

De Oude Keur (1272) is niet bewaard gebleven, alleen een kopie uit 1415 © West-Brabants Archief

DE OUDE KEUR

20 december 1272 Arnoud van Leuven, heer van het land van Breda, en zijn echtgenote Isabella, hebben vrijwillig en in het belang van hun land aan de

inwoners van Steenberg en voor eeuwig een wet en keur verleend die in deze oorkonde omvat is. **FVE**

'Het geschenk van Kolntheut', waarop Arnoud van Leuven met echtgenote Isabella van Breda staan afgebeeld met het familiewapen van Van Leuven en de stad Breda uit 1511, geschilderd door Goswin van der Wegden | © Gemeentegalerie SMB / Jörg P. Anders

EEN HISTORISCH BEZOEK EN HET PRILLE BEGIN

IN 1272, alweer 750 jaar geleden, trokken enkele turfboeren uit het natte veengebied in Noordwest Brabant naar Breda. Zij spraken daar met Arnoudus de Lovanio, ook Arnoud van Leuven genoemd, en diens vrouw Isabella over hun toekomst. Arnoud keek zijn jonge vrouw vragen aan. Het verzoek van deze boeren had hem aan het denken gezet. Deze vooraanstaande inwoners van de nog kleine nederzetting Steenberg waren gekomen met plannen voor het uitbreiden van de moeraning, het afgraven van veen, en de zoutwinning.

Om het belang van deze ontmoeting voor Steenberg te schetsen

moeten de politieke, economische en strategische omstandigheden van dat moment worden toegelicht.

Arnoud van Leuven was heer van Breda geworden door zijn huwelijk met Isabella van Schoten. Zij was de zus van Hendrik V, heer van Breda en Schoten. Hendrik was in 1269 kinderloos gestorven en zijn bezittingen gingen over naar zijn zus. Arnoud en zijn vrouw waren een paar jaar eerder de bezitters geworden van omvangrijke (moeras)gronden in het noordwesten van het hertogdom Brabant. Dit hertogdom op zijn beurt kwam voort uit het kleine graafschap Leuven. Door een politiek van veroveringen en territoriale samenvoeging vergrooten zij hun gebied en noemden zich daarna hertog, een belangrijker titel dan graaf.

Met een akte droeg Godfried van Schoten, heer van Breda zijn kasteel en zijn aldaar liggende gronden in 1198 over aan de Hertog van Brabant. Hertog Hendrik I gaf vervolgens het kasteel en de gronden in leen terug

Hertog Godfried I van Schoten, heer van Breda (1063-1139) | © Adriaan van Boreland

Hertog Hendrik I (de Krijgshaftige) van Brabant (1165-1235) | © Adriaan van Boreland

aan Godfried. Het was de gebruikelijke politieke strategie van de hertogen van Brabant. Op die manier verzekerden zij zich van de hulp van leenmannen. Hun eigenbelang viel samen met de politiek van het hertogdom. Het land van Breda was in staat om met de steun van Brabant de voortdurende dreigingen vanuit Holland en Vlaanderen te weerstaan.

In 1202 trok de graaf van Holland Dirk VII met zijn leger naar Brabant en verwoestte op 7 september 1202 het nog maar net gestichte 's-Hertogenbosch. Op de terugweg raakte hij bij Heusden slaags met het sterke leger van de hertog van Brabant. Dirk werd gevangengenomen. Pas na betaling van een hoog losgeld en het aanvaarden van zeer ongunstige voorwaarden werd hij weer vrijgelaten. Hij moest de Brabantse hertog als leenheer erkennen over het gebied ten zuiden van het Hollands Diep en tevens over Zuid-Holland. Hij deed hiermee afstand van zijn rechten op het land van Breda.

Belangrijk voor de ontwikkeling van Brabant was het verdwijnen van het feodalisme. In het begin van de 13de eeuw was het merendeel van de inwoners van Brabant nog dienstbaar of horig aan de heer. De horige boeren waren gebonden aan de grond waarop zij de producten voor hun heer verbouwden. Zij mochten niet van woonplaats veranderen, niet huizen of eigendom verwerven zonder toestemming van deze heer. En als ze stierven verviel een belangrijk deel van de erfenis vaak terug aan de heer. Mede onder druk van de kerk verbeterde hun situatie gedurende de dertiende eeuw.

In 1246 schonk Godevaert IV in het land van Breda de vrijheid aan mannen van 'dienstbare' afkomst. Zij moesten hier wel voor betalen, maar de horigheid was in zijn heerlijkheden afgeschaft. De Hertog van Brabant deed in 1252 hetzelfde.

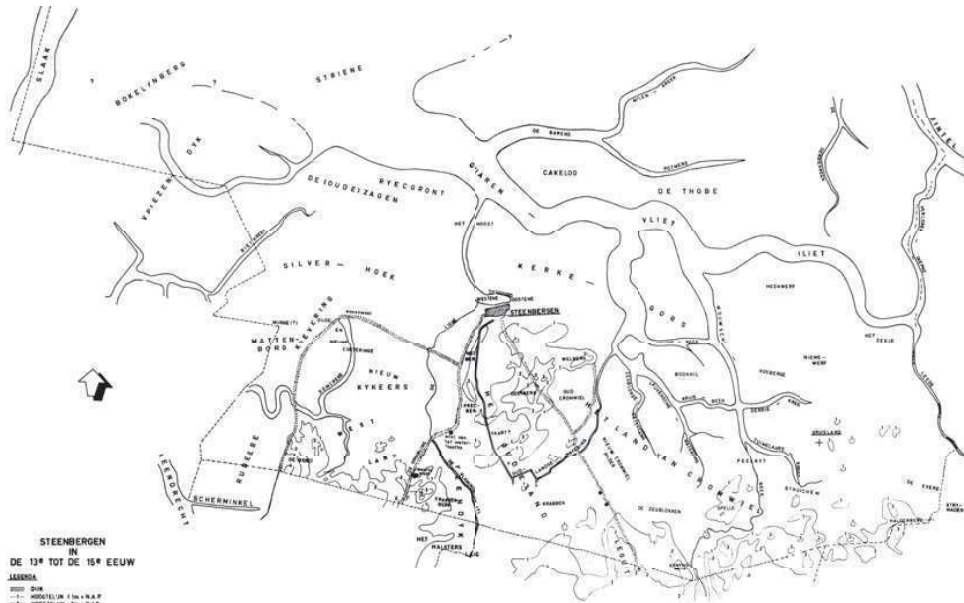
Mede door deze maatregelen kreeg de stadsvorming in Brabant een enorme impuls. Mensen konden zich nu vestigen waar ze wilden en zo vormden zich nieuwe gemeenschappen.

De meeste horigen waren aangewezen op werk in de landbouw. Velen van hen vestigden zich dan ook daar waar nieuwe cultuurgronden waren of konden worden aangelegd. Vooral in West-Brabant was dat het geval. Abdijen en kloosters beschikten over de nodige middelen om nieuwe gronden voor de landbouw en turfnering te exploiteren. Vooral het steken en transporteren van turf was aantrekkelijk. Er was in veel steden, vooral in het bloeiende Vlaanderen, een toenemend gebrek aan brandstof. Turf was een zeer belangrijke brandstof en zou dit eeuwenlang blijven.

Het kustgebied rondom Steenberg was rijk aan turf en zout en dus zeer aantrekkelijk voor nieuwkomers en financiers. Geografisch was het een verzameling van eilandjes en schorren met hier en daar hoogten in het terrein en deze boden een veilige plaats voor bewoning. In oude oorkonden komen we namen tegen als de Oost- en Westberg, de Preeckberg, Welberg en Spelberg. Deze hoogten lagen vlakbij diepe inhammen en daar werd de handel in zout en turf rendabel. De kleine gemeenschap groeide en het plan werd opgevat naar Breda te reizen om met hun heer, Arnoud van Leuven, afspraken te maken.

Arnoud en Isabella namen het verzoek van de turfboeren serieus. Als de gronden in het westen van hun gebied verder geëxploiteerd zouden worden, leverde het hen extra inkomsten op. De kleine gemeenschap zou enige status verwerven en zo verder kunnen groeien.

Om hun besluit kracht bij te zetten gaven Arnoud en Isabella opdracht om een keur op te stellen. Een keur legde de rechten en plichten

Regio Steenberghe van de 13^e tot de 15^e eeuw. | © Steenberghe in de Middeleeuwen / Albert Dalchoy

van de inwoners tegenover de heer vast. Tevens moesten er regels komen die de rechten en plichten tussen de inwoners onderling bepaalden. Het geheel aan rechtsregels moest de vrede binnen de prille gemeenschap garanderen. Dat was in ieders belang en niet in de laatste plaats in dat van de heer.

De tekst van deze voor Steenberghe zo belangrijke keur (de Oude Keur) kwam tot stand zonder enige inspraak van de aanvragers. De keur werd opgesteld naar het voorbeeld van de keur van Piete, een inmiddels verdwenen dorp tussen Biervliet en Philippine. Deze keur was enkele jaren eerder opgesteld door de Abt van de St. Pietersabdij in Gent.

Het kan geen toeval zijn dat deze abdij in 1267 in de omgeving van Zevenbergen moergrond kocht van drie mannen uit Gent. Dit gebeurde volgens 'het recht en gebruik van Stemberghe'. Deze acte is bewaard gebleven en leidde tot speculaties of met dit Stemberghe Steenberghe bedoeld werd. Het vermoeden bestaat dat de drie mannen een poging deden om een turfexploitatie bij Zevenbergen te beginnen, maar dat zij bij nader inzien hun rechten overdroegen aan de abdij om vervolgens neer te strijken in Steenberghe. Zo ontstond een intrigerend verband tussen het verzoek van de turfboeren aan Arnoud en Isabella, de St. Pietersabdij en de tekst en inhoud van de keur. Voor Steenberghe was deze keur nieuw. Later is het Oude Keur gaan heten, omdat er keuren met aanvullingen en wijzigingen op volgden.

De namen van de drie turfboeren uit Zevenbergen staan vermeld in de koopacte van 1267: Walter van Zwijnaarden, zijn zoon Jan en Jan van Dock. Mogelijk zijn zij later inwoners van Steenberghe geworden en waren zij het die bovenomschreven bezoek aan Arnoud en Isabella aflegden.

Op 20 december 1272 (in vigilia beati Thome aposteli) ondertekenden en bezegelden Arnoud van Leuven, heer van het land van Breda, en zijn echtgenote Isabella de keur. Deze Antiqua Kora, werd het eerste

Turfdorp in de Middeleeuwen

DE ANTIQUA KORA

onomstreden document met de naam Steenberghe. En dat is thans 750 jaar geleden! Een gemeenschap van mensen vraagt om organisatie. Dit geeft de kleine samenleving de eigen identiteit en regelt de onderlinge zorg en (machts)verhoudingen. Het werd in dit document omschreven en kan worden opgevat als de geboortakte van Steenberghe.

HET BEZEGELDE en originele document uit 1272 is helaas verloren gegaan. In het oude archief van Steenberghe zijn wel twee afschriften bewaard gebleven. Deze dateren uit het begin van de 15e eeuw. Eén afschrift is in het Latijn en het ander is in het Nederlands. Het origineel is zeer waarschijnlijk in het Latijn geschreven. Arnoud en Isabella lieten het merendeel van hun oorkonden in het Latijn uitvaardigen. Later werd het gebruikelijk om dergelijke documenten in de volkstaal op te stellen.

Tussen de twee overgeleverde afschriften uit 1415 bestaan kleine verschillen. Waarschijnlijk staat het Latijnse afschrift het dichtst bij het origineel uit 1272. De vertaling door Geertrui van Synghel, gepubliceerd in het Digitaal Oorkondenboek van Noord-Brabant, wordt hierna gevolgd.

De eerste zin van de Oude Keur zet gelijk de toon:

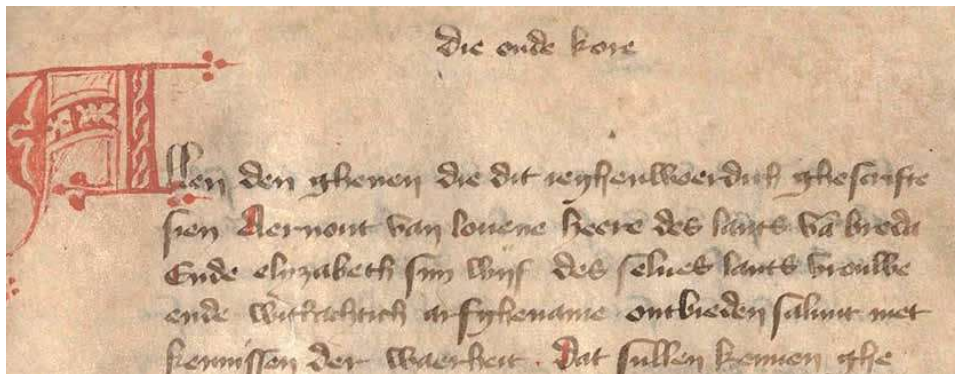
'Arnoud van Leuven, heer van het land van Breda, en zijn echtgenote Isabella, hebben vrijwillig en in het belang van hun land aan de inwoners van Steenberghe voor eeuwig een wet en keure verleend die in deze oorkonde omvat is.'

Direct hierna volgt een beschrijving van het gebied waarvoor de keur gaat gelden.

Deze keure zal beginnen in Spelreburch, strekt zich van daaruit tot Markemonde zoals verdeeld is tussen hen en de Vrouwe van Mechelen, dan van Markemonde tot Westlake, van Westlake tot in Dankolfsberg, en van Dankolfsberg tot Spelreburch. En het hele zoutland dat daar rondom ligt, dat aan Arnoud en Isabella toebehoort, zal ten hoofde gaan in Steenberghe en zo zal het worden beslecht.

Deze grensbenamingen zijn nauwelijks nog te herkennen of terug te vinden op kaarten. Volgens een acte uit 1356 bepaalt Spelreburch de zuidgrens met Wouw, mogelijk waar nu de Spellestraat in Wouw is. De Markemonde is de monding van de Maere (Meer), een waterloop waaraan Vossemeer zijn naam ontleent, terwijl de Westlake een waterloop in het Westland geweest kan zijn. Met Markemonde zal ongetwijfeld de monding van de Mark bedoeld zijn. De opmerking over de verdeling tussen hen en de Vrouwe van Mechelen maakt het geheel niet echt overzichtelijker. Helaas is er geen document bekend over de exacte verdeling.

Opvallend en belangrijk is de aanvulling 'En het hele zoutland dat daar rondom ligt'. Het belang van het zout en de daarbij horende extra inkomsten werden scherp gezien.

Passage uit de Oude Keur

De Oude Keur bevat in totaal 62 artikelen. De volgorde ervan wordt redelijk willekeurig. Deze keur en ook latere keuren vormen 'Het Steenbergers Recht'. Zij bevatten een veelheid aan onderwerpen zoals: privileges van de stad, het stadsbestuur en de beamtenden, burgerrechten, strafproces en strafrecht en burgerlijk recht.

Uit sommige artikelen blijkt dat de heer en zijn echtgenote de groei van de kleine gemeenschap wilden stimuleren. Zo mag volgens artikel 21 'eenieder bouwen op zijn grond wat hij maar wil'. Uitgezonderd zijn voorzieningen als een molen en ommuring.

De molen kwam er desondanks snel. In 1275 kreeg Wisse de Portu (van der Haven) het alleenrecht om in Steenberg en een windmolen op te richten, waarvan de helft eigendom van de heer van Breda zou zijn.

Ook artikel 60 getuigt van de wens dat de gemeenschap verder zou groeien.

Artikel 60: *Al wie grond zou hebben bij de straat van Steenberg, ledig en zonder begroeiing, daarvan willen Arnoud en Isabella dat men daarop huizen bouwt en aan een ander toestaat die daar wil bouwen voor zijn jaarcijns.*

Veel bewoners van de kleine gemeenschap waren turfboer. Om die reden waren er enkele bepalingen opgenomen over turf en zout, toen de voornaamste bronnen van inkomsten.

Op het in brand steken van een moerveld stond de doodstraf door onthoofding. De artikelen 52 en 58 laten zien dat in 1272 de exploitatie en handel in zout, zel of turf, al belangrijk waren. De heer verdiende hier goed aan. Voor elk vat was men 2 penningen verschuldigd.

Artikel 52: *Al wie een ander zout, zel of turf verschuldigd zou zijn, indien hij dit heeft, moet het hem integraal voldoen. Indien hij het echter niet zou hebben, zal hij hem enkelvoudig voldoen uit zijn parate goederen.*

Op het in brand steken van een moerveld stond de doodstraf door onthoofding

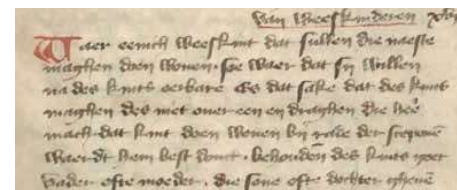
Artikel 58: *Al diegenen die binnen de keur verblijven en zel zouden ontvangen, zullen van elk vat voor alle kosten twee penning geven.*

Als we de tekst van de deze Oude Keur nauwkeurig bekijken valt het op dat de kleine gemeenschap direct al een heldere vorm van organisatie kreeg of mogelijk al had. In de keur werd geregeld dat de heer elk jaar tussen Kerstmis en Dertiendag zeven schepenen benoemde voor een schependom van een jaar. Dertiendag is het Vlaamse woord voor Driekoningen (6 januari). Deze schepenen dienden in Steenberg en te wonen. Verdere eisen werden niet aan hen gesteld. Maar mocht iemand het schependom willen kopen, dan hing hem een fikse boete boven het hoofd en mocht hij 10 jaar lang geen schepen zijn.

De heer zelf werd vertegenwoordigd door de baljuw, later schout of drossaard genoemd. De kleine gemeenschap kreeg enige vorm van zelfstandigheid. Artikel 6 gaat over de 'dorps oerbare'. De schepenen konden samen met de oudste en meest rechtschapen mannen van Steenberg een boete uitvaardigen in handelszaken en levensmiddelen. Dit met het oog op het belang van Steenberg. Deze 'dorps oerbare' moesten ook de plannen goedkeuren van iemand die op zijn land een waterweg of weg wilde aanleggen. Deze waterweg of weg moest nuttig en goed voor Steenberg zijn.

In de Middeleeuwse samenleving was de zorg voor de armen een belangrijk aspect van liefdadigheid

ZORG VOOR ELKAAR VASTGELEGD

Fragment uit de Oude Keur van 1415 waarin de zorg voor weeskinderen werd geregeld

IN DE MIDDELEEUWSE SAMENLEVING was de zorg voor de armen een belangrijk aspect van liefdadigheid. In elke parochie was een zogeheten Tafel van de Heilige Geest ingesteld. De Heilige Geest werd beschouwd als de Vader der Armen. Ook Steenberg bezat al voor 1300 deze instelling voor armenzorg. Dat blijkt onder meer uit een schenking van pastoor Marcellis. Deze pastoor van (Oud) Gastel was een vermogend man en liet in zijn testament uit 1295 uitvoerig vastleggen wat er na zijn dood met zijn bezittingen moest gebeuren. Dit testament is bewaard gebleven. We lezen erin dat hij tien schelling schonk aan de Tafel van de Heilige Geest in Steenberg.

Bij de zorg voor armen hoorde de zorg voor weeskinderen opgenomen.

'Indien een kind wees zou zijn, zullen de naasten dit doen wonen waar ze ook maar willen zoals hen geschikt lijkt voor het kind. Maar indien ze hierin niet zouden overeenkomen, zal het kind wonen bij om het even wie het de heer bij schepenvonniss geschikt lijkt, behalve met de goederen van het weeskind.'

De slotzin strekte tot doel de erfenis van het weeskind veilig te stellen.

Een heel andere vorm van zorg voor elkaar wordt geformuleerd in enkele artikelen die de sociale cohesie in de gemeenschap moesten bevorderen.

Artikel 11: *'Wie een dief achtervolgt en om hulp roept, degene die niet ter hulp schiet, die zal aan de heer tien schelling geven of zich onder ede excuseren dat hij het niet gehoord heeft.'*

Artikel 9: *'Indien degene die gestolen wordt om hulp zou roepen, zullen allen die hem niet te hulp gekomen zijn aan de heer vijf schelling betalen, of zich door een eed verontschuldigen dat ze het niet gehoord hebben. Dat is bedoeld voor ieder die het hoort.'*

Gavekuntnetwerk van een 'Tafel van de Heilige Geest' hangend boven de deur van het Amsterdams Burgerweeshuis aan de Kalkersstraat, gemaakt door Joost Jansz. Biltamer | © Amsterdams Historisch Museum

Bij een diefstal van minder dan vijf schelling werd een oor afgesneden

RECHTSPRAAK EN RECHT IN DE MIDDELEEUWEN

DE GROTE HOEVELEIHEID RECHTSBEPALINGEN geven een indruk van hoe in een kleine middeleeuwse gemeenschap de vrede bewaard moest blijven. Bij een groot aantal misdrijven werd de strafmaat helder en nadrukkelijk omschreven. Wat kon en wat niet kon was voor een ieder duidelijk. De procedure voor recht gesproken moest worden, werd omstandig en punctueel geformuleerd. Daar hoorde ook bij hoe en waar men in beroep kon gaan.

Recht werd gesproken door de vierschaar. De naam vierschaar komt van het vierkant van vier banken waarbinnen recht werd gesproken. In het midden stond dan de beschuldigde en op de banken zaten de schepenen. Zij waren de vertegenwoordigers van de gemeenschap. De baljuw, de vertegenwoordiger van de heer, had de leiding en het initiatief. Hij spande de vierschaar. De baljuw had ter ondersteuning een klerk of (gerechts)bode tot zijn beschikking. Deze bode stelde de beschuldigde ervan in kennis dat hij gedaagd was en wanneer hij voor de vierschaar moest verschijnen.

De straffen waren fors en golden voor iedereen, ongeacht of je man of vrouw was. Dit staat nadrukkelijk beschreven in artikel 32. Het aloude oog om oog en tand om tand werd ingevolge artikel 39 letterlijk gehanteerd, al behoorde gratie tot de mogelijkheden.

Artikel 39: *Indien iemand bij een ander een lichaamsdeel zou afslaan, zal hij hetzelfde verliezen, hoofd om hoofd, hand om hand, en zo voor de andere ledematen, tenzij hij de genade van de heer zou verkrijgen, en dan zal hij de gekwetste voldoen volgens het oordeel van de schepenen, rekening houdend met de kwantiteit en kwaliteit van het geamputeerde lichaamsdeel.*

Bij meerdere misdaden werd de zwaarst denkbare straf opgelegd. Zo werd de doodstraf opgelegd aan diegene die een vrouw verkracht-

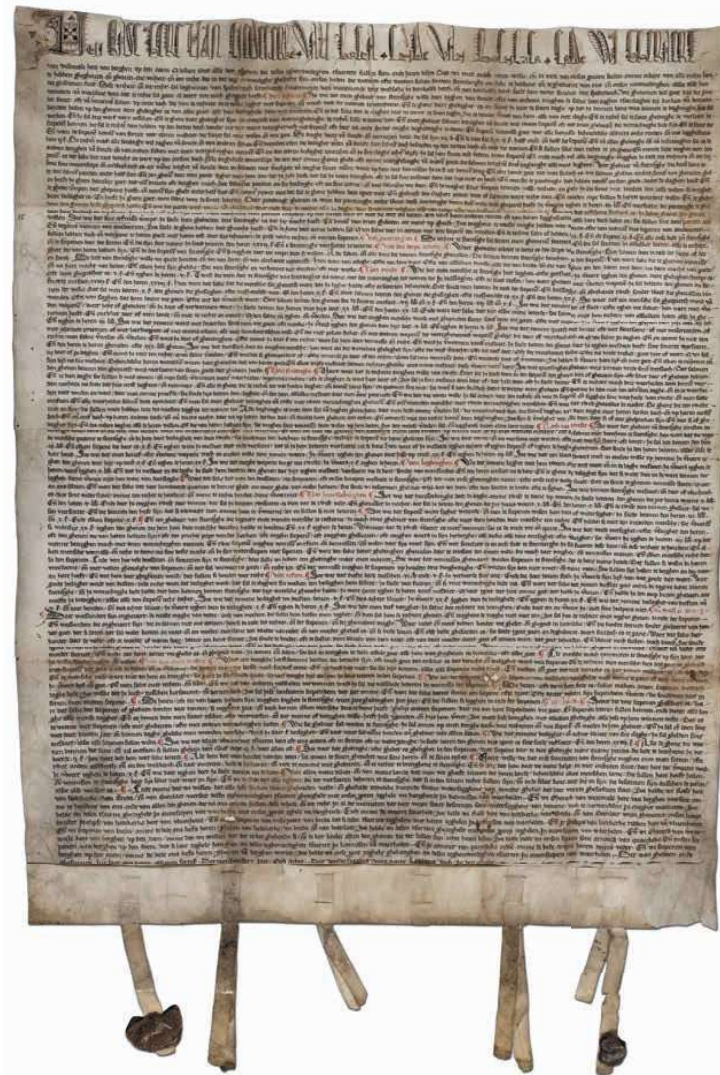
te of iemand had vermoord. Het is niet eenvoudig te begrijpen dat er eveneens de doodstraf stond op een diefstal van meer dan vijf schelling. De doodstraf werd voltrokken door ophanging en uitgevoerd door een aangestelde, bevoegde beul. Bij een diefstal van minder dan vijf schelling werd een oor afgesneden. Je was dan voor het leven vermindert en iedereen wist wat jij op je kerfstok had.

Uit het voorgaande blijkt dat diefstal in die dagen een groot probleem moet zijn geweest. De diefstal van turf werd bestraft met het teruggeven van het viervoudige aan de eigenaar. Daarnaast moest de heer 10 schelling betaald worden.

Een ander veel voorkomend probleem was het niet betalen voor het drinkgelag. Volgens artikel 30 moest iemand die uit een taverne wegging zonder te betalen en de volgende dag niet terugkeerde voor de noem om zijn schuld te betalen, een fikse boete van 18 penning voldoen aan de heer en evenveel aan Steenberg. In hetzelfde kader valt de zware straf als iemand zijn herencijns niet op tijd betaalde. Hij liep het risico al zijn goederen te verliezen. De heer wilde op tijd zijn belastinggeld hebben.

In de kleine gemeenschap waren veel zaken aan regels en vastgestelde prijzen gebonden. Iemand die wijn, mede (honing)wijn of bier duurder verkocht dan voorgeschreven, of een onjuiste maat voor het vat hanteerde, kreeg een boete van vijf schelling voor de heer en vijf schelling voor Steenberg.

De Oude Keur uit 1272 zou een vervolg krijgen. De kleine samenleving groeide en er was behoefte aan. Daarnaast vormden politieke ontwikkelingen er aanleiding toe.

De Nieuwe Keur uit 1308 met tekstregels | © Wisse-Robante Archief

DIENEN ONDER TWEE HEREN

IN HET JAAR 1287 had Jan I, hertog van Brabant, in een acte aangegeven wat er moest gebeuren als Arnoud van Leuven zou komen te overlijden. Arnoud was kinderloos en zijn erfenis moest rechtmatig verdeeld worden. Hij overleed nog datzelfde jaar. Zijn vrouw Isabella was hem in 1280 al voorgegaan.

Volgens deze acte diende het land van Breda opgedeeld te worden in twee gelijke delen. Breda kwam aan Rase van Gaveren en Liedekerke, zoon van Sophia van Breda, terwijl Bergen op Zoom werd toegewezen aan Gerard van Wesemael, zoon van Arnoud II en Beatrijs van Breda. Het gebied rondom Steenberg zelf bleef buiten deze verdeling.

1

Steenbergen behoorde daarom vanaf 1287 tot het 'Onverdeelde land van Breda'. Dit had tot gevolg dat er twee heren (Breda en Bergen op Zoom) gediend moesten worden. Dit zou ruim 170 jaar duren tot 1458 en was een ongemakkelijke situatie, die niet in het belang van Steenbergen was. Men was immers ondergeschikt aan zowel de heren van Breda als die van Bergen op Zoom en die twee waren het vaak niet met elkaar eens. Hun eigenbelang won het bijna altijd van het belang van Steenbergen. Een van de eerste regelingen van de beide heren betrof het aanpassen en nader verklaren van de Oude Keur. Zij respecteerden deze keur en voegden marginale aanpassingen toe. Deze Nieuwe Keur, de Middelkeur genaamd, werd op 20 januari 1292 bezegeld. Ook van deze keur is het origineel niet bewaard gebleven. Het document heeft zeker geen Middelkeur geheten. Die naam is vermoedelijk aan dit document gegeven toen de Nieuwe Keur in 1308 verscheen.

De Middelkeur is bezegeld door Rase van Gaveren, heer van Liedekerke en van Breda, en Gerard van Wesemaal, heer van Berghen an den Zoem. Bijzonder is dat deze Middelkeur wel medebezegeld was door de schepenen van Bergen op Zoom en Breda, maar niet door die van Steenbergen. De schepenen van Steenbergen waren wel gehoord, maar werden niet mondig genoeg geacht om het stuk mede te ondertekenen.

De Middelkeur bevat slechts vijf artikelen over voornamelijk de uitbreiding van de strafmaat voor geweldsovertredingen. Daarnaast werd het aantal vormen van geweldsmisbruik nader omschreven en van een strafmaat voorzien. Vermoedelijk was geweld een ernstig probleem in de kleine gemeenschap.

Verwondde je iemand met een mes, dan kon dat je hand kosten. Droeg je binnen Steenbergen een fautsoun (enkelzijdig zwaard), misericorde (priem), zwaard of ander wapen, dan moest je de heer tien schelling betalen. In de Oude Keur werd alleen over een lans, stok of tweevork als wapen gesproken. In twintig jaar tijd was het wapentuig toegenomen en gemoderniseerd.

Aan het eind van de 13de eeuw bevond de jonge gemeenschap zich in een bloeiperiode. Zij verkreeg in de jaren na 1296 privileges ten aanzien van de groeiende handel in vooral zout. In een volgend hoofdstuk zal die bloei uitvoerig aan de orde komen.

Deze welvaart was voor de beide heren van Steenbergen mogelijk een reden om zestien jaar later wederom een Nieuwe Keur uit te vaar-

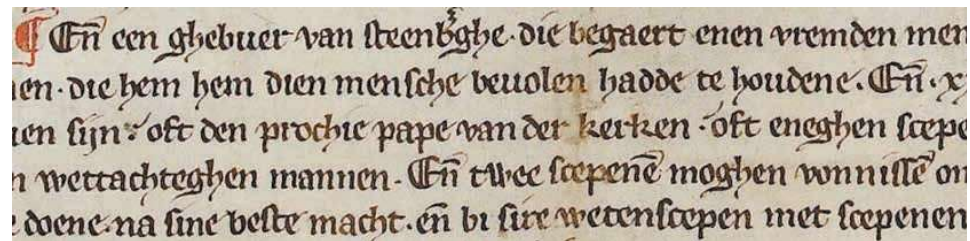
1 Grooizegel van de stad Steenbergen uit 1555 (afdruk 1566) 2 Geheimregel, tevens contra-regel van de stad Steenbergen uit 1423 (afdruk 1491) 3 Zegel ter zake van de stad Steenbergen uit 1423 (afdruk 1530) | © Rijksarchief België, Brussel

digen. Ook deze werd niet door, maar voor de inwoners van Steenbergen geschreven. In 1308 werd deze Nieuwe Keur door de beide heren bezegeld. Het origineel van deze keur, die 49 artikelen bevat, is bewaard gebleven. Veel artikelen zijn aanvullingen op en herhalingen van de eerdere keuren.

In de tekst, geschreven in de taal van het land, werd Steenbergen nog steeds als dorp gekenmerkt. Dorp is de vertaling van het Latijnse 'villa'. Het woord 'villa' is een lastig begrip dat meerdere betekenissen kent. In artikel 42 van de Nieuwe Keur werd de procedure opgenomen hoe men gebuur kon worden. Een gebuur is iemand die door het bestuur als vaste inwoner werd erkend. De 'villa' kan worden beschouwd als een groep gemeenschappelijk optredende bureu. Het gegeven dat deze groep groeide, blijkt uit de positie en rol van de zeven schepenen. Die werden uitgebreid en ook behoefden zij niet langer de oudste inwoners te raadplegen, zoals geregeld was in de Oude Keur.

De 'villa' werd toch wel meer dan wat tegenwoordig dorp wordt genoemd, maar was formeel gezien geen stad. Er zijn geen documenten gevonden waarin Steenbergen nadrukkelijk stadsrechten verkreeg. De oude keuren en regels zijn geleidelijk overgaan tot de rechten en plichten van een stad. Steenbergen ging zich in de loop der tijd als stad gedragen en werd halverwege de 14de eeuw ongetwijfeld gezien als stad of stadje binnen het Hertogdom Brabant.

Een bewijs van de groeiende handel vinden we terug in artikel 24, waarin het zaken doen met de aanwezige geldhandelaars uit Lombardije (De Lombarden) geregeld werd. De bescherming van deze Lombarden moet voor de heren lucratief zijn geweest. In dit verband moet ook de bijzonder zware straf op het vervalsen van geld worden gezien. Ieder die zich eraan schuldig maakte kon bestraft worden met de doodstraf in een vat kokende olie.

Uitende uit de Nieuwe Keur, waarin met de woorden 'prochie pape' wordt aangegeven dat Steenbergen in 1308 een kerk en een pastoor heeft | © Waer-Brabant Archief

Voorbeeld van een Tournoois, zilveren munt, geslagen in Davenport op naam van Jan van Arck, bisschop van Utrecht. [1342-1364] | © Astropiet

PASTOOR EN KERK

Er is nauwelijks iets bekend over aantallen inwoners en ook niet wie ze waren of wat ze deden. Pas in 1367 krijgen we daarover enige gegevens. In dat jaar gaf de heer van Bergen op Zoom een moer uit, gelegen tussen Moerstraten, Halsteren en Steenbergen. In de acte zijn veertig personen genoemd. Zij vertegenwoordigen vermoedelijk elk een gezin, uitgezonderd waarschijnlijk pastoor Van Hildernisse. We kunnen dus met zekerheid stellen dat Steenbergen in 1367 minstens 40 gezinnen telde. In het document worden de namen van deze veertig inwoners vermeld.

Inwoners Steenbergen 1367:

Alsten de Potter	Ghertruij Alstens
Claes Conrebier	Mertijn Zoetaert
Heylzoere Willem Jansz	Pietere Mertijn
Dieric Claesz	Chertruij Willems
Dolf Potters	Margriete Diericx
Giele van den Toelre	Mercellis Percevale
Gheraert Percevale	Godevaert van Nispfen
Claes Stadine Godevaertszone	Gheraert de Potter Janszone
Heylzoete Jans	Arnout Willem Huygenszone
Huyge Willem Huygenszone	Zoetaert Pieterszoon kinderen
Pieter Aernoutszone	Pieter Wale
Merten Wouterszone	Willem Conrebier
Pieter Conrebier	Willem Pieterszoon
Chyelis Jacobszoon	Jan Stierbier
Vrouw van den Neste	Persoon van Hildernisse (pastoor)
Huyge de Coeper	Jacop Boudiinszoon
Jacop Lauwenzoon	Lijsbeth Lauwen

IN DE ACTE UIT 1275 waarin wordt bepaald dat Wisse van der Haven een molen mag bouwen, is ook een vermelding van een parochie in Steenbergen opgenomen. Het patronaatsrecht van deze parochie lag na 1278 om beurten bij de heer van Breda en de heer van Bergen op Zoom. Er werd geen melding gemaakt van een parochiekerk, al zal deze er wel geweest zijn.

In het testament van pastoor Marcellis uit 1295 bepaalde hij dat zijn erfgenamen jaarlijks 12 pond Tournoois moesten overmaken voor het beheer van een kapelanie. Een kapelanie is een kapel waaraan een priester verbonden is. De zorg voor het bouwen en beheer van deze kapelanie werd gegeven aan Peter, de pastoor van Steenbergen.

In de Nieuwe Keur uit 1308 werd voor het eerst melding gemaakt van een kerk in Steenbergen. Mocht je iemand willen 'dagen' dan moest je je op zondag melden in de kerk, waar de schout of zijn vervanger je zouden aanhoren. In artikel 29 werd de aanwezigheid van een pastoor 'den prochie pape van der kerke' nadrukkelijk vermeld. In geval van ruzie en twist dient hij verzoenend op te treden en moet hij worden gerespecteerd.

In de middeleeuwen waren kerk en scholen nauw met elkaar verbonden. De schoolmeesters waren vaak priesters. Steenbergen had al in 1318 een stadsschool. Dat valt op te maken uit een uitspraak over wie de kosten van het schoolgebouw moest dragen. De heren van Bergen op Zoom en Breda vonden dat het voor rekening van de burgers van Steenbergen kwam. In 1356 was de meester van de stadsschool een priester met de naam 'Jan de Schoelmeister'. Hij was door de pastoor aangesteld en diende zowel aan jongens als aan meisjes les te geven. Deze lessen waren voornamelijk gericht op de gebedsdienst in de kerk.

Schilderij gemaakt door: Joe Cannava van Kaizer Otto. Hij was hertog der Saksen, koning van Duitsland en Itale en later keizer, van wat later het Heilige Roomse Rijk werd genoemd

De abdij van Nijvel | © Jean-Pol Grandmont

HOE OUD IS STEENBERGEN NU EIGENLIJK?

OVER DE NAAM STEENBERGEN en het verre verleden van de stad doen veel verhalen de ronde. Een groot aantal dicht Steenbergen een niet te verifiëren oudheid toe. Sommige verhalen klinken geloofwaardig, andere zijn vooral vermakelijk. Met name in de 17de en 18de eeuw was men op zoek naar de identiteit en herkomst van de plaats waarin men woonde. Hoe ouder hoe beter, was het devies. IJverig werd in bronnen gezocht naar het woord Steenbergen of een verbastering ervan. Met enige fantasie kon men het geheel herleiden tot het bestaande stadje Steenbergen. Meestal was de wens de vader van de gedachte. Men las wat men hoopte te lezen om zodoende een sluitende verklaring te hebben.

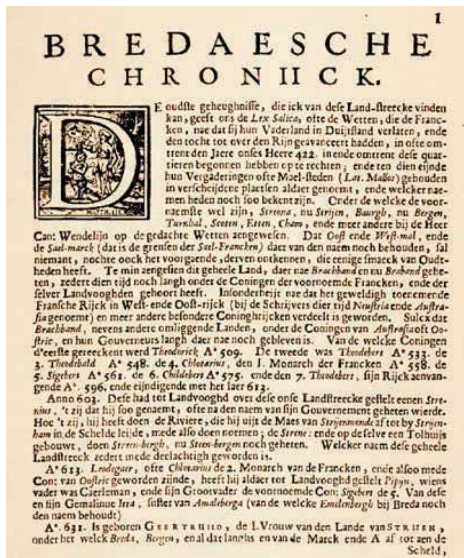
Stond er in het jaar 659 een klooster in Steenbergen?

Enkele bronnen plaatsen de oorsprong van Steenbergen al vóór het eerste millennium, het jaar 1000. Allereerst is er een document van keizer Otto uit het jaar 966, waarin de bezittingen van de abdij van Nijvel vermeld worden. Deze abdij was gesticht door Ita van Nijvel, echtgenote van Pepijn van Landen. Haar dochter was de heilige Geertruida van Nijvel, ook wel St. Gertrudis, Vrouwe van Strijen, genoemd. Pepijn en Ita schenken de abdij een groot aantal landgoederen in Zeeland en het huidige Noord-Brabant.

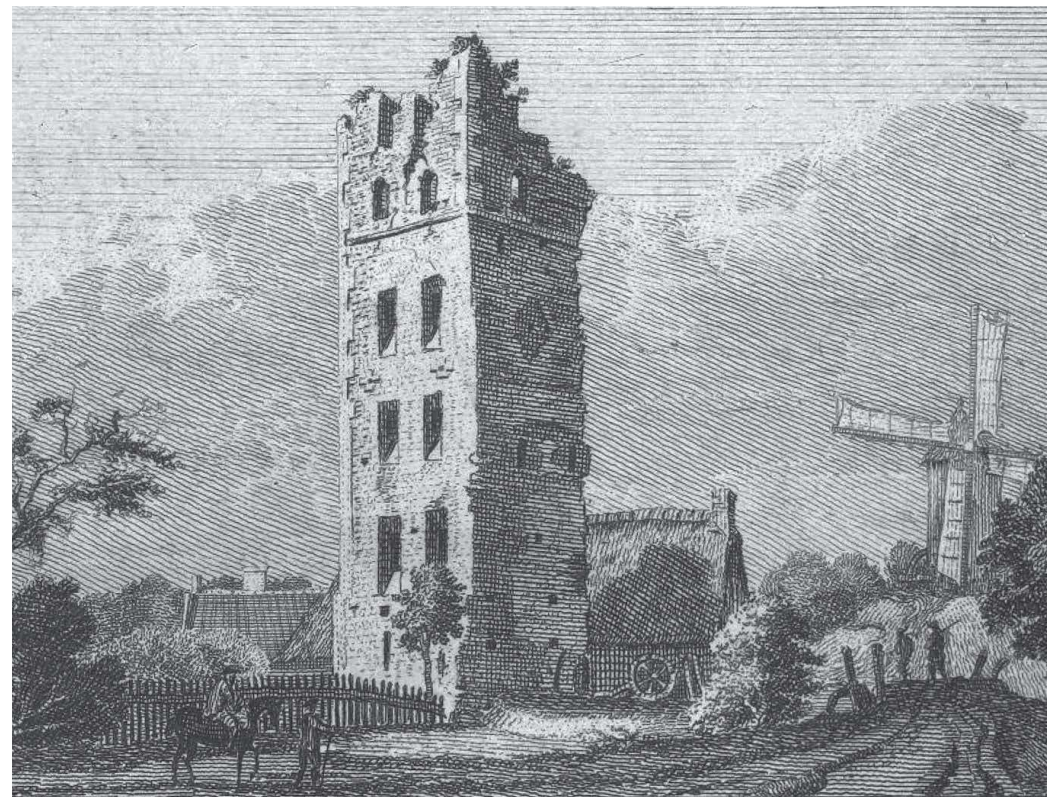
De tekst van het bewuste document is lastig te interpreteren en wordt door historici verschillend uitgelegd. De tekst is in het Latijn opgesteld en bevat (vertaald) de volgende zinsnede: *'De erfenis van Sint Geertrui, gelegen in de gouw Taxandria aan de rivier de Struona, het landgoed Bergon, met alle daaraan onderhorige bezittingen ...'*

Maar waar ligt het en wat is het landgoed Bergon? Geertruida van Nijvel zou daar in een kloostertje hebben gewoond. Stond dat kloostertje in Geertruidenberg, zoals de naam van die stad doet vermoeden? Of werd met Bergon toch Bergen op Zoom bedoeld? Algemeen echter werd aangenomen dat Steenbergen werd bedoeld, omdat dit plaatsje volgens de overlevering aan de Striene lag. Althans zo vertaalde men het Latijnse Struona.

Priester-historicus Merkelbach van Enkhuizen onderschreef de hypothese dat Steenbergen werd bedoeld. Ook oud-stadsarchivaris Slootmans van Bergen op Zoom ging hiervan uit. Dit zou betekenen dat Steenbergen al in de 7de eeuw de naam was van een landgoed aan de waterweg de Striene, alwaar een kloostertje zou hebben gestaan. Er doet zich hier een complicatie voor. Lag Steenbergen inderdaad aan de Striene? Lang is gemeend dat de Striene dwars door het eiland Tholen liep

Opningsblad van het boek "Bredaësch Chronick" uit 1684

Ets van de Oude Wouwepoort in Steenbergen

en zijn weg vervolgde langs Strijen en Putten naar de Strijenmond. Dit is overeenkomstig een theorie van Van Rheineck Leysius en Beekman in 1938. Albert Delahaye, directeur van het Archivariaat Nassau Brabant, publiceerde in 1969 een boekje over de Striene. Naar zijn mening was met wat in de bronnen Striene werd genoemd dat wat we nu het Hollandse Diep noemen. De benaming Striene werd gebruikt voor het gehele water, vanaf het noorden van De Heen onder Steenbergen tot en met het land van Zevenbergen.

Hij betoogde voorts ernstig te twijfelen aan de geschiedenis van de heilige Gertrudis in Brabant. Naar zijn mening is de acte waarop dit gebaseerd is een valse oorkonde van de abdij van Thorn. Gertrudis was gestorven op 17 maart 659 op de leeftijd van 33 jaar, niet bij toeval dezelfde leeftijd die Jezus Christus bereikte. In de 13de eeuw kwam plotseling de bewering dat de heilige in een door St. Amandus gesticht kloostertje in Brabant had gewoond. Deze aanname dateert van zes eeuwen later en is daarom alleen al ongeloofwaardig.

De mythologische rivier en de legendarische heilige Sint Gertrudis-traditie hebben elkaar naar mening van Delahaye versterkt en staande gehouden. Er ontbreekt enig bewijs dat deze heilige dame in het begin van de zevende eeuw in Steenbergen een klooster zou hebben gehad.

Volgens een nog oudere mythe is Steenbergen al in 603, ruim 1400 jaar geleden, een belangrijk stadje.

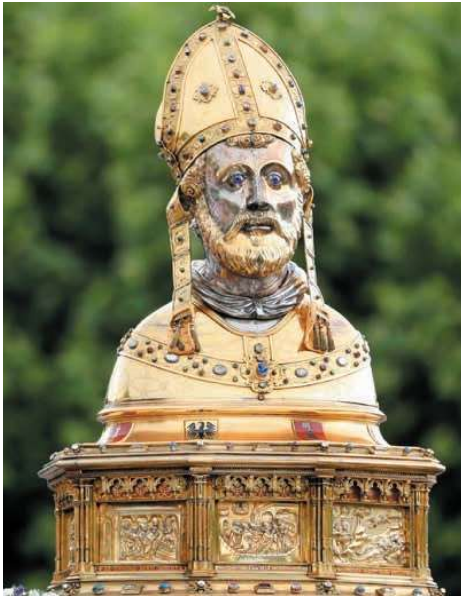
Het jaar 603: Een tolhuis aan de Striene

Een anonieme schrijver, mogelijk de stadsgriffier van Breda, schreef in 1684 het boek *Bredaësch Chronick*. Volgens deze kroniek had de koning van de Franken, Theodebert II (586-612) een zekere Strenius tot landvoogd van deze gebieden aangesteld. Deze Strenius zou in 603 een tolhuis hebben laten bouwen bij de rivier de Striene ofwel Striene. De rivier had hij uit de Maas van 'Strijenmond af tot bij Strijnhem in de Schelde geleid'.

In het puntdicht op Steenbergen uit 1697 memoreert ook Pieter Nuyts aan deze Strenius en het tolhuis:

*Dat Strenius een Burg hier op de Streestroom bouwden,
't Zy tot een Tolhuis, of bevelling van de Vloed,
Deed my Streenburgh en nu Steenbergens naam behouden.
Schoon 't zilte Zeemat vaak heeft op myn Land gewoed,
En myn Gestalte veel van weezen deed verand'ren,
'k Hou 't Oude Strijens Land noch echter aan malkand'ren.*

Dit tolhuis werd Streenburgh genoemd en werd vervolgens Steenbergen. Dan zou er dus al in 603 een tolhuis gestaan hebben met de naam Steenbergen en zo de basis kunnen zijn geweest van een kleine nederzetting met dezelfde naam. Door veel historici is deze bron bekri-

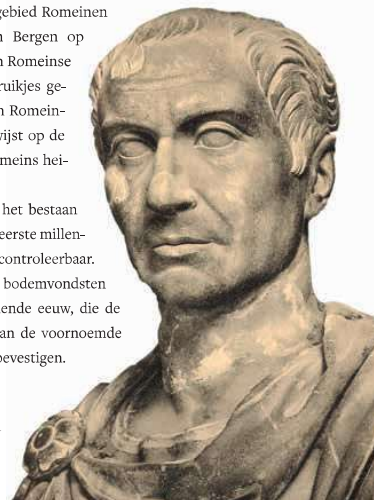
Borstbeeld van Sint Servatius

De bewijsvoering van het bestaan van Steenberg en vóór de dertiende eeuw is zwak en moeilijk controleerbaar

bantica uit 1607 over het bestaan van Steenberg ten tijde van Julius Caesar, ongeveer het jaar 58 voor Christus. Later zouden de Steenbergers rond het jaar 380 gekerstend zijn door de heilige Sint Servatius in eigen persoon. Hij zou ook de patroonheilige zijn geweest van een door hem gesticht parochiekerkje. De bron voor deze hypothese is een document uit het archief van het Sint Servaaskapittel in Maastricht. In dat stuk wordt gesproken over 'de gouw Stenum aan de Schelde'. Het is zeer twijfelachtig of dit Stenum ook werkelijk Steenberg is. Priester-historicus Merkelbach van Enkhuizen achtte het mogelijk dat Steenberg het westelijke punt van de missietochten van Sint Servatius was geweest. De eerste patroonheilige van Steenberg zou dan niet Sint Jacobus, maar Sint Servatius zijn geweest.

Andere historici die over het verleden van Steenberg schreven, twijfelen aan de juistheid ervan en typeren het als een legende. Hoewel het niet onmogelijk geweest is, wordt het door geen enkele andere bron of vondst bevestigd. Zo is het ook niet onmogelijk dat er door dit gebied Romeinen gemarcheerd hebben. In Bergen op Zoom zijn bij opgravingen Romeinse munten en kleine offerkruisjes gevonden en ook resten van Romeinse dakpannen. Dit alles wijst op de aanwezigheid van een Romeins heiligdom.

De bewijsvoering van het bestaan van Steenberg vóór het eerste millennium is zwak en moeilijk controleerbaar. Tot op heden zijn er geen bodemvondsten gedaan van vóór de dertiende eeuw, die de zeer beperkte gegevens van de voornoemde bronnen zouden kunnen bevestigen.

Julius Caesar

tiseerd en werd het verhaal afgedaan als een verzinsel.

Een enkeling meende dat met dit tolhuis de Oude Wouwsepoort bedoeld werd. Deze poort komen we tegen op veel latere kaarten van Steenberg. De oudst bekende afbeelding dateert uit 1525. De mooie grote poort is daarop een ruïne.

De *Bredaesche Chronick* blijkt bij bestudering behoorlijk betrouwbaar te zijn. Veel van de daarin vermelde historische gebeurtenissen blijken correct vermeld en verifieerbaar. De auteur kende de geschiedenis van Steenberg. Veel door hem opgeschreven gebeurtenissen over Steenberg komen overeen met andere bronnen, inclusief jaartallen en personen. De schrijver was goed geïnformeerd. Maar zoals vele geschiedschrijvers in de 17de eeuw, probeert hij de stad waarover hij schreef een niet te bewijzen ouderdom te geven. Het maakt zodoende een stad belangrijker. Van enige bronvermelding is echter geen sprake. Nergens valt iets te lezen over deze landvoogd Strenius, die kennelijk in de mythevorming rond De Striene en Sint Gertrudis paste.

We kunnen de geschiedenis over een tolhuis in Steenberg in het jaar 603 dan ook niet serieus nemen.

Julius Caesar in Steenberg?

Een ander verhaal laat Steenberg nog eerder in de geschiedenis opduiken. Johannes Baptista Gramayé schreef in zijn boek *Historia Bra-*

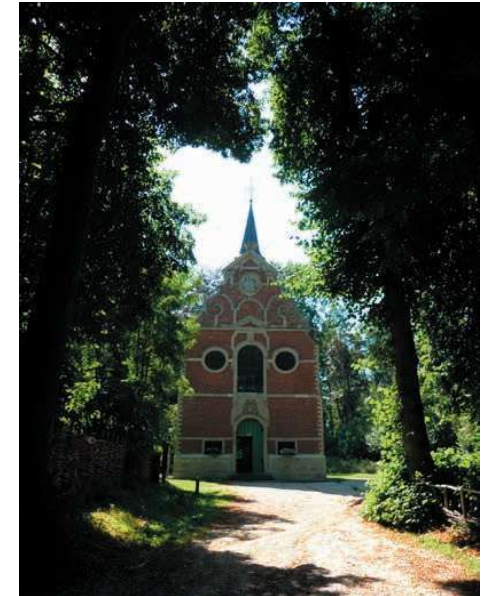
DE NAAM STEENBERGEN?

DE NAAM STEENBERGEN komen we aan het begin van de dertiende eeuw voor het eerst tegen. Historicus Professor Cerutti vermeldt in zijn boek over de geschiedenis van Breda, dat Steenberg in 1213 behoorde tot de 'villae' van de heer van Breda. Andere bewoningskernen in de omgeving van de villa Steenberg zijn gelegen op en nabij het Oudland, een gebied ten zuiden van de Wouwse poort. Zij bevonden zich op de hoger gelegen delen in het moerasrijke veenland en hadden namen als de Oostberg, Westberg en Preekberg. Deze laatste naam duidt op een plaats waar gepreekt werd, dus waar mogelijk een kerkje of kapel stond. Oud-gemeentearchivaris Van Ham suggereerde dat hier mogelijk de Sint Quirinuskapel stond, maar verdere informatie ontbreekt.

De enige zekerheid over de ouderdom van Steenberg biedt de in 1272 geschreven *Antiqua Kora*. En dat is thans 750 jaar geleden.

Het raadsel waarom Steenberg nu juist Steenberg heet, is hiermee niet opgelost. Er is geen enkel bewijs of enige aanduiding hoe deze naam ontstaan is. Natuurlijk, het begrip 'berg' kan betrekking hebben

Er bestaat een theorie dat de naam Steenberg werd meegenomen door Vlamingen, die de grond bewerkten en turf en zout exploiteerden

Kapel van O.L.Vrouw van Steenberg in het Vlaamse Oud-Heverlee, nabij Leuven | © Frans van Eskeken

op een hoogte in het moerasgebied. Maar waarom meervoud, Steenberg? De resten van een steen, zoals de Oude Wouwsepoort, kunnen eenvoudig leiden tot mooie speculaties, er is echter geen enkel bewijs voor dat dit bouwwerk er al voor de 13de eeuw stond.

Er bestaat een theorie dat de naam werd meegenomen door de eerste Vlamingen die ernaartoe trokken om de gronden te bewerken, turf en zout te exploiteren. De naam was tamelijk verbreid. Zo komen we in oude oorkonden plaatsnamen tegen als Steinberg in Oost-Vlaanderen bij Zottegem. Dit heet nu ook Steenberg. Bij Zwijndrecht in Vlaanderen lag tevens een Steenberg en bij Antwerpen lag Steenborgerwerd. In Oud-Heverlee, nabij Leuven, vinden we de kapel van O.L. Vrouw van Steenberg. Dit Steenberg was een heerlijkheid waarvan de heer een kasteel aan het Zoet Water bezat.

De mening van Delahaye luidt dat het Brabantse Steenberg een zuivere importnaam is.

Resumerend is het een onbevredigd antwoord op de vraag waar de oorsprong van de naam Steenberg ligt.

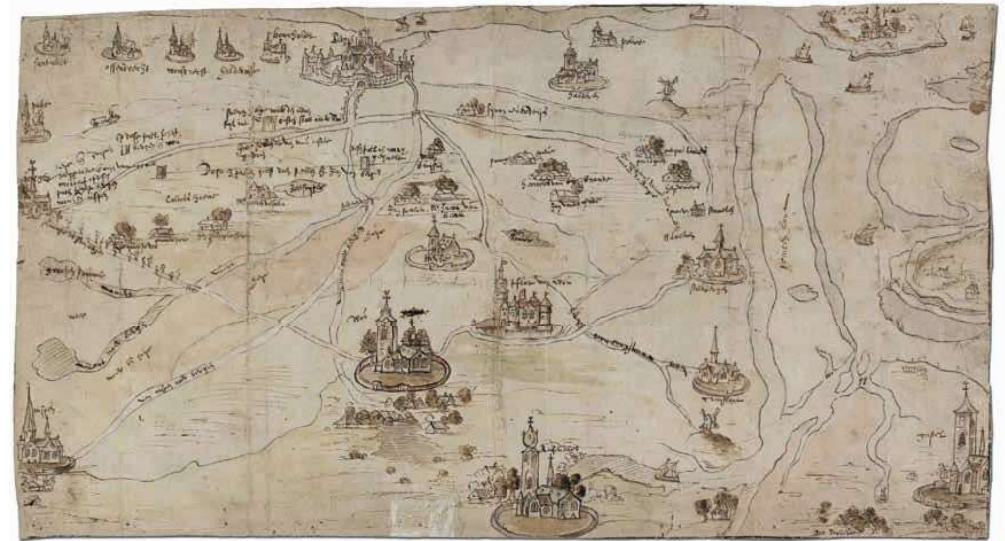
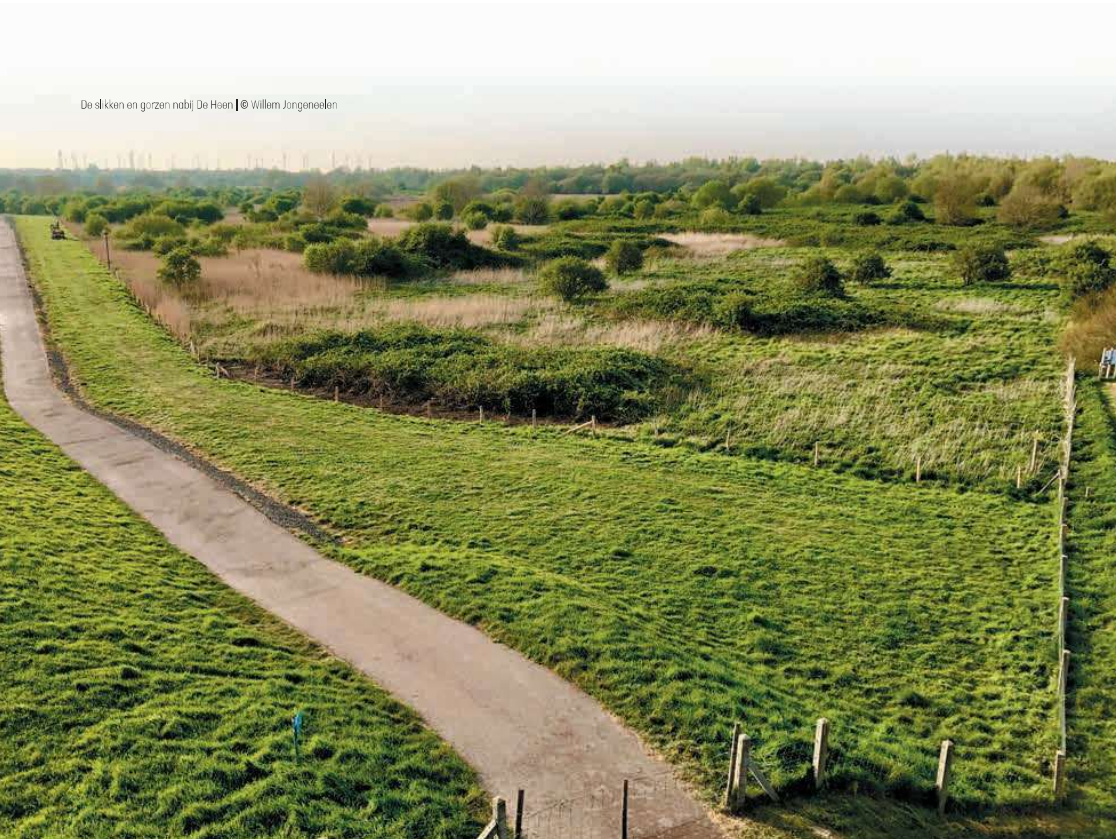
STEENBERGEN EN HAAR OMGEVING

IN HET VOORGAANDE is de beginperiode van Steenberg, de stad die in 2022 het 750 jarig bestaan viert, uitgebreid aan de orde geweest. Het is de oudste stad in de huidige agglomeratie van de gemeente Steenberg.

Maar wanneer en hoe begon de geschiedenis van de andere stadjes en dorpen binnen de huidige gemeentegrenzen van Steenberg.

De omgeving rond Steenberg was lang een schorren- en slikkengebied met enkele hoogten. Langzaam maar zeker werden steeds grotere delen ervan bedijkt. Daarachter ontstonden polders en konden zich kleine woongemeenschappen vormen. Sommige van deze gemeenschappen ontstonden spontaan, maar een groot aantal dorpen werd bewust volgens de plannen van de inpoldering gecreëerd. De toekomstige

De slikken en gorzen nabij De Hoer | © Willem Jongeneelen

Schetskaart van het gebied Markezoot uit 1550 waarop Steenberg en Kruisland zijn aangegeven | © West-Brabant Archief

De Vrouwe van Breda zou in een brief de naam Kruisland voor het eerst hebben gebruikt, gesproken werd over Heilig Kruisland

bewerkers van het land moesten zo dicht mogelijk bij de nieuw ontstane landbouwgronden gehuisvest worden.

1356 Welberg

De eerste vermelding van Welberg dateert uit een acte van 17 december 1356. De heer van Breda (Jan van Polanen) en de heer van Bergen op Zoom (Heinric van Boutershem) en diens vrouw Jarie van Merxhem verkopen een land, gehete Cromwyle liggend binnen de volgende grenzen: Van de dijk van Steenberghe oostwaarts langs de Welberghe enz. Er worden voorwaarden vastgelegd over de cijns, de bedijkingen en het bestuur van de polder.

De hoogte met de naam Welberg fungeerde als grenspunt. Er is niets bekend over mogelijke bewoning van deze hoogte in 1356. Van enige dorpsvorming was nog geen sprake. De naam Welberg kan betekenen: een berg, gelegen bij een wel (bron, put of watertje). Het huidige centrum van het dorp ligt op de Oostberg. Het gebied bleef lang bestaan uit landerijen met enkele woningen. Op de Gastelse kaart uit 1565 is geen enkele vorm van bebouwing opgenomen. Wel zijn er de landhuizen De

Lanteerne en Padmos. Pas eeuwen later kan worden gesproken van het dorp Welberg.

1487 Kruisland

De datum van de 'geboorte' van Kruisland is precies bekend. Op 10 maart 1487 gaf Engelbrecht van Nassau de nieuwe polder Kruisland uit. Het originele document is bewaard gebleven. De kopers zijn een aantal inwoners van Steenberg die de in de acte omschreven grond kunnen gaan verbouwen. De graaf draagt zorg voor de bedijking van de Vliet en Wouwe beek, dit tegen uiteraard een fikse vergoeding. De indijking van de polder zou in zijn geheel en ineens plaats hebben gevonden.

De polder had in 1487 nog geen eigen naam. Het heette gewoon 'Nieuw te bedijken land'. Simburga, de vrouwe van Breda zou in een brief de naam Kruisland voor het eerst gebruikt hebben. Zij zou beslist een verband gezien hebben met het heilige Kruis. De twee belangrijkste wegen in de nieuwe polder vormden een kruis. Net na het ontstaan van de polder werd zelfs gesproken over het Heilig Kruisland. Tot het

Mourtskaart, 1590

De zoutwinning leidde tot verzakkingen en daarmee drong de getijdenwerking verder oostwaarts door

begin van de 16^e eeuw werd het jonge dorp meestal nog Engelsdorp of Engelsberd genoemd naar Graaf Engelbrecht.

Deze Engelbrecht wees in 1487 een plaats aan voor een kerk en een jaar later werd een pastoor benoemd. Dit duidt erop dat de kerk ook daadwerkelijk gebouwd is of in aanbouw was.

In 1497 constateerde Engelbrecht, heer van Breda en Steenbergen, dat het land van Cruisland na zijn bedijking geheel geannexeerd was met de stad Steenbergen. Nu het dorp ook een eigen parochiekerk bezat achtte hij het gewenst nieuwe landrechten, keuren en statuten vast te stellen. Het nieuwe land werd vrijgemaakt van het recht en het bestuur van de stad Steenbergen en ontving zo zijn eigen recht. Dit en het tiende recht van de nieuwe pastoor in Kruisland zouden leiden tot vele conflicten tussen Kruisland en Steenbergen

1605 Dinteloord

De zoutwinning leidde tot verzakking van de veenbodem en daarmee werd het mogelijk dat de getijdenwerking tot steeds verder oostwaarts doordrong. Grote gebieden verdrinken in de 13^e tot en met de 15^e eeuw omwille en ten gevolge van de zoutwinning. Tijdens de overstromingsperiodes stond bij vloed bijna de hele streek onder water. Het water moest afgevoerd worden door drie grote getijdengeulen. De Quarenvliet (Steenbergse Vliet), de Dintel en een nieuwe geul van het Haringvliet. De geul van de Dintel zou maar liefst 1300 meter breed en tientallen meters diep zijn geweest. Op een van de oudste gedetailleerde kaarten van West-Brabant, de Gastelse kaart uit 1565, is het onbedijkte schiereiland tussen de Dintel en de Vliet te zien. Op bewoonbare hoogten of werven zijn gebouwen getekend. Gebouwen met namen als Kackers, Hoogsant, Tobe en Kackeloo. De laatste naam is op een later gemaakte kaart, de zogeheten Mauritskaart, terug te vinden. Deze hoogten liepen tegen het eind van de 16^e eeuw niet meer bij elke vloed onder en er werd besloten tot bedijking. De nieuwe polder kreeg de naam Dinteloord en 's Princenland. De naam kwam logischerwijze voort uit een oord aan de Dintel. Planmatig was voorzien om in de nieuwe polder een dorp te stichten. De eerste huizen verrezen in perioden van 1605 en 1613. Er bestaat een plattegrond uit het jaar 1613. Dinteloord kreeg 101 erven voor woonhuizen. Het werd een heerlijkheid van de Prins van Oranje, bestuurd door de door hem aangestelde schout en schepenen. Dit alles onder toezicht van de Domeinraad.

Kaart van De Heen 1614

1610 De Heen

Vermoedelijk valt de naam De Heen samen met de naam Heendrecht, die we terugvinden in een acte uit 1368. Het werd genoemd als grenspunt tussen de gebieden van de heren van Zeeland en die van Brabant. De naam De Heen komt voor in een document uit 1415. De heren van Vossemeer hadden een gors in bezit met de naam Heen of Heenen. In 1496 werd dit gors verpacht aan Claes en Willem Cornelissen uit Steenberg. Deze broers mochten daar 'vogelen', ofwel jacht maken op watervogels. In 1565 ruilden de heren van Vossemeer het gors van De Heen tegen een ander gors, gelegen vóór de Heije. Dit gors zou later in de Nieuw-Vossemeer polder worden opgenomen.

In 1607 gaf Prins Philips Willem opdracht om de gorzen van De Heen en het Hogediep te bedijken. Dit werd gerealiseerd in 1610 en daarbij werd ruimte gereserveerd voor de aanleg van een dorp. Het dorp werd eerst Hogediep genoemd. Het groeide en kreeg zelfs in 1614 al een eigen schepenbank. Kort daarna kreeg het dorp de naam De Heen. Deze naam is afgeleid van het woord 'hempte' of 'heen'. Met deze namen duidde men een soort riet of zeggegras aan dat in een gebied met schorren zeer goed groeide.

Zoals op veel plaatsen werden ook hier de kosten voor het bestuur gedekt door het heffen van accijns. Dat was in dit geval voornamelijk

Hoewel Nieuw-Vossemeer ressorteerde onder Zeeland, lag het wel op grondgebied van Brabant, waar oorlog woedde

door accijns op bier. De magistraten van Steenberg zagen dit alles met lede ogen aan. Zij misten daardoor omvangrijke inkomsten en beklagden zich dan ook bij de Prins van Oranje. Om die reden besloot Prins Maurits in 1618 om de zelfstandigheid van De Heen op te heffen en de schepenbank, rechtbank en vierschaar van De Heen te verplaatsen naar Steenberg. Er diende wel altijd één schepen uit De Heen in de schepenbank van Steenberg opgenomen te blijven.

1612 Nieuw-Vossemeer

In 1566 werd in samenwerking tussen de heren van Vossemeer en de Prins van Oranje een nieuwe polder voltooid. Het deel van de Prins van Oranje kreeg de naam Nieuwe Heye en het deel van Vossemeer kreeg de naam Nieuw-Vossemeer. Beide delen waren gescheiden door de Princeweg. Enkele jaren na de bedijking werd in de polder van de 'ambachtsheren' een dorp gesticht dat men Nieuw-Vossemeer noemde. Op 6 oktober 1567 werden de eerste erven van het nieuwe dorp uitgegeven. Door oorlogshandelingen echter gingen polder en dorp al in 1583 geheel verloren. Een heftige brand werd gevolgd door een volledige overstroming.

Bij de herdijking in 1609 viel de grond van het voormalige dorp buiten de dijkage. Er werd besloten om bij de sluis in het Boerengors een nieuw dorp te stichten. In 1612 vestigden zich de eerste bewoners van dit nieuwe Nieuw-Vossemeer. Het dorp groeide kennelijk snel of hoopte snel te groeien, want direct werd aan de heren van Vossemeer een verzoek gedaan om een schoolmeester te mogen aanstellen. Toen na het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) de oorlog met Spanje weer een vervolg kreeg, bleef Nieuw-Vossemeer niet gespaard. Hoewel Nieuw-Vossemeer ressorteerde onder Zeeland, lag het wel op Brabants grondgebied, waar het oorlogsgeweld heftig woedde. In 1626 telde het dorp dan ook nog slechts elf huishoudens.

Tot zover in een korte samenvatting de eerste jaren van alle dorpen en stadjes van de huidige gemeente Steenberg. In volgende hoofdstukken zal hier uitvoeriger op worden ingegaan en zullen verdere ontwikkelingen van de dorpen en stadjes een vervolg krijgen, passend in de tijdslijn.

Gastelbeekkaart, 1566

Pannen-mannen en pannet-vrouwen, werkend in de zoutwinning | © Martin Valkhoff

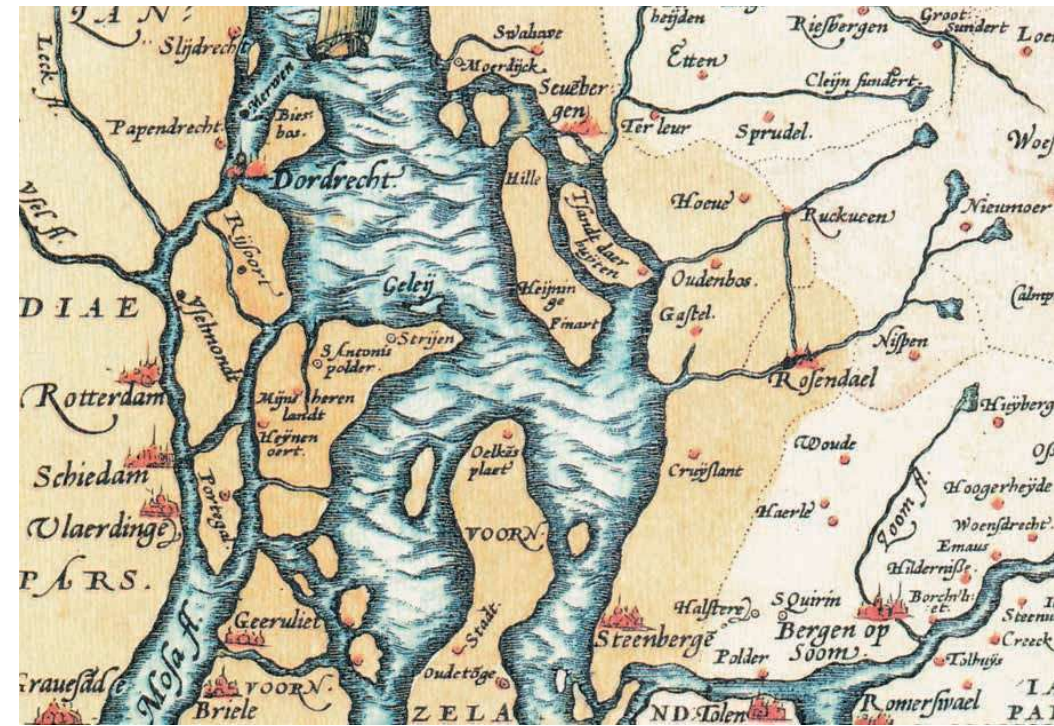
HET WITTE GOUD

Steenbergen ontwikkelde zich in de periode van de 13de tot 15de eeuw tot een kleine maar belangrijke stad. Handelaars, turfstekers, schippers en handelsgeest zetten de stad letterlijk en figuurlijk op de kaart. De machthebbers van toen legden Steenbergen weinig in de weg, omdat zij financieel meeprofitteerden van de ontwikkelingen.

Zoals bijna altijd in de geschiedenis werden perioden van hoogtij afgewisseld met tegenslagen en rampen. Dat gold ook voor Steenbergen. **FVE**

Turfszeken circa 1600, ets van J. Jansz. Visscher | © Rijkmuseum, Amsterdam

Kaart van Brobant uit 1550 door Jacob van Deventer

TEGEN HET EIND VAN DE 13DE EEUW, om precies te zijn in 1296, beklagden enkele handelaren uit Steenbergen zich bij hertog Jan II van Brabant. Zij maakten er bezwaar tegen dat zij tol moesten betalen als zij naar Antwerpen voeren. Ook maakten zij bezwaar tegen het betalen van geleidegeld op de Schelde en het verschuldigde bakengeld in de Eendracht. De hertog liet dit door zijn 'wijze mannen' onderzoeken en de uitkomst was dat de Steenbergenaren voor eeuwig van deze tol werden vrijgesteld. Er was één maar. Zij moesten in Antwerpen de 'roedertol' van één Engelse penning voldoen en 1/10de van de vis afdragen. Roedertol was in de Middeleeuwen een vorm van belasting op schepen. Daarbij bepaalde de wijze waarop het roer aan het schip hing de hoogte van de verschuldigde tol.

Er is echter geen eerdere acte bekend waaruit zou blijken dat zij voor eeuwig vrijgesteld waren van tol. Mogelijk kregen de schippers van Steenbergen rechten als die van Bergen op Zoom.

De Steenbergenaren kregen daarnaast het voorrecht dat het transport van zout, mits niet in Vlaanderen gezoden, in Antwerpen vrij van zoutmaat was. Dit stimuleerde de handel enorm.

De term zoutmaat houdt verband met de te heffen accijns. Om het bedrag van de verschuldigde accijns te berekenen werd de hoeveelheid zout 'gemeten'. Dit werd gedaan met een door de overheid geijkte zoutmaat. Om de metingen te kunnen doen moest een recht van zoutmaat worden betaald. Het begrip 'zoutmaat' blijft overigens een lastig begrip. Hier lijkt het eerder een op het profijtbeginsel gebaseerd recht voor een dienst, dan een op het werkelijk verbruik belastende accijns. Het recht

Diverse keren bleek dat het winnen van zout een brandgevaarlijke bezigheid was

Kaart van Zeeland en Westelijk Brabant, 1274 | © Koninklijke Bibliotheek België

op de zoutmaat werd soms ook verpacht. In 1310 was het tarief in Steenbergen twee penningen per kuip.

Al in de 13de eeuw werd in Steenbergen zout gewonnen. Dit blijkt uit een acte van vóór 1291. Tussen 1287 en 1291 was er al een door de heer van Breda aangestelde ambtenaar actief voor het meten van het zout en dus het bepalen van de verplichte accijns. Deze heer van Breda, Raas I, schonk Boudewijn Hermanszoon van Steenbergen zijn aandeel in de zoutmaat binnen het rechtsgebied van Steenbergen.

De zoon van Raas I, die vanzelfsprekend als Raas II de geschiedenis inging, bevestigde dit nogmaals in een oorkonde van 15 december 1300.

'Raas II van Gavere, heer van Liedekerke en Breda, bevestigt Boudewijn Hermanszoon van Steenbergen in het bezit van het reeds van zijn vader verkregen aandeel in de zoutmaat in Steenbergen, daar de rechtstitel daarvan verloren is gegaan.'

Deze bevestiging was nodig omdat de originele acte bij een brand in Steenbergen verloren was gegaan. Later bleek nog diverse keren dat het winnen van zout een brandgevaarlijke bezigheid was. In die tijd hadden woningen rieten, en dus licht ontvlambare, daken.

Boudewijn Hermanszoon werd schout in Steenbergen. Hij was een rijk man die zeker twee huizen bezat. Het schoutambt bleef in zijn familie. Een van zijn zonen, Godevaert Boudewijn Hermanszoon van Steenbergen, zou zelfs een stenen huis hebben gehad. Overigens kan deze Godevaert de zoon van een andere Boudewijn zijn geweest.

Dat moet dan Boudewijn Gieliszoon van Steenbergen zijn geweest.

In dit kader is het goed om te weten dat in de Middeleeuwen namen, op het eerste oog, eenvoudig te herleiden lijken. Echter, veel mensen hadden gelijksoortige namen. Een groot aantal familienamen ontstond uit patroniemen, ofwel vadersnamen. Deze namen verwijzen naar de voornaam van iemands vader waarmee de familierelatie kenbaar werd gemaakt. Als de voornaam van vader Hendrik is, dan is Hendrikszoon het patroniem van diens zoon.

Turf en zout zorgden ervoor dat het stadje groeide. Dit had als consequentie dat er meer en meer geregeld en vastgelegd moest worden. In oude documenten en oorkonden komt de naam van Steenbergen steeds vaker voor. Heel bijzonder is een acte uit 1319 waarin gesproken wordt over een haven genaamd Spoye. Deze zou binnen het rechtsgebied van Steenbergen vallen. Deze haven was een haven met zout water en moet niet ver van het bewoonde centrum verwijderd zijn geweest. Tot op heden bestaat er geen duidelijkheid over de exacte geografische ligging van Spoye. Met de naam Spoye kan bedoeld zijn daar waar de schutsluis was. In de middeleeuwen werd een schutsluis ook wel 'spoyje' genoemd.

Op een van de oude landkaarten, een kaart uit 1540 van Jacob van Deventer, zien we Steenbergen aan een brede stroom liggen. De latere polders van het Prinsland waren toen nog zee. De stad had dus een directe verbinding met de Zeeuwse havensteden, met Antwerpen en met Engeland.

De belangrijkste impuls voor de groeiende handelsactiviteiten waren onbetwist turf en het 'ghesoden' (geraffineerde) zout uit de directe omgeving.

TURF ALS BRANDSTOF

Veen ontstond in een natte, drassige omgeving. Laagten in het landschap, met afsluitende onderlagen, vormden een verzamelplaats van rottende bladeren, vergane takken en boomstronken. Door eeuwenlange stapeling groeide dit organische materiaal aan tot een dikke laag. De onderste en oudste lagen werden door de toenemende druk van de lagen daarboven steeds compacter. De onderste laag was kwalitatief het beste veen om als brandstof te dienen en werd systematisch in blokken afgegraven. Deze werden naar hoger gelegen plaatsen vervoerd om daar te drogen. Ze werden los opgestapeld, zodat de wind er goed doorheen kon blazen. Als de turfblokken voldoende gedroogd waren, werden ze met karren of platte schuiten richting verbruikers vervoerd.

Door deze wijze van turfwinning was het landschap doorsneden met smalle geulen die waterwegen vormden. Deze werden op hun

Voormalige turfvaart in Essen (België) | © Frans von Eekelen

Veengronden door Jan Casper Philips, 1741 | © Rijksmuseum, Amsterdam

beurt gebruikt voor de ontwatering van het drassige veenwinningsgebied. Door bevolkingstoename en de uitbreiding van de steden in de dertiende eeuw groeide de vraag naar turf gestaag en zodoende werd de turfindustrie gestimuleerd.

Rond 1250 ontstond in de groeiende steden in Vlaanderen toenemende behoefte aan brandstof. Veel bossen rond de steden waren gekapt voor brandhout of om plaats te maken voor weiland. De Vlaamse stedelingen waren daardoor in toenemende mate aangewezen op het stoken van turf. Het waren Vlamingen die, in hun zoektocht naar turf, naar Steenberg trokken om daar het veen af te graven. Een vaart voor boten met veen richting de haven van Steenberg heette niet voor niets de 'Vlaminkvaart'.

Het veen had voor Steenberg nog een andere en belangrijker betekenis. Rond Steenberg had de zee eeuwenlang vrij spel en overstroomde het veen. Door het hoger soortelijk gewicht verdreef het zoute zeewater het zoete grondwater en zo werd het veen zouthoudend. Op den duur raakte het veen verzadigd met zout. Door het afgraven van dit veen werd zout gewonnen. Het werd 'darinkdelven' genoemd. Darink is een ander woord voor het Steenbergse 'derrie'.

Hoe werd uit dit veen zout gewonnen? Het was een vrij omslachtig, ingewikkeld en arbeidsintensief proces. Er is nauwelijks gedetailleerde informatie over bewaard gebleven.

Zout was eeuwenlang een onmisbaar product, omdat het noodzakelijk was voor de conservering van vis en vlees. Al vóór de middeleeuwen, in de Romeinse tijd, werd zout uit zeewater gewonnen. Het zeewater werd gekookt in aarden schotels, het water verdampte en het zout bleef achter.

In die tijd diende het veen strikt als brandstof voor de verhitting van het zoute water. Ibrahim b. Ya'qub, een Jood uit het Arabische Spanje, bezocht rond het jaar 965 onze gebieden, die hij 'Het land van de Franken' noemde. Zijn reisverhaal is bewaard gebleven. Hij omschreef het winnen en het gebruik van turf als volgt: 'Het land is doordrenkt van zout

Op den duur raakte het veen verzadigd met zout. Door het afgraven werd zout gewonnen

en ongeschikt om planten of gewassen voort te brengen. De bewoners voorzien in hun onderhoud door kudden en de melk en de wol ervan. Omdat er geen hout is om te stoken, nemen zij ter vervanging om zich te warmen, een soort leem. Tegen de zomer gaan zij naar hun weiden, waar dan niet zoveel water meer op staat en hakken met houwelen die leem in de vorm van briketten. Ze leggen die te drogen in de zon. Steek je ze aan dan branden ze zoals hout en geven een warme vlam. Ze laten geen koolresten, maar alleen as achter'.

Het veen in onze gebieden werd tot de 10de eeuw voornamelijk gebruikt als brandstof. Het zou nog enkele eeuwen duren voor het winnen van zout uit veen winstgevend werd.

De veengronden bij Steenberg bevonden zich rondom de stad. Willem, de schout van IJzendijke, is de eerste gekende Vlaamse veenkoper in deze omgeving. In 1262 kocht hij 252 hectare 'moer' (=veen) in het gebied tussen Halsteren en Steenberg.

Van de slootjes of vletvaarten, die gegraven werden om te ontwateren en om de turf met platte boten te vervoeren, is in het huidige landschap niet veel meer terug te vinden. Mogelijk was de Oudlandsestraat ooit een vletvaart. Deze zou dan zijn uitgekomen op Simonshaven.

Deze oude haven werd in 1331 vervangen door een nieuwe ten noorden van de West- en Oostdam. Of deze haven ook de nog oudere haven Spoye verving is niet bekend.

Er zijn enkele Steenbergse moerneer families (veenstekers) uit deze periode bekend. Jan de Potter was in 1310 een van de eerste deelnemers in het Steenbergse moer. Van deze familie De Potter zouden diverse leden in moernering actief blijven. In het jaar 1367 namen zij 26% van de moeruitgifte ten zuiden van Steenberg voor hun rekening. Ook in het verdrinken dorp Valkenberg (tussen Dinteloord en Willemstad) woonden enkele moerkopers, waaronder Melis Pieters Lude.

Zoutschip, in 1787 getekend door Gerrit Groenewegen | © Rijksmuseum, Amsterdam

Turf opgegraven in Steenberg | © Mark Koerroot

ZOUTWINNING UIT TURF

ÉÉN VAN DE ZELDZAME BRONNEN die het gehele proces van zoutwinning in beeld brengt is een schilderij uit 1540, genaamd 'Darinkdelven'. Dit schilderij hangt in het stadhuis van Zierikzee. De schilder heeft het hele proces nauwgezet in beeld gebracht. Aan de hand van details op het schilderij ontstaat een goed beeld van wat allemaal gedaan moest worden om het zout uit de turf te halen. Het was zwaar en precies werk dat door mannen én vrouwen werd verricht.

Het delven van de zouthoudende turf

Allereerst moest de kleilaag verwijderd worden. Deze was gevormd door het achtergebleven slib en dekte het veen af. De twee voorste mannen op het schilderij verwijderden deze kleilaag met een schop en leggen de plakken naast zich. Daarna kon het veen zelf afgegraven worden.

Met een brede spa werden vierkante stukken turf gestoken. De turf wordt op het schilderij als zwarte blokken weergegeven. Eén man steekt, een tweede man haalt de blokken natte turf uit de kuil en een derde draagt ze naar de turfschuit, die nu nog op het droge ligt. Een vierde man stapelt de brokken natte turf netjes in het midden van de boot. Alleen bij hoog water kan het bootje naar een hoger gelegen plaats varen, waar het nog natte veen verder werd verwerkt.

Van turf naar zelle

De natte turf werd uit de turfschuit geladen en op een speciale manier gestapeld. Op het schilderij stapelen de vrouwen links de brokken in een ronde vorm. Deze stapels waren open en hol, zodat de wind er goed doorheen blies om de turf te laten drogen. Regen deed niet. Turf heeft de bijzondere eigenschap dat het eenmaal droog geen water meer opneemt. Na verloop van tijd was de turf droog en kon het als brandstof dienen. Dat was hier echter niet de bedoeling. Er moest immers zout uit worden gewonnen.

Daartoe werden de gedroogde zouthoudende turfblokken opnieuw opgestapeld. De afbeelding laat linksachter twee vrouwen zien die de blokken in hoge tentvormige hopen stapelen. Deze werden vervolgens in brand gestoken. De vrouw in het midden, met een schop in de hand, is in de weer bij de brandstapel. De as die overbleef bevatte het zout en dit heette zel of zelle.

Daarna werd deze zel in zakken verzameld en in een grotere boot geladen. Deze boot bracht het zel naar de zoutketen voor de verdere verwerking. Deze zoutketen stonden meestal dicht bij de stad. Dat was ook het geval in Steenberg, waar ze aan weerszijden van de haven stonden.

Van zelle naar zout

In de zoutketen vond de eigenlijke zoutwinning plaats. De zel werd in houten kuipen gestort. Waarschijnlijk hadden deze kuipen een vastgestelde standaardafmeting. De belasting op zout werd berekend naar het aantal kuipen en werd dan ook kuipgeld genoemd.

Om pekkel te bereiden werd in de kuip aan de zel zout zeewater toegevoegd. Het geheel werd flink door elkaar geroerd, waardoor het zout uit de as oploste. Op deze manier ontstond een heldere pekkel met een hoog zoutgehalte. De drab zakte naar de bodem en werd later verwijderd. Er bestonden nog geen geavanceerde meetinstrumenten om het zoutgehalte te bepalen. Dit werd nu gedaan met natuurlijke middelen. Zo werd er bijvoorbeeld op het sterven van wormen gelet of het gaan drijven van een ei. De pekkel, ook wel brein genoemd, werd via een filter in de 'pan' gegoten. Dit was een grote metalen schotel of bak. Soms werden meerdere platte bakken achter elkaar gebruikt.

De pannenmannen en vrouwen in actie

Onder deze pannen stookten pannenmannen een flink vuurtje. Het water verdampte en het zout bleef achter. Dit indampingsproces vereiste vakmanschap. Om een goede kwaliteit zout te verkrijgen was de juiste temperatuur essentieel. Daarmee werd het juiste tempo van verdamping geregeld. Voor de conservering van vis en vlees was namelijk alleen fijn zout geschikt. Bovendien mocht dit zout geen bijproducten ('verkeerde zouten') bevatten. Het was nauwgezet en ambachtelijk werk waar de pannenmannen en vrouwen van Steenberg bedreven in waren. Na dit proces werd het gewonnen zout gedroogd en opgeslagen in zogenaamde spaarpotten, opslagplaatsen voor zout. In deze spaarpotten konden de handelaren het zout bekijken en op kwaliteit beoordelen. De kopers konden daarna het transport regelen. Dit gebeurde in manden, zakken of kuipen.

Niet alleen de plaatselijke zel werd geraffineerd. Van heinde en verre werd zel naar Steenberg aangevoerd. Zo werden bijvoorbeeld in 1417 over een afstand van meer dan 40 kilometer 383 kuipen van Saafingen naar de zoutketen van Claes Jansz in Steenberg gebracht.

Tussen 1431 en 1441 stonden er minstens vijftien verschillende zoutketen in Steenberg. Ze stonden in groepen bij elkaar op twee plaatsen

oost en west van de haven, deels tussen haven en vlettenvaart. Dat was een strategisch goed punt. De vletvaarten en vermoedelijk ook de bovenvermelde Vlaminkvaart kwamen uit op de haven. Bootjes voerden op deze manier de zakken met zel aan. Het water in de haven was zout en werd gebruikt voor de raffinage. De haven had een directe verbinding met zee en tonnen zout werden per schip naar klanten heinde en ver vervoerd.

Dit schilderij vormde later een inspiratiebron voor veel prenten. Dit geldt ook voor de ets Zoutwinning in Zeeland, ca. 1600, Jan Caspar Philips, naar Cornelis Pronk, naar anoniem, 1750-1770. (Rijksmuseum RP-P-OB-102.889).

Niet alleen de plaatselijke zel werd geraffineerd. Van heinde en verre werd zel aangeleverd

Het schilderij 'Darinkdelven', waarop het winnen van zout uit turf is te zien | © Stedsmuseum Zierikzee

Opgrovingen van de Nassaulaan in Steenberghe | © Stadsarcheologen Steenberghe

ZOUT EN HANDEL

DAT DE ZOUTWINNING IN DE DERTIENDE EEUW voor Steenberghe van groot belang was, blijkt uit het feit dat al in de eerste Keur van 1272 (de Oude Keur) een artikel 'van sout en torven' was opgenomen. Wie een moerveld in brand stak zou onthoofd worden. Een dergelijk zware straf toont aan dat de turf- en zoutwinning voor de stad letterlijk van levensbelang waren.

Zout was voor Steenberghe van meer dan regionaal belang. De 'zoutmudde' of 'maat van Steenberghe' drong steeds verder door in heel Brabant. Al voor het einde van de veertiende eeuw was deze mudde de heersende zoutmaat op de markten van Antwerpen, Brussel, Lier en Mechelen.

Het Steenbergse zout, het witte goud, was van hoge kwaliteit en kostbaar. Dit valt op te maken uit een handelsovereenkomst uit 1463. Daarin wordt vermeld dat Henric Willem Mattheoensone uit Steenberghe aan Dierick van Baren '10 mud goats custbaers zouts uten nyeuwen Steenberschen lande' moet leveren op 'eene vloer binnen Steenberghe metter Steenberscher maat'.

Bijzonder is de vermelding dat het zout afkomstig moet zijn uit het 'Nieuwe Steenbergse land'. Het vermoeden bestaat dat dit verband hield met de grote overstroming in 1460. Daarbij waren de oude zoutdijken door het water vernield en werd een nieuw gebied voor zelnering in exploitatie genomen. De polder het Westland, in 1421 voor de tweede keer bedijkt, werd in 1458 aangeduid als het Nieuwland bij de Oude Sluis.

Ook de landheren genoten van 'het witte goud', en dan vooral letterlijk. Van elke kuip zout moesten volgens een ordonnantie uit 1310 één penning aan de heer van Breda en één penning aan de heer van Bergen op Zoom betaald worden. En dit geld besteedden zij aan hun pracht en praal. Waarschijnlijk is het kasteel van Wouw, waar de heer van Bergen op Zoom vaak verbleef, op deze manier gefinancierd.

ZEL-AS ALS OPHOGING

BIJ HET ZOUTWINNINGSproces werd dus tweemaal turf verbrand. De zouthoudende turf, waarvan zel overbleef, en turf als brandstof om de pekelen in de pannen te verhitten. Er kwam dus heel wat as vrij. In Steenberghe kreeg dit een speciale bestemming.

In 1981 startte de werkgroep Stadsarcheologie een onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van Steenberghe. De amateuronderzoekers J. Slokkers, C. van Terheijden, J. Everaert, E. de Jong-Elzakker en V. Vandebulcke en de professional G. Groeneweg onderzochten met grondboor, schop en soms een graafmachine het gebied tussen de West- en Oostdam, de Kaaistraat en de Grote Kerkstraat. Het resultaat van hun onderzoek was dat het gehele gebied opgehoogd is geweest met zel-as, het afval van de zoutwinning. Boven op dit zel-as werden potscherven gevonden. Deze werden gedateerd eind 14de eeuw. Daaruit kon men afleiden dat de zel-as eerder gestort moet zijn, mogelijk na de grote stadsbrand in 1366. Bijna de gehele stad werd herbouwd op een laag zel-as die soms meer dan een meter dik was.

Deze laag zorgde ervoor dat de stad na de gedeeltelijke herbouw hoger in het landschap kwam te liggen en daardoor beter beschermd was tegen de grilligheid van de zee. Ook bij onderzoek in de Nassaulaan in 1997 kwam een dikke laag zel-as tevoorschijn. Daarnaast werden de contouren van een vermoedelijke stookplaats voor zoutwinning blootgelegd. Door iets te voortvarend werk van een aannemer, die alles snel en efficiënt op de schop had genomen, konden de onderzoekers geen nader onderzoek naar deze unieke vondst doen.

Majolica Zoutkuip 17de eeuw | © Mark Koermeert

Ook de landheren genoten van 'Het Witte Goud'

SCHIPPERS OVERZEE

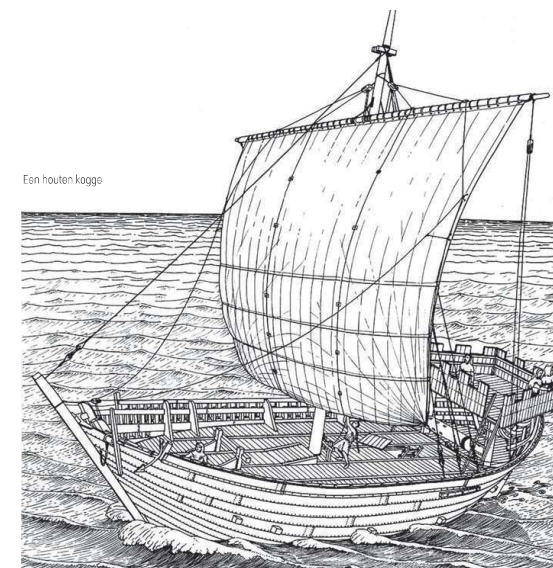
ZOUT VORMDE DE BASIS voor de groei van Steenberghe als handelsstad. In de late middeleeuwen ging het transport van goederen voornamelijk over water. Gelegen aan de Striene beschikte Steenberghe over een natuurlijke haven. Het zout en deze haven vormden een stimulans voor ondernemende handelaren.

De zaken gingen goed eind 13de eeuw. De Steenbergse schippers en handelaren bedongen al in 1297 voorrechten bij het vervoer van zout naar Antwerpen en andere steden. Hoeveel zout ze exact vervoerden is nauwelijks te achterhalen, omdat er uit deze periode weinig cijfermateriaal is. Oud stadgenoot en hoogleraar Jelle Vervloet berekende via de tolgelden van Yrsekeoord, een tolhuis in de Schelde bij Bergen op Zoom, dat de schippers uit Steenberghe in 1417 meer dan een miljoen kilo zout langs deze tol vervoerden. Zij waren de tol zo'n veertig keer voorbijgevaaren, waarvan zeker twintig boten gevuld met zout.

Het vervoer van dit zout betekende scheepsruimte die ook werd gebruikt voor andere goederen. Hier volgt het verslag van een reis van de Steenbergse schipper Arnold van Steenberghe:

Arnold van Steenberghe laveerde zijn vrachtboot, een houten kogge, tussen de vele aangemeerde boten in de haven van Hull in Engeland. Het jaar 1304 was voor de handel een voorspoedig jaar geweest. Het was al zijn zesde overtocht dit jaar en er stond er nog één, een lading wol naar Antwerpen, gepland. De scheepjongens trokken het enorme schoverzeil van wel 72 m² tegen de houten ra. De boot minderde vaart. Arnold zelf bediende de helmstok met het roerblad en liet de boot zachtjes tegen de wal schuiven. Hij had een moeizame overtocht gehad, het was november, de herfststorm raasde en er stond

een koude noorderwind. Ze waren blij weer in de vertrouwde haven te zijn. De Engelse zakkendragers kwamen al aangelopen om te boot te lossen, maar eerst moesten nog allerhande administratieve handelingen worden verricht. Arnold moest bij de autoriteiten zijn lading laten registreren en de vastgestelde cijns betalen. Daarna kon het lossen beginnen. Dat ging snel en efficiënt, want nog geen vijf dagen later vertrok hij, zwaar beladen met bijna 60 ton koren aan boord, weer uit Hull.

Een houten kogge

Lombarden | © Frodo, Madrid

De kogge van Arnold van Steenberghe die in Hull aanmeerde, had naast zout ook bitumen (pek) en lege vaten aan boord. Deze bitumen werden in de middeleeuwen met name gebruikt om het hout van boten te beschermen, visnetten en touwen te verduurzamen en ook om ijzerwerk tegen corrosie te beschermen. Het werd gewonnen uit verbranding van dennenhout. In de middeleeuwen werd op deze wijze in veel Oostzeelanden pek geproduceerd. Het pek dat Arnold naar Engeland vervoerde was waarschijnlijk uit Zweden afkomstig. Het is niet bekend of hij het daar zelf had gehaald of dat een collega schipper uit Steenberghe dit had gedaan.

In de late middeleeuwen ontstonden in Europa veel handelsnetwerken. De bekendste is het Hanzeverbond. Dit was van oorsprong een samenwerkingsorganisatie van Duitse steden rond de Oostzee. Later traden ook steden uit de Lage Landen (het huidige België en Nederland) toe. De grote Hanzesteden, zoals Zwolle, Zutphen en Deventer, zochten voor de handel contact met kleinere dorpen en steden in hun achterland. Ook in Vlaanderen ontstonden dergelijke handelsnetwerken, die op hun beurt verbonden waren met de Hanzesteden. Jaarmarkten waren voor handelaren de centrale plaatsen om zaken te doen. Voor de Steenbergse handelaren waren belangrijke jaarmarkten die van Bergen op Zoom en Antwerpen. Een jaarmarkt betekende dat kooplieden van heinde en ver naar de stad kwamen. Vaak ging het samen met allerlei kerkelijke en wereldlijke festiviteiten. Een hoogtepunt in het jaar voor elke stad en omgeving

In 1331 vroegen deze handelaren aan Hertog Jan III van Lotaringen, Brabant en Limburg, of zij zelf ook een jaarmarkt mochten houden. Steenberghe was een groeiende stad en de hertog zag er het belang van in, waarna Steenberghe een jaarmarkt mocht houden. Hiermee werd de stad opgenomen in de grotere handelscircuits.

De groeiende handel betekende ook dat de schippers in Steenberghe een veiligere en grotere haven wensten. Jan III gaf in 1331 zijn goedkeuring aan het verzoek om in het water een dijk aan te leggen. Daardoor konden de schepen tegen storm en slecht weer schuilen. Om de kosten te dekken mochten de Steenberghearen havengeld van de schepen vorderen. Deze dijk in het water betekende dat Steenberghe een echte haven had. Deze was gesitueerd op de plek waar nu de Markt is.

LOMBARDEN IN STEENBERGEN

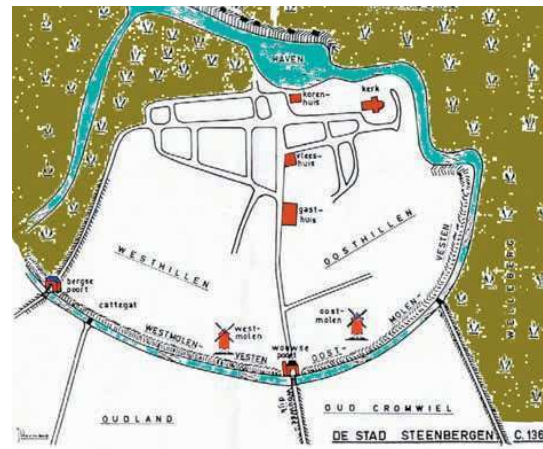
DE BETEKENIS VAN DE HANDEL EN DE JAARMARKT valt niet te onderschatten. Dit wordt onderstreept met de komst van Lombarden, Italiaanse geldhandelaren, in de stad. Al in 1308 is er bewijs van hun aanwezigheid. In de dan ondertekende Nieuwe Keur wordt in artikel 24 gesteld dat de Lombarden geen te hoge rente mogen rekenen. Het oude archief van Steenberghe beschikt over documenten over deze ‘verre’ geldschietters. Zo kregen de Lombarden Johannes Deatus, Egidius Deatus en Jacobus Murrell in 1345 toestemming zich in Steenberghe te vestigen om hier geldzaken te regelen. De Lombarden namen ook zelf deel in de moeraning. In 1310, in de Steenbergse Moer bij Wagenberg, was een zekere Marcabot de Lambaert. Later lag in dat gebied een Diederick Lumbaertsmoer.

Ook in 1403 kregen de Lombarden Blasius, Franco, Anthonis Wilhelmus, Michael en Georgius de Madeis van Felizano uit het bisdom van Asti en de zoons van wijlen Nycholaus van de heren van Bergen op Zoom en Breda verlof om in de stad Steenberghe te wonen en daar handel te drijven gedurende 18 jaar.

Schipper Arnold van Steenberghe vertrok op 20 november 1304 weer uit Hull, dit keer met een lading koren. Helaas is de bestemming ongewis. Het graan was vermoedelijk bestemd voor de groeiende steden in Vlaanderen. Arnold keerde weer snel terug naar Hull om daar op 11 december wederom af te varen, dit keer met een lading wol voor Duitse en Brabantse handelaren. Ook de daaropvolgende jaren is Arnold vaak naar Hull gevaren. Het leek een vaste pendeldienst te zijn geworden. Hij was er op 15 juni en op 7 oktober 1305. Een jaar later kwam hij eraan op 4 juni 1306 en 17 dagen daarna was hij er opnieuw.

De inventaris van zijn handelswaar geeft een goed beeld van het middeleeuwse handelsverkeer. In het ruim bevonden zich lakens, wol, roeispanen, koren, zout, pek en lege tonnen. Hij transporteerde vooral veel wol, in vrachten van wel 202 zakken en vervoerde dit van Engeland naar Vlaanderen en Brabant.

Arnold is niet de enige schipper uit Steenberghe die in de Engelse archieven is opgenomen. Van de 620 Brabanders die tussen 1268 en 1326 handeldreven op Engeland waren er vijftien afkomstig uit Steenberghe. Zij droegen namen als Jan van Steenberghe, Walter Timberman, Jan Wissesone, Wisse van Steenberghe, Huse van Steenberghe, Pieter

Steenbergen in 1360

Huijgens en Willem Claeszoon en voeren regelmatig naar Hull. Dankzij deze schippers behoorde Steenberghe met Antwerpen en Mechelen tot één van de belangrijkste handelshavens van het hertogdom Brabant. De Brusselse Professor Jean de Sturler omschreef in 1936, in zijn onderzoek naar de handel tussen het hertogdom Brabant en Engeland, de zeelieden van Steenberghe als volgt:

‘Les marins et les marchands de Steenberghe, petit port de mer du Brabant septentrional sur le Striene, à la frontière zélandaise, jouent également un rôle très actif dans le trafic Anglo-brabançon. Il n’est pas improbable qu’ils aient principalement pratiqué la navigation entre Anvers et les ports anglais, ce qui expliquerait la fréquence de leurs voyages.’ Il est également possible qu’ils aient contribué à desservir le Traffic qui se faisait entre certaines villes hanséatiques et l’Angleterre, à travers de comte de Hollande et l’évêché d’Utrecht’

Ofwel: ‘Zeelieden en kooplieden uit Steenberghe, een kleine zeehaven in Noord-Brabant aan de Striene op de grens met Zeeland, spelen ook een zeer actieve rol in het Anglo-Brabantse verkeer. Het is niet onwaarschijnlijk dat ze vooral de scheepvaart tussen Antwerpen en de Engelse havens beoefenden, wat de frequentie van hun reizen zou verklaren’.

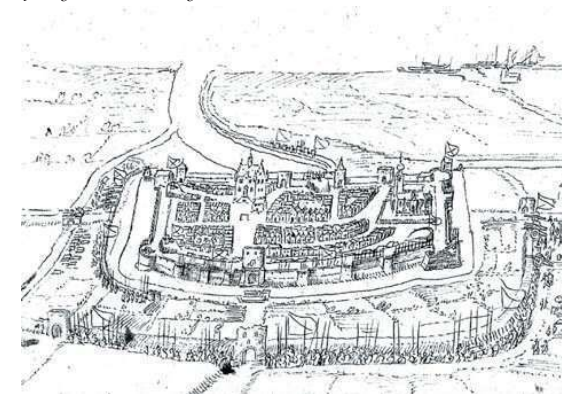
Hij vervolgt met een belangrijk statement: ‘Het is ook mogelijk dat ze hebben geholpen om het verkeer dat tussen bepaalde Hanzesteden en Engeland werd gedaan, te dienen via De Graaf van Holland en de Bisschop van Utrecht.’

De zeereizen waren niet altijd zonder gevaar. Zo kwam Wisse van Steenberghe voor de kust van Engeland in zwaar weer terecht. Zijn schip, beladen met goederen, liep vast aan de grond en werd door boeren uit de omgeving van de Abdij van Sint Mary leeggeroofd. De abt van de abdij voelde zich daar schuldig over en keerde als schadevergoeding een bedrag van maar liefst 240 pond uit. Volgens de Steenberghearen kwam het geld niet bij hem, maar bij een zekere Simon de Bastaard van Henegouwen terecht. Wisse deed hier in 1331 zijn beklag over bij de Engelse koning, Eduard III. Deze reageerde hierop met een brief aan de bisschop van Winchester, waarin hij verklaarde zijn kanselier te hebben opgedragen het bezwaar in overweging te nemen. Waarschijnlijk heeft Wisse zijn geld alsnog gekregen.

STEENBERGEN STAD IN BEELD

HOE DE MIDDELEEUWSE STAD er oorspronkelijk heeft uitgezien, kan jammer genoeg niet met zekerheid worden vastgesteld. Uit opgravingen valt het nodige te herleiden, maar ook deze verschaffen geen definitief beeld. Er bestaan geen afbeeldingen of plattegronden van Steenberghe uit de 14de eeuw. In het boek ‘Steenbergen in de middeleeuwen’ uit 1972 is door de schrijvers een plattegrond gereconstrueerd uit de dan bekende gegevens. Deze gegevens zijn schaars en summier. Oude stadsrekeningen gaan niet verder terug dan 1593 en de geschreven bronnen over de stadswalling betreffen de 15de en 16de eeuw. Naar hun mening zou Steenberghe er rond 1360 mogelijk zo hebben uitgezien:

De stad lag op een hogere landtong van het Oudland en was aan drie zijden beschermd door water, slikken en moeras. Ze had dus al een redelijk grote natuurlijke bescherming. Alleen de zuidzijde lag open. Hier werd een aarden omwalling aangelegd en in die wal werden stenen poorten gebouwd, de Berge en Wouwe poort. De uitleg van de omwalling was veel groter dan de stad in werkelijkheid zou worden. Onderstaande weergave geeft een beeld van de omwalling in de huidige plattegrond van Steenberghe.

De belagering van de vesting Steenberghe in 1590, door Prins Maurits

Foto linksboven en boven: Opgravingen bij de oude kleuterschool Yacintha aan De Ram van Hagedoornstraat | © Stadsarcheologen Steenbergen

Opgegraven waterput in het hoekpand Blauwstraat / Grote Kerkstraat | © Stadsarcheologen Steenbergen

in verband met de geplande bouw van een wooncomplex op het terrein van de voormalige Yacinthaschool, Ram van Hagedoornstraat 2. Tijdens dit onderzoek zijn de resten van een muurwerk gevonden.

Volgens de eerder geconstrueerde plattegronden konden zich op dit terrein, zo midden in het centrum, geen 14de-eeuwse muurresten bevinden. Het zouden resten kunnen zijn van de ommuring van enkele eeuwen later. De archeologische onderzoekers konden hier geen pertinente zekerheid over verschaffen.

De archeologische dienst van Bergen op Zoom deed aanvullend onderzoek. In zijn rapport van 2016 deelt Marco Vermunt mee, dat de gevonden muurresten zijns inziens onderdeel uitmaken van een eerste stadsomwalling. Deze bestond uit een 5-hoekige ommuring met gracht en dateren uit het midden of derde kwart van de 14de eeuw. Het gevonden deel in de Ram van Hagedoornstraat zou daar deel van hebben uitgemaakt. Vermunt komt tot die conclusie omdat dit stuk muur overeenkomst vertoont met de stenen van de stadsmuur van Bergen op Zoom en, zo concludeerde hij, uit dezelfde periode dateren.

Steenbergen zou halverwege de 14de eeuw een kleine, maar stevige ommuring hebben gehad. De stad beleefde in deze periode zijn grootste bloei en er werd besloten een grotere omwalling aan te leggen. Naar de mening van Vermunt zijn bij opgravingen in de Nassaulaan in 2001 eveneens muurresten gevonden die een onderdeel van deze uitbreiding vormden. Vanwege de economische neergang van de stad in het midden van de 15de eeuw werd deze uitbreiding niet voltooid en evenmin onderhouden.

De visie van Vermunt wordt niet algemeen gedeeld en de vondst van de muurresten in de Ram van Hagedoornstraat heeft meer vragen dan antwoorden opgeleverd. Om deze reden heeft de gemeente Steenbergen besloten om de muurresten voornamelijk te behouden. In de plannen werd de

Archeologische vondsten in het pand Blauwstraat 78 | © Stadsarcheologen Steenbergen

Hoekpand Blauwstraat / Grote Kerkstraat met de waterput | © P.A. Vermeulen

nieuwbouw, rekening houdend met deze (laat-)middeleeuwse muur, letterlijk iets verplaatst. Hopelijk ontstaat er in de toekomst meer duidelijkheid over dit stuk muur en de vroege geschiedenis van Steenbergen. De kern van de stad verschaft voornamelijk meer houvast.

Het stratenpatroon van zowel de kleine als de grote ommuring komt vrijwel overeen met het huidige. Ook straatnamen van toen zijn nog actueel. De meeste spreken voor zich, zoals de Visserstraat, de Gasthuisstraat, de Kerkstraat, Smidsstraat, Vleeshouwerstraat, IJzeren put en Simonshaven. Vooral deze laatste naam is interessant. De vraag rijst of de Simonshaven ooit de haven van een zekere Simon was. Het zal geen toeval zijn dat er op de hoek Blauwstraat/Rongelstraat een boot is opgegraven. Maar have(n) betekent ook goed. Denk bijvoorbeeld aan levende have. Het kan zijn dat er 'goed' van een zekere Simon mee werd aangeduid.

Een van de belangrijkste straten was de Bredestraat. Deze liep van de Berge Poort naar de Markt. Een gedeelte ervan is de huidige Kaaistraat. In het verlegde daarvan, richting de kerk, ligt de Kerkstraat. Waarschijnlijk is een gedeelte van de Kerkstraat later verbreed en om die reden Bredestraat gaan heten. Delahaye zag het als een bevestiging van zijn theorie dat de oorspronkelijke kern van de stad oostelijker en dichter bij de kerk lag.

Het centrum van de stad bevond zich waar de huidige markt is. Daar stond het Korenhuis. Dit was een stenen gebouw, evenals de kerk, het vleeshuis en het gasthuis. Bij archeologisch onderzoek in 2000 van de fundering van het pand hoek Blauwstraat - Grote Kerkstraat zijn door de Stichting Stadsarcheologie Steenbergen aanwijzingen gevonden dat hier in de middeleeuwen een stenen huis heeft gestaan. Naast muurresten werden in een afvalput aardewerkscherven en een zelfs bijna complete drinkkan aangetroffen. Het kannetje werd door de onderzoekers gedateerd in de 13de eeuw. Indien deze datering juist is, behoort dit kannetje tot de oudste vondsten binnen de stad.

Opvallend is dat de kerk (de St. Jacobuskerk) vrij oostwaarts staat getekend op de plek waar de nu de protestante kerk staat. Naast de Kerk, Korenhuis en het Vleeshuis is het Gasthuis een van de belangrijkste gebouwen in de stad.

Nieuwe inzichten

Geschiedenis is meer dan het verslag van een rij gebeurtenissen. Nieuwe ontdekkingen, andere gezichtspunten en voortschrijdend inzicht zorgen ervoor dat geschiedenis leeft. Uiteraard geldt dit ook voor Steenbergen. In 2021 publiceerde oud-hoogleraar Jelle Vervloet een artikel waarin hij een ander licht liet schijnen op het vroege ontstaan van Steenbergen. Het artikel is opgenomen in het Jaarboek 2021 van heemkundekring 'De Steenen Kamer'.

In het boek 'Steenbergen in de Middeleeuwen', uitgegeven in 1972 ter gelegenheid van de herdenking van het 700-jarig bestaan van Steenbergen, schreef Vervloet een belangrijke bijdrage. Nieuw onderzoek zette hem ertoe aan om kritisch te kijken naar wat hij destijds schreef over de oudste bewoning. Er ontstonden twijfels over het eerder geschetste beeld.

Zijn mening is in zoverre veranderd dat er niet eerder van bewoning sprake kon zijn dan op het moment dat er zel-as op de bestemde plekken was gedeponeerd. Het blijkt dat er geen zel-as is gestort voor de grote stadsrand uit 1366. Dit is aangetoond omdat daar geen houtskoolresten in zel-as zijn aangetroffen. Vervloet concludeert hieruit dat de bewoning ten noorden van de Kaaistraat en de Grote Kerkstraat niet eerder dan na de stadsbrand tot ontwikkeling is gekomen. De huidige Blauwstraat wordt door hem aangemerkt als de belangrijkste kern uit de beginperiode.

In de omgeving van Steenbergen werd veel turf gestoken en er liepen veel turfvaarten van de Oudlandse Polder richting haven waar de zoutpannen stonden.

Een van die vaarten was vermoedelijk de Boomvaart met in het verlengde ervan de Blauwstraat. Deze Blauwstraat was hoogstwaarschijnlijk eerst een turfvaart die uitkwam in de toenmalige haven, het gebied van de huidige Markt.

Meestal legde men in de middeleeuwen naast een vaart een pad aan. Dit zogeheten jaagpad diende om de smalle turfpramen met mens- of paardenkracht voort te trekken. Wanneer de vaart buiten gebruik raakte werd deze gedempt en vormde samen met het jaagpad een weg en ontstond een straat. De vondst van scheepsresten op de hoek van de Rongelstraat bevestigt deze theorie.

De hypothese dat de Blauwstraat een belangrijker plaats innam dan tot heden werd aangenomen, wordt mede ondersteund door de aanwezigheid van enkele belangrijke openbare voorzieningen als het Vleeshuis en het Gasthuis.

In de tweede helft van de 14de eeuw werd de Blauwstraat minder overheersend. Na de ommuring van de stad aan het eind van de 14de eeuw werden de belangrijkste straten de Brede Straat en de Kerkstraat. Daarmee ontstond een strook met bewoning die evenwijdig liep aan de haven. Nieuwe theorieën roepen telkens nieuwe vragen op. In deze context is het de vraag waarom de middeleeuwse Jacobuskerk niet aan de destijds kennelijk belangrijkste Blauwstraat was gelegen. Nader onderzoek is nodig om de nieuwe theorie te bevestigen. Ook de middeleeuwse geschiedenis leeft.

HET GASTHUIS

TIJDENS UITVOERIG ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK in 1978 naar de ondergrond van de gesloopte weeshuizen aan de Blauwstraat in Steenberg en werden de funderingen en restanten van een laat-middeleeuws gasthuis met een kapel blootgelegd.

Elke middeleeuwse stad bezat wel een dergelijk gasthuis. Het was het opvangcentrum voor zieken, invaliden en armen. De middeleeuwse wereld kende geen stelsel van sociale zekerheid.

In de vroege middeleeuwen waren het de kloosters en bisschoppen die op gezette tijden aan de poort voedsel of kleding uitdeelden. Later werden in toenemende mate leken bij de armenzorg betrokken. De eerste hospitalen, of gasthuizen, waren instellingen voor de ongescheiden opvang van zieken en bejaarden. Tevens boden zij onderdak aan vreem-

delingen op doorreis. Vandaar de naam gasthuis. De gasthuizen werden gefinancierd uit opbrengsten van particuliere legaten en schenkingen. Ook waren er in elke plaats lokale armenkassen die Tafels van de Heilige Geest werden genoemd. De poorters van de stad konden door schenkingen hun bezwaarde ziel ontlasten. Meestal beschikte een gasthuis over een klein kerkje of kapel.

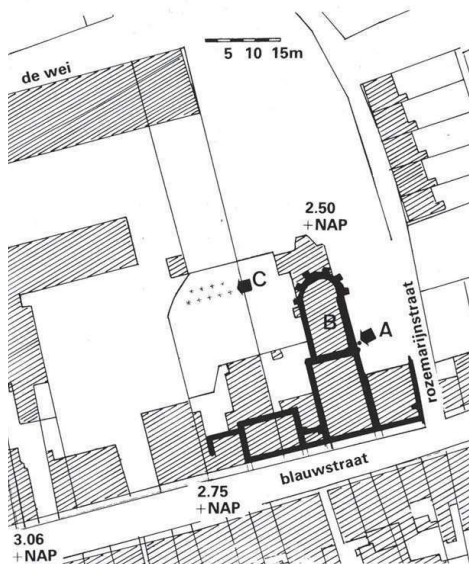
Uit oude documenten kan worden opgemaakt dat Steenberg deze armenzorginstelling al voor 1300 bezat. Maar hoe en waar deze zich precies bevond is niet bekend. Een onderzoek uit 1978 door G. Groeneweg en enkele enthousiaste vrijwilligers uit Steenberg, verschaft iets meer informatie.

Op de plaats van het oude – afgebroken – weeshuis troffen de onderzoekers restanten aan van de 14de-eeuwse fundering van een kapel. Ook vonden zij enkele afvalputten. Eén ervan, tonput C, bevatte naast wat houten paaltjes een grote hoeveelheid potscherven, dierenbotten en lederfragmenten. Dit werd ook gevonden in een kleinere afvalput (A), naast de zijmuur van de kapel.

Nader onderzoek toonde aan dat het schervenmateriaal afkomstig was van aardewerken kookpannen en voorraadkannen. Enkele stenen bекers bleken helemaal uit het Duitse Siegburg te komen

Volgens de analyse van deze archeologische onderzoekers werd de kapel gedateerd in de tweede helft van de 14de eeuw. Dat is vroeger dan wat uit de schriftelijke bronnen was gebleken. In de archieven werd in een schepenakte uit 1431 voor het eerst over dit gasthuis melding gedaan. In 1432 is er sprake van gasthuismeesters.

De eerste hospitalen, of gasthuizen, waren voor opvang van zieken en bejaarden

Situatie tot 1978, waarbij de oesgegraven funderingen zijn aangegeven met dikke lijnen, terwijl de recente bebouwing gearceerd is | © Stadsarchief Steenberg

STEENBERGEN STAD IN BRABANT

Kaart van Westelijk Brabant in 1536 | © Katholieke Bibliotheek Brussel

HET OUDST BEKENDE KAARTJE waarop Steenberg staat aangegeven, is een handschriftkaartje uit 1536. Het is slechts 14 centimeter groot en wordt bewaard in de Katholieke Bibliotheek in Brussel.

Steenbergen aan de Mare!

Het kaartje komt voor in een handschrift van 111 bladzijden. Daarin bevindt zich een enkele pagina met een lijst van plaatsen en dorpen, voorzien van wapens. Naast Steenberg is ook Kruisland vermeld.

Steenbergen was tot de Opstand, ofwel Tachtigjarige Oorlog, een stad in het Hertogdom Brabant. De stad had in het midden van de 14de eeuw de attributen van een middeleeuwse stad. Er waren een schepenprotocol, zegel en stadswapen.

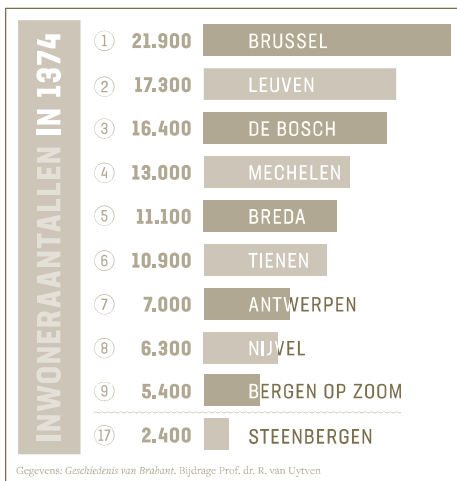
Vooraf tijdens de bloeitijd had de stad binnen het Hertogdom enige zeggenschap. Natuurlijk bleef ze afhankelijk van de belangrijkste steden in Brabant. Maar onder de Brabantse steden telde Steenberg wel degelijk mee. Bewijzen hiervan vinden we terug in de het archief van Steenberg, waar enkele oude akten en charters worden bewaard.

Een van de belangrijkste middeleeuwse documenten van het grote hertogdom Brabant was het Charter van Kortenberg. In 1312 zag de zieke hertog Jan zijn dood naderen. Door de benarde politieke en financiële situatie was de opvolging door zijn twaalfjarige zoon geen vanzelfsprekendheid. In deze omstandigheden besloot de hertog om het pad voor hem te effenen door toezeggingen te doen. Hij riep daartoe de belangrijkste edelen en vertegenwoordigers van de steden samen in de abdij van Kortenberg. De vergadering kwam tot overeenstemming over een tekst van elf artikelen. Een punt van belang was dat de eerder toegestane vrijheden van de steden werden bevestigd en zelfs uitgebreid.

De afspraken in het charter moesten ook gelden voor de erfgenamen en nakomelingen van de hertog. Ook zij dienden de oude rechten en vrijheden van de steden te eerbiedigen. Het charter moest dus telkenmale bevestigd worden. Dat gebeurde al enige jaren later. In 1314 werd het Charter van Kortenberg bevestigd door de ondertekening van het Vlaamse en Waalse Charter. In dit Vlaamse Charter valt Steenberg en onder de kleine (smalle) steden van Brabant. Deze steden sloten in 1355 een verbond van eenheid.

Als Brabantse stad trad Steenberg op in de stadsverbanden van 1355, 1372, 1374, 1396, 1403, 1415, 1422 en 1424. Dit is een teken dat Steenberg behoorde tot de belangrijkste steden van het Hertogdom. In het Charter van 1355 komt Steenberg in rangorde van de steden na Bergen op Zoom, maar voor Breda, Heusden en Helmond.

De Keur van Kortenberg, 1312 | © Stadsarchief Leuven

In 1372 werd het zegel van Steenberg gehangen aan een verbondsbrief van de steden van Brabant. Ook hier is de opsomming niet toevallig.

In het archief van Steenberg onder Folie 52 en register 61 is die terug te vinden met de tekst:

In 1426 tekent een aantal de steden van Brabant een verdrag om elkaars burgers volgens gelijk recht als de eigen burgers te zullen behandelen. Naast Brussel, Leuven, Antwerpen, Herentals en 's-Hertogenbosch hoort ook Steenberg tot de medeondertekenaars.

Kopieën van de charters en de overeenkomsten tussen de steden bevinden zich in het archief van Steenberg.

Dat Steenberg in deze periode tot de grotere steden in Brabant behoorde blijkt ook uit bovenstaand staarte met geschatte inwonertallen in 1374.

De stad Brussel telde bijna 22.000 inwoners, Steenberg 2.400 en staat dan qua inwonertal op de zeventiende plaats.

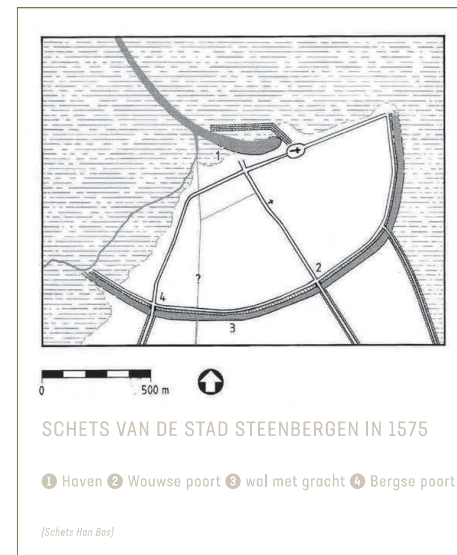
Dit bleef niet zo. In de geraamde bevolkingscijfers van 1437 komt Steenberg niet meer voor bij de eerste 25 steden. De groei was tot stilstand gekomen.

DE GLORIETIJD TEN EINDE

IN 1366 WERD DE STAD GETROFFEN door een grote brand. Vermoedelijk ontstond deze in één van de zoutketens. Bijna het hele centrum van vooral houten huizen werd verwoest. De stad werd vervolgens opnieuw opgebouwd. Afval van de zoutwinning werd gebruikt om de gehele stad letterlijk op een wat hoger niveau te brengen en zo de schade van de steeds terugkerende overstromingen te verminderen. De stad kreeg een kleiner centrum en een kleinere verdedigingsgordel. De Westhille en de Oosthille, eerder geplande uitbreidingen, bleven onbebouwd.

Een volgende ramp was de enorme overstroming in 1421, de Sint-Elisabethsvloed. Veel steden in Holland en Zeeland werden zwaar getroffen en rond Steenberg begaven veel dijken het. Delen van de stad, waaronder de stadsmuren, werden door het watergeweld verwoest. Deze grootte en ernst van deze watersnoodramp zijn vergelijkbaar met die van 1 februari 1953.

Mede door deze ramp liep de zoutproductie verder terug. Uit dank werd nauwelijks nog zout gewonnen. Het zout werd geïmporteerd uit Frankrijk, waar de winning uit zee water een goedkoper proces was. In 1454 bedroeg de jaarproductie nog ongeveer 500 mud en in de jaren

De Sint-Elisabethsvloed was qua grootte en ernst vergelijkbaar met De Ramp van 1953

daarna werd dit alsmat minder. Na mei 1460 komen er in het archief van Steenberg geen mededelingen meer voor over transacties.

Dit staat hoogstwaarschijnlijk in direct verband met de volgende watersnoodramp, die in 1460. Op 22 april werden de stad en zijn poorters opnieuw zwaar getroffen. Al één dag later werd aan de graaf van

De Sint-Elisabethsvloed, 1421 | © Rijksmuseum, Amsterdam

De rampen hadden ingrijpende gevolgen voor Steenberg. In 1437 stonden er 360 huizen, in 1464 nog maar 65. Er woonden toen niet meer dan 300 mensen in de stad

Nassau een verzoek tot ondersteuning gericht. De zoute moerdijk en de stad hadden dusdanig geleden, dat men onmogelijk in staat was het herstel zelf te bekostigen.

De stad kwam de tegenslag van 1460 niet meer te boven. Hoe slecht het Steenberg verging blijkt uit een document uit 1463. Daarin verzoekt Jan van Nassau, heer van Steenberg, landsheer Philips de Gode om de stad vrijstelling van betaling van cijnsen en renten te verlenen, omdat deze zo zwaar getroffen was door overstromingen, dijkbreuken en sterfte.

De zoutwinning was op dat moment nog niet volledig tot stilstand gekomen. Een enkele keer vinden we in de archieven nog iets terug over deze ooit zo bloeiende nijverheid. Zo wordt in 1487 melding gemaakt van de zoutkeet op Welberg. Vermoedelijk werd toen in deze zoutketen nog zout uit geïmporteerde zel geraffineerd.

Deze rampen en de neergang van de zoutwinning hadden ingrijpende gevolgen voor Steenberg en haar bewoners. In 1437 stonden er 360 huizen, terwijl dit aantal in 1464 – slechts 27 jaar later – was gedaald tot maar 65 bewoonde huizen. Er woonden toen niet meer dan 300 mensen in de stad. Veel schippers waren naar Bergen op Zoom verhuisd en ook de 'zoutspecialisten' zullen naar elders zijn vertrokken. De grootschalige zoutwinning uit darink was rond het jaar 1480 beëindigd.

Het oude stadhuis in de Koolstraat met het wapen van Steenberg | © Mark Koenraadt

Een machtig handelstijdperk was afgesloten, maar Steenberg zou herstellen. De omvorming van zoutstad tot agrarisch centrum zou moeten wachten op de bedijking van grote, jonge kleipolders rondom de zieltogende stad.

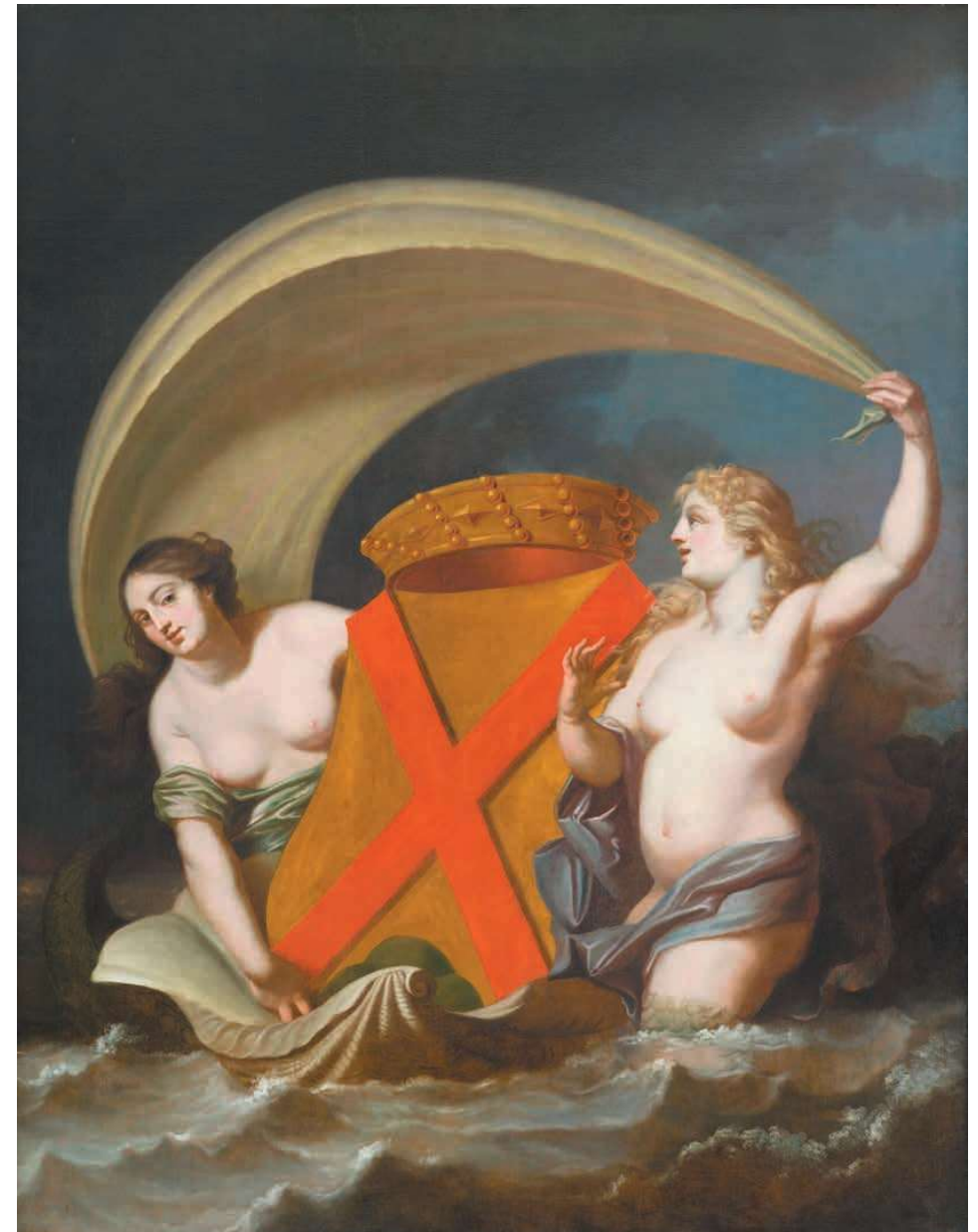
Dit alles doet herinneren aan de vloek van de zeemeerminnen. Een vloek, die over de Steenbergers werd uitgesproken, omdat zij te gierig waren geweest voor de hongerige zeemeerminnen.

De legende over het bezoek aan de zeemeerminnen dateert vermoedelijk al van voor de 14de eeuw.

Twee hongerige zeemeerminnen zwommen de haven van de welvarende stad Steenberg binnen. Ze vroegen de bewoners om water en brood. Zij hadden dat verzoek al eerder gedaan in Reimerswaal, maar hadden daar niets gekregen. De Steenbergse kooplieden toonden zich iets minder harteloos. Ze gaven de zeemeerminnen slechts wat brood, want water hadden de meerminnen naar hun mening genoeg. Daarna zwommen de meerminnen naar Bergen op Zoom, waar ze wel het gevraagde water en brood kregen.

Daar deden ze de voorspelling:

*Reimerswaal zal vergaan
Stenberg zal half vergaan
Maar Bergen op Zoom zal blijven bestaan.*

Schilderij van het wapen van Steenberg | © Noordbrabants Museum

ANDRIES VIERLINGH VOOROP IN DE STRIJD TEGEN HET WATER

De oppervlakte van het oorspronkelijke Steenberg en besloeg een fractie van het huidige gebied van de gemeente en haar randdorpen. Creatieve geesten en noeste arbeiders zijn eeuwen geleden begonnen met landwinning. **FvE**

Andries Vierlingh | © Martin Valkhoff

ANDRIES VIERLINGH TRACTAET VAN DYCKAGE

UITGEGEVEN DOOR

Dⁿ. J. DE HULLU

‘BOUVERIËN, ONGERECHTIGHEDEN, fortsen, geweldē ende schelmeriën van het ergste soort. Geen grotere “bouwen, rabauwen ende onrechtveerdiger hoop zijn der uijtcomende dan in de dijkagien”. Andries Vierlingh is in zijn boek “Tractaet van Dyckage” uit 1579 niet erg lovend over het dijkwerkersvolk. Maar nog minder was hij te spreken over de aannemers, of meesters zoals hij ze noemt. Zodra zij de opdracht inclusief de eerste betaling binnen hadden, togen ze direct naar de zoetelaarskramen om brood, kaas en levensmiddelen te kopen om zich vervolgens over te geven aan allerlei uitspattingen. ‘Droncken drincken, hoereren, tuijsschen, dobbelen ende spelen’ Daarna waren ze platzak en ontbrak het geld om de benodigde gereedschappen te kopen. Hierdoor waren de indijkers genoodzaakt deze dan maar zelf aan te schaffen.

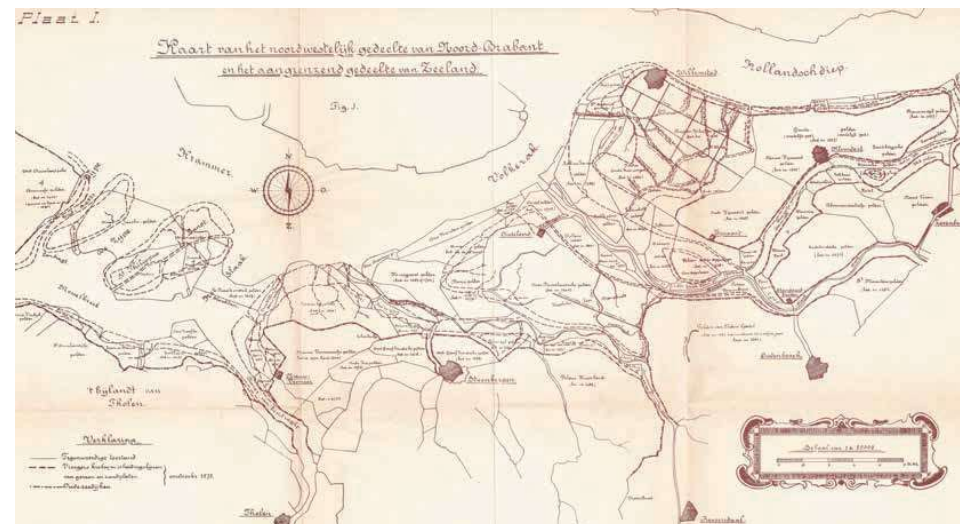
ANDRIES VIERLINGH

ANDRIES VIERLINGH is mogelijk een van de meest invloedrijke Steenbergenaars uit de geschiedenis. Vanaf 1546 was hij in Steenberg rentmeester van de Prins van Oranje. Zijn grote faam berust op zijn kennis over polderzaken en het dijkwezen. Niet alleen in en om Steenberg werd hij om raad en advies gevraagd, maar in het hele land

werd hij om zijn kennis en kunde geraadpleegd. Hij was dijkgraaf van de Graaf-Hendrikpolder en deed daar zijn ervaring op. Bij veel inpolderingen en zeewerken was hij met de leiding belast. Als hij, zoals in sommige gevallen, tevens de eigenaar van de grond was, had hij er dubbel belang bij. Andries stamde uit een voornaam geslacht. Zijn vader, Nicolaas Vierlingh, was griffier van de ‘Rekeningen en Raedt’ van de Prins van Oranje in Breda. Andries werd in 1507 in Zierikzee geboren en huwde Emerentiana van Bruheze. Zij kwam uit een rijk Brabants geslacht van schouten, schepenen en burgemeesters van Breda. Haar oom, Jan van Bruheze, werd in 1589 benoemd tot bisschop van Groningen en in 1592 zelfs tot aartsbisschop van Utrecht. Emerentiana behoorde in 1572 tot een van de gijzelaars van de Watergeuzen. Deze waren de stad Steenberg met

Andries Vierlingh: ‘Dijkwerkersvolk:
Droncken drincken, hoereren,
dobbelen en spelen’

Vierlinghsluis, Dinteloord | © Mark Koenraadt

Het bedijkingsplan West-Brabant van Andries Vierlingh

geweld binnengedrongen. Na betaling van losgeld werd zij vrijgelaten. In een volgend hoofdstuk wordt hier uitvoerig op teruggekomen.

Tegen het eind van zijn werkzame leven besloot Andries Vierlingh om zijn jarenlange ervaring op papier te zetten. Hij begon aan het schrijven van een serie boeken. Het moesten er vijf worden, maar tijdens het schrijven van het derde deel overleed hij. Delen vier en vijf zijn nooit verschenen. In de handgeschreven tekst wordt verwezen naar tekeningen, die helaas alle verloren zijn gegaan.

Het is bijzonder dat de drie delen pas eeuwen later gedrukt werden. In 1920 besloten dr. J. de Hullu (archivaris aan het Algemeen Rijksarchief) en Ir. A.G. Verhoeven (ingenieur der Domeinen in Zeeland) het oorspronkelijke werk uit te geven. Dit was dus bijna 350 jaar na zijn dood. Het werk van Vierlingh verschaft inzicht in de stand van de wetenschap in de 16de eeuw. Dit is een tijdperk waarin veel grote waterkundige werken, waaronder de inpolderingen in de omgeving van Steenberg, werden gerealiseerd. Dit gebeurde met beperkte middelen. Eeuwen later, tot in de tijd van de uitgave van het boek in 1920, werden de aanbevelingen van Vierlingh nog opgevolgd.

De uitgevers beschikten niet over het originele exemplaar. Dat was, samen met de tekeningen, verloren gegaan. Gelukkig was er eind 16de of begin 17de eeuw een kopie gemaakt. In 1895 kwam deze in het Rijksarchief terecht. Volgens de uitgevers was de kopie vervaardigd door een slordige en weinig ontwikkelde kopiist. De kennis van de materie bij De Hullu en Verhoeven zorgden ervoor dat foute en blanco gelaten delen, zo goed en zo kwaad als mogelijk was, werden verbeterd en aangevuld.

Andries Vierlingh had zijn boek geen titel meegegeven. De uitgevers gaven het de titel ‘Tractaet van Dyckage’. Zij meenden dat Vierlingh zich hierin had kunnen vinden.

Een hoofdstuk over het gedrag van werklieden en hun meesters kent enkele provocerende citaten. Dit was niet slechts op de ironische

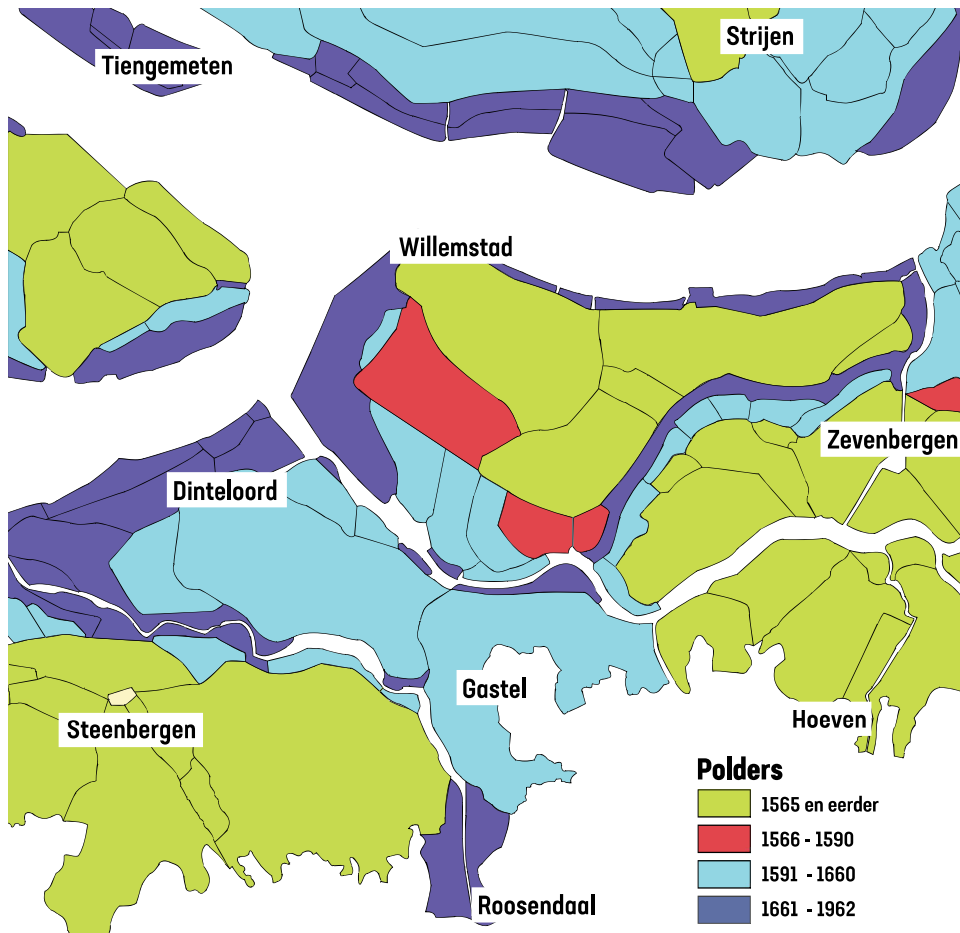
mening van Vierlingh gebaseerd. Het valt ook te lezen in archiefstukken van de gemeente Steenberg. Zo verzoekt de graaf van Nassau in 1538 aan Keizer Karel V, als hertog van Brabant, of de schout van Steenberg de dijkers en aannemers van de werken van de dijkage van het Kerckgors en de Silverhoeck mag vervolgen. Deze hadden namelijk hun contract verbroken en waren gevlucht. Dit verzoek werd door de Raad van Brabant afgewezen. De nalatigen dienden terecht te staan voor de officieren in hun eigen woonplaats.

De afwijzing illustreert hoe stringent het poorterschap begin 16de eeuw was en tevens dat een berechting alleen in de eigen stad diende plaats te vinden.

Bij speciale momenten, zoals de realisatie van een gebouw, dijk of kunstwerk, is het drankgebruik al eeuwenlang niet of nauwelijks veranderd. Op 16 augustus 1582 gelastte de magistraat de penningmeester om aan de arbeiders, die deze dag bij de aanbesteding van de havendijken zouden zijn, drinkgeld uit te keren. De opdrachtgever betaalde heel wat voor de overvloedige hoeveelheid drank.

De naam van Vierlingh komt terug bij een aantal belangrijke 16de eeuwse bedijkings van polders rond Steenberg. Niet alleen de naam van Andries maar ook die van zijn zoon Claes Vierlingh is bekend. De laatste legde in 1571 de eed als provisioneel secretaris van Steenberg af en bekleedde deze functie gedurende een groot aantal jaren. Daarnaast was hij penningmeester van de polder Nieuwe-Heije. Het polde ren zat ook hem in het bloed.

In het begin van de 17de eeuw was nagenoeg het gehele gebied van de huidige gemeente Steenberg ingepolderd. In de kernen van de belangrijkste polders werden nieuwe dorpen gecreëerd. De bewerkers van deze nieuwe gronden konden er gaan wonen en gezinnen stichten. In deze polders vinden Kruisland, Dinteloord, De Heen en Nieuw-Vossemeer hun oorsprong.

Inpolderschema | © Karel Loenders, Polders in Kaart

HET POLDEREN BEGON EEUWEN GELEDEN

EIND JANUARI 1331 gaf Hertog Jan gehoor aan het verzoek van enkele Steenbergse inwoners.

Brussel, 28 Januari 1331

Wi Jan bi der gracen ons Heeren hartoghe van Lothrike , van Brabant ende van Limborgh doen cont allen denghenen die dese letteren selen Sien ende horen lesen , want onse liede van Steenberghen enen ghemeynen dijk, weteringhe ende slusen maken willen omme ghemeyn oerbare hoers ende alle

dergheene die daer lant ende moer liggende hebben , waer dat gheleghe es, die cost met dien van Steenberghen willen doen dbeurre buenre ghelijc, eest van moere ochte van lande, dat si in moghen comen tusschen nu ende groot Vastellavent naesttoecomende met hore cost, ghelijc dien van Steenberghen, ende wie hier en binnen niet en comt alse mede te dykene ende te waterne ghelijc dat vorsproken es ende al te doene in deser saken dat die van Steenberghen doen, soe es onse wille ende onse consent, dat se die van Steenberghen daerof keeren moghen.

In Steenbergen kwam vermoedelijk de oudste organisatievorm van waterschappen tot stand

De mensen van Steenbergen kregen van Hertog Jan van Brabant toestemming om een dijk, weteringen en sluzen aan te leggen. Afhankelijk van de grote van ieders kavel werd een bijdrage in de kosten opgelegd. Tijdens een bijeenkomst op Vastenavond werden nadere bepalingen vastgelegd voor en door diegenen die zich wilden aansluiten. De afwezigen moesten zich schikken naar wat er die dag bepaald was. Al in 1331 werd er in meerderlei opzicht 'gepolderd'. Er werden polders aangelegd en er werd uitvoerig overlegd en onderhandeld. Polders en waterbeheersing waren belangrijke zaken en samenwerking was onontbeerlijk. Dat dit ook toen niet altijd eenvoudig was, blijkt uit de grote hoeveelheid conflicten tussen grondeigenaren en polderbesturen, tussen de polderbesturen onderling en tussen belanghebbende steden en dorpen.

Al in 1338 ontstaat een conflict tussen Steenbergen en Bergen op Zoom. De dijk tussen Steenbergen en Wouw had grote schade opgelopen. De inwoners van Steenbergen verlangden dat de inwoners van Bergen op Zoom, die ook belang hadden bij deze dijk, mee zouden betalen voor het herstel. Hertog Jan moest ingrijpen. Hij oordeelde dat de grote schade aan de dijk hersteld moest worden. Er diende ook hier gepolderd te worden. Hij stelde twee onderzoekers aan, Boydine Gielysone en Toemase van der Haveren, om te bepalen welke landerijen van de dijk profiteerden. Deze dienden hun deel in de herstelkosten te betalen. Tevens moesten zij een dijkgraaf met heemraden (of schepenen) aanstellen om dit soort conflicten in het vervolg zelf op te lossen. Dit dienden ingelanden van de polder te zijn.

Op deze wijze is in Steenbergen de vermoedelijk oudste organisatievorm van waterschappen tot stand gekomen. Vanaf dat moment lag de organisatie binnen de polders vast. Dit zou eeuwen zo blijven.

De eigenaren van stukken polderland kozen zelf hun vertegenwoordigers. Deze vormden gezamenlijk een heemraad. De stem van de grootste landbezitter telde uiteraard zwaarder dan die van de anderen. Lieden zonder land hadden helemaal geen stem en mochten niet meepreten.

De heemraad vormde het dagelijks bestuur van een polder. Aan het hoofd ervan stond de dijkgraaf. Dijkgraven waren meestal de mannen met flink wat grond en andere bezittingen. Het idee erachter was dat deze er uit eigenbelang alles aan zouden doen om het gebied zo goed mogelijk te beschermen. De belangen van de heer, als eigenaar van de gronden, kregen altijd voorrang. Hij had het laatste woord in alle zaken en hij benoemde de dijkgraaf.

Oudland, 1565

HET OUDLAND

DE EERSTE BEDIJKINGEN rond Steenbergen kregen gestalte in het Oudland. Op een van de oudste kaarten van dit gebied, de Gastelse kaart uit 1565, wordt deze polder niet met name genoemd, maar kan worden herkend aan de driehoekige vorm die de verbindingswegen naar Bergen op Zoom en Wouw vormen.

In de 13de eeuw liepen de wegen naar Steenbergen waarschijnlijk ongestoord en onbedijkt door het veengebied. Het Oudland was hoger gelegen en vermoedelijk woonden hier de eerste bewoners. Voortdurend was er het gevaar van de zee. De oudst vermelde stormvloed die het gebied bedreigde, de Sint Agathavloed, sloeg op 5 februari 1288 toe en grote delen van het gebied werden overstroomd. In 1328 bedreigde het zeewater het land rond Steenbergen opnieuw. Om het gevaar af te weren besloot men het Oudland beter te beschermen door de wegen te verhogen en sluzen en weteringen aan te leggen. De toestemming hiervoor werd, zoals eerder vermeld, in 1331 verleend door Hertog Jan.

Agatha van Sicilië, Zubarán (1830) | © Fabro Museum, Montpellier, Frankrijk

De Lanteerne & Padmos in het Oudland

DE LANTEERNE EN PADMOS

DE GASTELSE KAART UIT 1565, vervaardigd door de landmeters Jan Symanssone en Cornelis Pieterssone, dankt zijn naam aan het dorp Oud-Gastel dat er centraal op staat afgebeeld. Naast de dijk naar Wouw zijn de silhouetten van twee landhuizen met de namen Lanteerne en Padmos afgebeeld. Dergelijke landhuizen, soms kasteel of slot genoemd, kwamen in dit gebied nauwelijks voor. Algemeen werd aangenomen dat het landhuis Padmos dateert uit de 13de eeuw. Prof. Dr. Han Leune heeft uitvoerig onderzoek gedaan naar de historie van Padmos. Voor de juistheid van deze datering vond hij geen bewijs. Naar zijn mening kan over de vroegste geschiedenis van Padmos slechts worden gespeculeerd. Het terrein waarop het landgoed zou hebben gestaan heeft de monumentenstatus gekregen en wellicht komt er in de toekomst meer duidelijkheid over de precieze ouderdom.

Vermoedelijk waren Padmos en De Lanteerne oorspronkelijk elk een complex bestaande uit een versterkte woning met bijhorende landerijen. Zeker is dat Padmos en de Lanteerne in de 16de eeuw het uiterlijk vertoonden van een kasteeltje. Dit tonen de details van de Gastelse kaart. In 1830 werd Padmos omschreven als 'een klein kasteel gelegen op een half uur van Steenberg'. Een tekening van het kasteeltje uit dat jaar toont overeenkomsten met tekeningen op oudere kaarten. Het kasteeltje heeft renaissance kenmerken. Han Leune, voornoemd, heeft Steenbergenaar Piet Adriaans gevraagd om op basis van deze tekening een (deels) gefantaseerd schilderij te maken. Zo ontstaat een beeld van hoe Padmos er in de 17de eeuw uitgezien kan hebben.

Door het onderzoek van Han Leune is landhuis Padmos uit de vergetelheid opgedoken. Dit gebeurde ook, zij het op geheel andere wijze, met het nabijgelegen landgoed de Lanteerne

Wegens bouwplannen van de huidige eigenaar moest er in 2020 gegraven worden. Daarbij stuitte men op muurresten. Amateurarcheoloog

Contouren van het eeuwenoude kasteeltje De Lanteerne werden in 2020 blootgelegd

Padmos | © Piet Andriaansen

loog Chris Duijvenstijn was daarbij aanwezig en zag direct dat dit iets bijzonders was. Hij benaderde collega's en de stadsarchivaris van Bergen op Zoom, Marco Vermunt. Uit de gehele regio togen professionele en amateurarcheologen naar de Moerstraatseweg om te helpen bij het blootleggen van de funderingen van De Lanteerne.

In nog geen 36 uur legden zij de contouren van het 'kasteeltje' bloot. Het resultaat was verrassend. Op de dronefoto [rechts] van Peter Vermeulen zijn de omtrekken van de hoektorens en de tussenliggende muur goed te herkennen. Volgens Stadsarcheologie Steenberg is het een mooi voorbeeld van een 'moated site' (enkele gebouwen binnen een omgrachting). Over de ouderdom valt anno 2020 nog niets met zekerheid te melden, maar mogelijk is deze vergelijkbaar met die van landhuis Padmos. De vorm toont een landhuis uit de 15de eeuw, omgeven door muren, hoektorens en grachten. Dit geeft het effect van een kasteeltje. Het kan zijn dat het geheel een veel ouder verleden heeft. Nader onderzoek zal ongetwijfeld meer feiten aan het licht brengen over dit eeuwenoude landhuis. Nadat het geheel in kaart was gebracht en gefotografeerd, werd alles afgedekt met worteldoek en verdween het 'kasteeltje' wederom onder de grond.

Misschien bevat het Oudland, de oudste polder en het oudst bewoonbare gebied in de omgeving van Steenberg, diep verborgen meer historische schatten.

Na de inpoldering van het Oudland volgden er nog vele. Het land moest op de zee gewonnen worden.

Opgroving De Lanteerne door archeologen | © Mark Koeraadt

Overzicht van De Lanteerne | © Peter Vermeulen, Steenbergs Courant

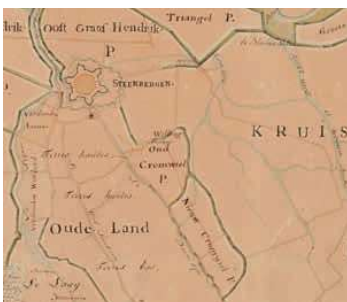
POLDER CROMWIEL

PIETER VAN DER DILF, Jacob Lam van Moerdale, Henricke van de Neste en Wisse van der Havenen kochten van de heren van Breda en van Bergen op Zoom een stuk land, geheten Cromwiele. Het gebied kende destijds twee heren. Bij de verkoop stelden deze heren voorwaarden vast met betrekking tot de cijns, bedijkingen en het bestuur van de polder. De akte werd ondertekend op 17 december 1356, de zaterdag voor Sint Luciadag. Voor elke bunder land waren de kopers de heren van Bergen op Zoom en van Breda jaarlijks 12 penningen verschuldigd. Daarnaast moesten zij als 'tienden' elke elfde schoof en elk elfde geboren lammetje aan de heren afdragen.

Het contract bevatte tevens bijzondere bepalingen over het schutten (in beslag nemen) van loslopend vee en strandvonderij. Er werd iemand aangesteld die erop moest toezien dat er op de gronden van de eigenaren geen vreemd vee rondliep. Gebeurde dit toch dan werd dit vee gevangen en naar een omheinde plek gebracht. De rechtmatige eigenaar kon zijn vee tegen betaling terugkrijgen. Loslopend vee was een vaak voorkomend probleem. In veel keuren zijn er rechtsregels over opgenomen. Ten aanzien van strandvonderij werd bepaald dat alles wat er langs de dijken aanspoelde voor de grondeigenaren was. Deze betaalden op hun beurt de helft van de waarde van het aangespoelde aan de

Oud Cromwiel | © Steenbergse Courant

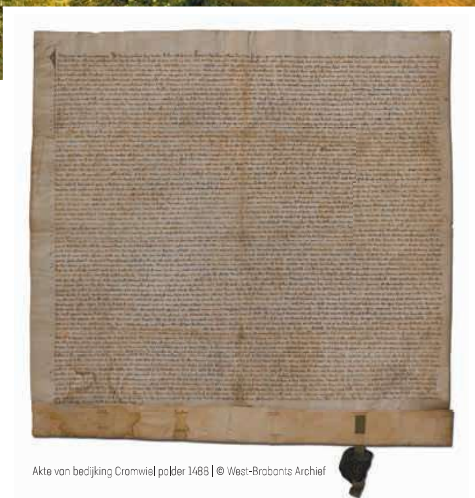
Polders ten zuiden van Steenberghe | © J.B. Acan, West-Brabant Archief

stad. Na acht jaar verviel dit laatste recht en kwam alles wat aanspoelde aan de landheren toe.

Cromwiel is een van de oudste polders bij Steenberghe. De naam Cromwiel is waarschijnlijk afgeleid van een weel of wiel ten gevolge van een doorbraak van een dijk die 'crum' was. Crum heeft de betekenis van klein (crum is kruimel). De naam bestond al voor de kromlopende dijk werd aangelegd, dus is daar, in tegenstelling tot wat werd beweerd, niet van afgeleid. Het oorspronkelijk grote landgoed Cromweyle vormde een deel van de heerlijkheid Wouw dat zich tot dichtbij Steenberghe uitstrekte. Op 17 mei 1356 werd de grens tussen Steenberghe en Wouw vastgesteld. Deze grens was omstreden en werd later enkele malen opnieuw vastgesteld.

Kort na de bedijking is de grote polder overstroomd en vormden zich twee kleinere polders, het Oud en het Nieuw Cromwiel. Het is niet duidelijk hoeveel schade de verwoestende Sint-Elisabethsvloed op 19 november 1421 aan de dijken aanrichtte. Dit moet groot zijn geweest, want kort erna werd een aantal dijken in opdracht van het polderbestuur vernieuwd en verbeterd.

In een akte uit 1445 wordt gesproken over 'het Oude Cromwiele'. De naam 'Nieuwe Cromwiel' wordt vermeld in een pachtvereenkomst met de heer van Bergen op Zoom uit 1451. In 1488 wordt de naam Nieuw

Akte van bedijking Cromwiel (polder 1468) | © West-Brabant Archief

we Cromwiel vermeld in een geschil tussen Kruisland en Steenberghe.

Op de Gastelse kaart uit 1565 werden deze namen niet meer gebruikt. De benamingen voor de twee bedijkte poldertjes zijn Groot Crimiel en Cleyn Crimiel. Deze namen hebben, iets aangepast, de eeuwen doorstaan en ook nu heten de polders Groot- en Klein Kromwiel.

POLDER WESTLAND

EEN ANDERE OUDERE POLDER is de polder Westland. 'Het land ten westen van de Mortyere, zuidwaarts, tussen Steenberghe en de weel van de Nieuwe Coeveringhe, vandaar naar de Berct en vervolgens het hoge land van Halsteren.'

Dit nieuwe stuk land van 60 roeden lag tegen de dijk van het Oudland. De opzet was dat de inwoners van Steenberghe dit land zouden gebruiken voor het darinkdelven, het winnen van zout uit turf. Na het delven konden de inwoners de gronden dan kopen. Er moest een dijkgraaf en twee schepenen benoemd worden. Of dit ooit is gerealiseerd valt sterk te betwijfelen. In 1421 werd hetzelfde gebied door de heren van Bergen op Zoom en Breda opnieuw uitgegeven. Hoogstwaarschijnlijk

Akte van bedijking | © West-Brabant Archief

lijkt is het gebied bij de Sint-Elisabethsvloed van 1421 verloren gegaan. Kort daarna is men tot (her)dijking overgegaan. De Elisabethsvloed deed de vraag naar bedijkingsmateriaal in dit gebied sterk toenemen. In verband hiermee moesten de dijkgraaf en ingelanden van de polder Westland de graaf van Nassau in 1423 beloven om geen zoden of ander dijkwerk uit het land van Breda te halen.

Bestuurlijk vielen de polders onder de stad. De heren van Bergen op Zoom en Breda eisten echter eveneens hun rechten en gelden op. In 1438 stelden zij Jan Hughesone aan als dijkgraaf met de opdracht zeven schepenen te kiezen. Dat waren zeer veel schepenen voor een eenvoudige polder. Vermoedelijk was het de opzet dat het Westland een eigen gemeente zou vormen. Dit is niet gebeurd, omdat Steenberghe dat nooit goed zou keuren. De polder bleef bij Steenberghe horen. Zij hadden gemeenschappelijke belangen. Zo steunde en financierde de polder, bij hoofde van dijkgraaf Jacob van Grimmestein, het Steenbergse stadsbestuur bij hun plannen in 1453 om de westelijke stadsmuren te verbeteren. Stadsmuren die er dus toen al waren.

Aan elkaar grenzende polders hadden gemeenschappelijke belangen. Zo moesten de dijken die hen scheidden onderhouden worden. Het afwateringssysteem van de ene polder mocht niet leiden tot wateroverlast bij de ander. Dit resulteerde in conflicten. In de archieven zijn hierover de nodige uitspraken van 'de heren' te vinden.

Samenwerken was het devies. Er moest fink 'gepolderd' worden. In 1481 was Jan van Bruheze dijkgraaf van zowel het Oudland als het Westland. Hij besloot tot een nieuw reglement over het beheer van beide polders. Om een nieuwe sluis te realiseren, moest gemeenschappelijk worden opgetreden. Dat lukte, maar de samenwerking was slechts van korte duur. Nadat de sluis er in 1507 uiteindelijk was, gingen de polders elk hun eigen weg. Eigenbelang ging vaak voor gemeenschapsbelang.

De polder Westland zou een van de laatste polders zijn die gerealiseerd werd na goedkeuring door twee heren, de heren van Bergen op Zoom en Breda.

Veenpaal in het Krabbenbos, gemaakt door Daert de Kockere | © Mark Koonraad

1458 STEENBERGEN NASSAUSTAD

IN 1290 WAS HET OUDE LAND VAN BREDA uiteengevallen in twee afzonderlijke heerlijkheden, die van Breda en Bergen op Zoom. De Middelkeur uit 1291 was dan ook opgesteld door Rase van Gaveren, heer van Breda en Gheraert van Wesemale, heer van Bergen op Zoom, samen met hun raadsliden, de schepe- nen en de 'oerbare van onsen lieden van Steenberghen'.

De burgers van Steenbergen zouden tot 1458, dus meer dan 160 jaar lang, twee heren moeten dienen. Beide heren stelden een schout aan, een toch wel bijzondere en complexe situatie. Twee heren dienen betekende ook dat aan twee heren cijns, tienden en andere vormen van belasting betaald moesten worden. En ondanks dat, of mogelijk daardoor, zou Steenbergen in deze periode zijn grootste bloei kennen.

Het twee heren dienen eindigde toen Jan van Nassau in 1458 een overeenkomst sloot met de heer van Bergen op Zoom, waarbij bepaald werd dat Steenbergen voortaan een vrije heerlijkheid was, onder het gezag van de heren van Breda. Deze erfelijke titel werd door de opvolgers van de heren van Breda, de nazaten van Willem van Oranje, tot op heden gevoerd. Een van de titels van onze koning Willem Alexander is dan ook 'Heer van Steenbergen'.

De acte van scheiding werd door beide partijen ondertekend op 28 april 1458. Jan van Nassau zou naast Steenbergen ook het gebied van Roosendaal en een deel van Wouw toebedeeld krijgen. De heer van Bergen op Zoom, Jan II van Glymes (Jan metten Lippen) kreeg toegewezen: Gastel, Oudenbosch, Nieuwenbosch en Hoeven. Het gebied tussen de Vliet en het graafschap Holland (het latere Prinsensland) zou nog gemeenschappelijk bezit blijven.

Na 1458 waren het alleen de heren van Breda die toestemming moesten geven voor de verdere landwinning rondom Steenbergen.

Programmaboekje 500 jaar Nassaustad

Wapenschilden Huis van Oranje-Nassau | © Erik & Petra Huismerg, De Nieuwe Kerk Amsterdam

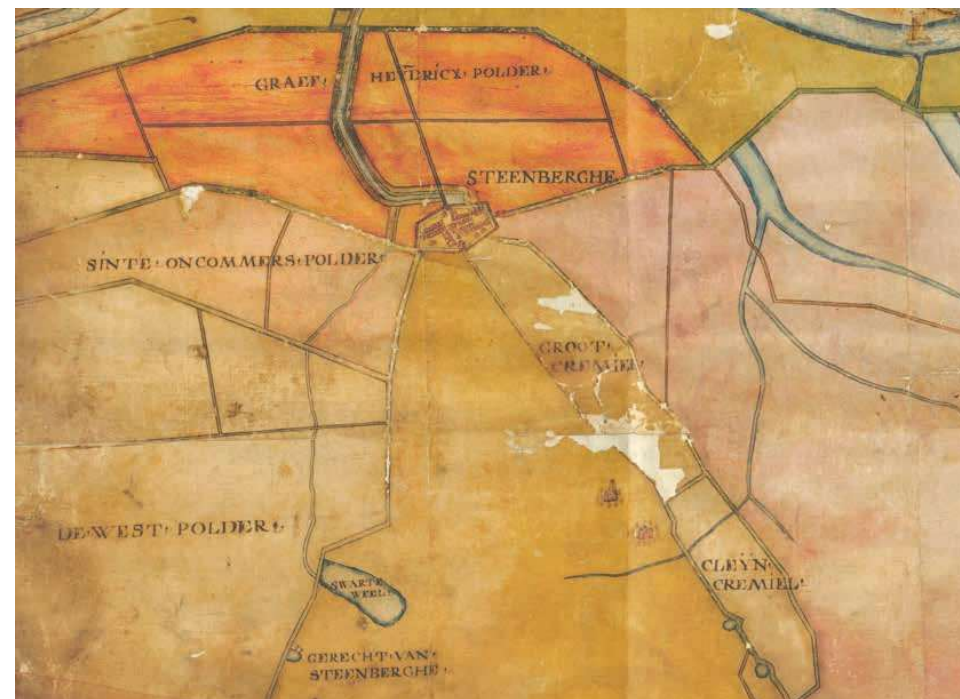
Sint Ontkommer: de nooit geleefde Heilige verrichtte wonderen in Steenbergen

SINT ONTKOMMERPOLDER

OP 21 FEBRUARI 1482 gaf Engelbrecht, heer van Breda en Steenbergen, aan Thomas Bot Jacobsz. en anderen een stuk (water)land ter bedijking uit. Dit land lag ten westen van Steenbergen en zou de latere St. Ontkommerpolder worden.

In de uitgifte werd een bijzondere bepaling opgenomen. De vruchten van het land moesten in de stad Steenbergen op de markt worden gebracht, evenals alle beesten, varkens, hoenderen en ander gevogelte. Deze bepaling illustreert nadrukkelijk dat de stad, na de overstromingsramp in 1460 en de teloorgang van de zoutindustrie, een agrarische structuur had gekregen.

De polder is kort na haar ontstaan samengegaan met de polder het Westland en vormden samen één waterschap.

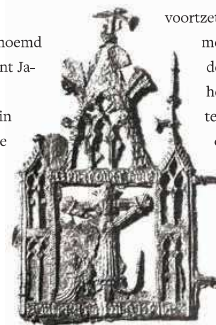
boven: Sint Ontkommerpolder, Moutrijskaart 1690, onder: Pelgrim insigne Sint Ontkommer

Bij de uitgifte werd nog geen naam van de polder genoemd. De naam Sint Ontkommerpolder werd voor het eerst vermeld in 1489. Het is geen toeval dat in dit jaar de rente op een perceel in de polder bestemd was voor de priesterwijding van een seminarist.

Men zou verwachten dat deze nieuwe polder vernoemd zou worden naar de patroonheilige van Steenbergen, Sint Jacobus de Meerdere. Dit was dus niet het geval.

Sint Ontkommer, ofwel Sint Ontkommer, kende in Steenbergen een zeer bijzondere verering. Een die de nodige duiten in het laatje van de pastoors van de parochie bracht. Van heinde en verre togen rijke pelgrims naar Steenbergen. Terug naar huis namen zij ter herinnering zilveren en gouden beeldjes mee. Beeldjes die alleen door de kerkmeesters verkocht mochten worden, zoals we kunnen lezen in een Keur van 1504. In artikel 40 wordt bepaald dat niemand tekenen (beeldjes en medailles) van 'der reynder joncfrouwe, sinte Ontkommer' mag verkopen, met uitzondering van de kerkmeesters. Van de opbrengst van de verkoop van prenten, beeldjes en medailles kon o.a. pastoor Jan van Glymes zijn prachtige huis in Brussel verder verfraaien.

De oudste geschiedenis van Sint Ontkommer is terug te vinden in een perkamenten boekje uit de 15de eeuw. In dit verhaal over het leven van Sint Ontkommer wordt geschreven over vrouwelijke heilige Wil-

fortis. Deze Sint Wilgefortis wordt genoemd in meer oudere heiligenboeken (ofwel martyrologium). Volgens Prof. Kern, een 19de eeuwse letterkundige, is deze Wilgefortis een katholieke heilige, die de voortzetting is van de Germaanse – dus heidense – godin Ontkommer. Aan haar werden kippen en duiven geofferd. In de middeleeuwen ging de vertelling over godin Ontkommer over in het verhaal van de Portugese Prinses Wilgefortis. Die moest tegen haar zin huwen met de koning van Sicilië. Zij verkoos echter het kloosterleven en smeekte God om haar zo onaanvaardbaar mogelijk te maken, zodat de koning niet langer met haar wenste te trouwen. God verhoorde haar gebed. Wilgefortis werd zwaar behaard en kreeg een baard. Het huwelijk ging niet door, maar haar vader was hier zo verbolgen over dat hij haar liet kruisigen. Zo onderging zij hetzelfde lot als haar verlosser en stierf als martelares aan het kruishout.

Het beeld van een geklede vrouw met baard aan het kruis werd de algemene beeltenis van de heilige Sint Ontkommer. De naam Ontkommer doet denken aan het middeleeuwse 'ontcommeren'. Dit betekent: verlossen of bevrijden van kommer. Een passende heilige om te vereren in de harde en moeilijke tijden van de polderbewoners. Bij tegenspoed hoopten zij op hulp van boven. Sint Ontkommer werd ook in andere plaatsen vereerd en werd daar Sinte Hulpe genoemd. Steenbergen was

Schilderij van Sint Ontcommer

Sint Ontcommer | © Volto Santa in Lucca (I)

niet de enige plaats met een Sint Ontcommer. Op veel plaatsen was het leven hard en moeilijk en bestond behoefte aan 'ontcommeren'.

Uit oude bronnen is bekend dat in de Sint Jacobuskerk in een eigen kapel en beeld van haar heeft gestaan. Helaas is dit beeld in 1582 door brand verwoest. Zulks tot grote voldoening van dominee Basilius die verheugd was dat er op deze manier een eind kwam aan deze 'Paapse afgoderij'.

Tot eind 15de eeuw hing er in de kerk een geschilderd paneel boven een aan haar gewijd altaar. Vele pelgrims kwamen hiervoor naar Steenberg. Zeker op de zondagen als er een processie voor haar en de parochie heilige Sint Jacobus, door de stad trok.

De wonderen van deze Sint Ontcommer van Steenberg maakten grote indruk. In een boekje uit de 15de eeuw is er een zestal omschreven, maar volgens de schrijver waren er nog veel meer voorbeelden. Vermeld wordt het wonder van een dood kindje uit Goes dat, op het altaar liggend, weer tot leven kwam. En over een vrouw met krukken en een kreuple man, die weer konden lopen en hun krukken in het bijzijn van vele kerkgangers weggooiden. Een blind kind uit Goes bleek na een bezoek aan de kapel van Sint Ontcommer weer te kunnen zien.

Het meest wonderbaarlijke verhaal is dat van een man die door de heren van Arkel gevangen was gezet. Zowel hij als zijn vrouw en kinderen kregen tijdens een nacht een visioen. Daarin werd hen hulp aangeboden door Sint Ontcommer van Steenberg. Zij beloofden Sint Ontcommer zoveel zilver, tarwe, bijenwas en vlas te bezorgen als het

gewicht van de man. Direct nadat zij deze belofte gedaan hadden, viel het slot van de boeien van de man open en schoof de grenel van de gevangenisdeur. De man was vrij en stond buiten in de open lucht. Meteen hierna gingen zij naar Steenberg om aldaar hun belofte in te willigen. Dankbaar brachten zij de beloofde goederen naar de kapel van Sint Ontcommer. Goed voorbeeld doet goed volgen, moeten de kerkmeesters gedacht hebben en zij lieten het verhaal publiceren. De genezen pelgrims dankten de heilige met giften en geld. De kas van de pastoors en de kerk voer er wel bij.

De vraag is of er ooit een Sint Ontcommer bestaan heeft? Waarschijnlijk is het hele verhaal een legende. Er is geen enkel bewijs dat er ooit een Sint Ontcommer heeft geleefd. Het verhaal over haar paste in de volksdevotie van de middeleeuwen. Verhalen over heiligen, echt of verzonden, dienden tot voorbeeld, steun en hoop. Haar beeltenis zou het gevolg kunnen zijn van het verkeerd interpreteren van de gekruisigde Christus. In Noord-Italië werd deze vaak in kleding uitgebeeld. Met zijn fijne gelaatsuitdrukking en haarscheiding midden op het hoofd zou hij zo voor een maagd kunnen zijn aangezien. Mogelijk was een prent of beeldje met Italiaanse kooplieden naar de noordelijke handelssteden meegereisd en daar door de bevolking geadopteerd.

Dat de polder eind 15de eeuw de naam Sint Ontcommer kreeg, betekent dat het voor veel Steenbergaren destijds een belangrijke heilige was. De landerijen werden zodoende op bijzondere wijze beschermd tegen de telkens terugkerende razernij van storm en zee.

Graafure van Jan van Drenckwaert, 1515 | © Dordrecht Museum

René de Chalon, in 1543 geschilderd door Cornelis Anthonisz | © Rijksmuseum, Amsterdam

GRAAF HENDRIK POLDER

BEGIN NOVEMBER 1537 kwam een bont gezelschap samen in Breda om een geschil te beslechten. Graaf Hendrik van Nassau wilde de gorzen van Zilverhoek en het Kerkgors laten bedijken. De ingelanden van het Oudland, het Westland en St. Ontkommerpolder vreesden dat dit tot een verstoring van de afwatering zou leiden. Daarnaast deed het gerucht de ronde dat bij de nieuwe bedijking de haven van Steenberg gedicht zou worden.

Naast de graaf was een tiental vertegenwoordigers van de nieuwe en de oude polders aanwezig. Adriaan van Bronckhorst, ridder en lid van de raad van Holland en Jan van Drenckwaert, schout van Dordrecht, waren door de graaf als onafhankelijke bemiddelaars aangewezen.

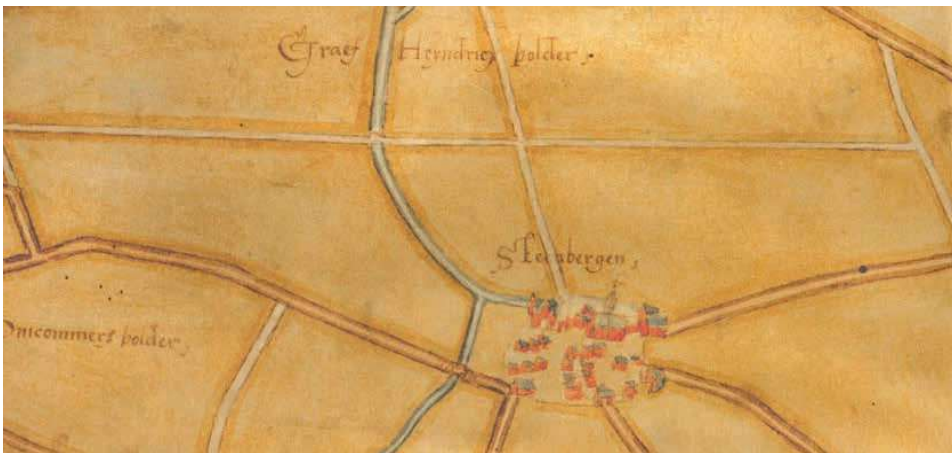
Er moest die dag heel wat gepolderd worden. Het resultaat was dat de haven van Steenberg opnieuw bedijkt zou worden. Voorts werden regels opgesteld voor het gebruik van de sluis en de sluisvliet. Ook werd een akkoord gesloten over de verdeling van de kosten. Of dit laatste voor de dijkers en aannemers reden was hun contracten te verbreken en te vluchten, kan niet met zekerheid worden gesteld. Een andere aanleiding zou kunnen zijn dat ze werden bedreigd door ingelanden van andere polders. Omdat zij al een voorschot hadden ontvangen wilde de graaf hen vervolgen, ook al bevonden zij zich buiten diens rechtsgebied. Hij vroeg voor deze vervolging toestemming aan de Raad van Brabant. Die wees het verzoek af. De vluchtters moesten worden berecht in hun eigen rechtsgebied. Of er ooit een veroordeling volgde is niet bekend. Een gevolg van dit alles was dat de bedijking moest worden uitgesteld.

Na de dood van graaf Hendrik van Nassau pakte zijn zoon, René van Chalon, het voorstel tot bedijking eind 1538 weer op. Het werd een groots werk. De polders Zilverhoek en Kerkgors maken nu deel uit van de Graaf Hendrikpolder. Op de Gastelse kaart uit 1565 is goed te zien dat de polder uit twee helften bestaat die worden gescheiden door een afwateringskanaal naar de voormalige haven. Al snel bleek dat dit kanaal onbruikbaar was geworden voor de scheepvaart. In 1538, na de voltooiing van de Graaf Hendrikpolder, verloor Steenberg zijn haven.

Deze situatie trof Andries Vierlingh aan toen hij dijkgraaf van de polder werd. Een polder die bovendien korte tijd later bedreigd werd door de kracht van het zeewater.

Akte van bedijking door door René de Chalon | © West-Brabants Archief

Graaf Hendrikpolder, 1656

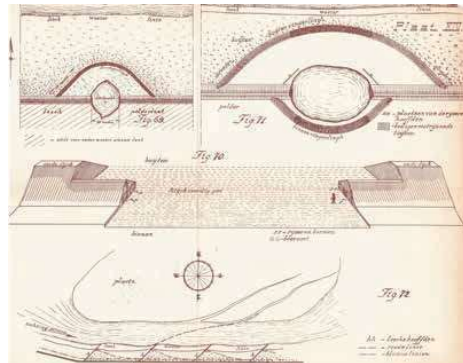
bonkt. 'Ick en was naeu thuys gegaan van den dijk, deurdien soomige landen inundeerden ende inliepen'. De kruin waarop ze daareen nog stonden was ingestort. Wederom op de dijk aangekomen zag hij het water dalen en hij wist het. 'Sekere teekenen ende indicien, datter landen inundeeren'. Elders was de dijk doorgebroken, dat kon niet anders, want alleen daardoor kon het waterpeil zakken.

Hij wachtte tot het licht werd en gaf opdracht de trom te slaan. De trommelar liep voorop door de stad Steenberghe en schreeuwde: 'Wie werken woude, dat hij commen soude op den dijk!'.

Mannen en vrouwen verlieten hun huis en volgden hem. De vrouwen met hun schorten, omdat ze daarin klei en zand konden sjouwen. De mannen met kruiwagens en planken om draagbaren te maken voor zoden en zand. Hij liet hen lage dammen bouwen, een vingerlinck, recht voor de gaten in de dijk. Een vingerlinck is een boogvormige afdamming of ringkade tot sluiting van een dijkbreuk. Dat was voor de meesten een vreemde gewaarwording, maar het was een van de nieuwe technieken van Vierlingh. De gaten werden succesvol gedicht. Een maand later bleek dat het een goede methode was. Een volgende zware storm had veel polders laten overstromen, maar niet de Graaf Hendrikpolder. Deze bleef droog.

Steenbergen zonder haven betekende een enorme achteruitgang. De magistraat en raad van Steenberghe deden dan ook alles wat in hun vermogen lag om de haven heropend te krijgen. Dit bracht echter zeer hoge kosten met zich mee en daar had Steenberghe de middelen niet toe. In 1562, vijftienvijftig jaar na de sluiting, kwam steun van Willem van Oranje en werd gezocht naar de benodigde financiering. Deze Willem van Oranje, inmiddels heer van Steenberghe, keurde op 24 september een besluit goed dat Steenberghe extra accijns mocht heffen op de verkoop van ingevoerde Hollandse bieren. Tot hun grote woede kregen ook de inwoners van Kruisland deze cijns voor de haven van Steenberghe opgelegd. Het argument luidde dat ook zij van de haven gebruik konden maken. Dit viel niet in goede aarde en verslechterde de onderlinge relatie.

Het geld kwam moeizaam binnen. De taveniers (herbergiers) hadden een truc bedacht. Zij voerden het bier niet in vanuit Holland, maar van elders. Daarmee ontlieden zij de extra accijns. Toen dit Willem van Oranje ter ore kwam, vaardigde hij in 1565 een nieuw dictaat uit om dit tegen te gaan. Het bleef lastig. In 1572 beklagde de Raad van Breda zich

'Een Vingerling' uit het boek Tractaet van Dyckage | © Tresory, Antwerpen

bij de schout van Steenberghe, Willem de Rovere. Deze had het geld voor de haven niet goed geïnd bij de taveniers. Er waren ook klachten ontvangen van enkele burgemeesters, schepenen en inwoners van Steenberghe. Zij wensten de haven zo snel mogelijk in gebruik te nemen.

Echter, in deze roerige tijden van oorlog zou de heropening van de haven nog jaren op zich laten wachten.

In 1581 werd het werk aan de haven uiteindelijk aanbesteed. Dit ging weer gepaard met het nodige feestgedruis. Voor na de aanmeling en opnemng van het werk hadden de brouwers van Delft het nodige bier aangedragen. Ook bij de aanbesteding van de havendijken in augustus 1582 werd er lustig op los gedronken. Zoals gezegd zijn deze oude gebruiken nog steeds niet verdwenen!

Ditmaal vingen de werkzaamheden daadwerkelijk aan. In overleg met de bekende landmeter Jan Symonszoon plaatste timmerman Cornelis Pieterss de nodige palen ter afbakening van de nieuw te graven haven. Deze Jan Symonszoon was overigens een van de makers van de Gastelse kaart.

Kruislandse herbergiers weigeren cijns te betalen voor de Steenbergse haven

De aanbestedingen en de rekeningen uit dat jaar verschaften inzicht wat er allemaal te gebeuren stond, zoals het uitmalen van het kanaal van de haven, het verhogen van de dam achter de klokkentoren, het uitbreken van gaten in de muur bij Marinus Jacobsz., enzovoorts. Er moest zelfs een watermolen worden gebouwd om het teveel aan water uit de haven te malen. Deze watermolen moest een jaar na het werk weer worden afgebroken en werd tijdelijk opgeslagen in de kapel van het gasthuis.

Het kostte de stad veel om de haven in oorlogstijd toch gereed te krijgen. Dit zal eind 1582 of begin 1583 het geval zijn geweest. Het exacte moment van een officiële opening is niet bekend. Vanwege oorlogsgeweld en de armoede is er mogelijk geen officiële opening geweest en is

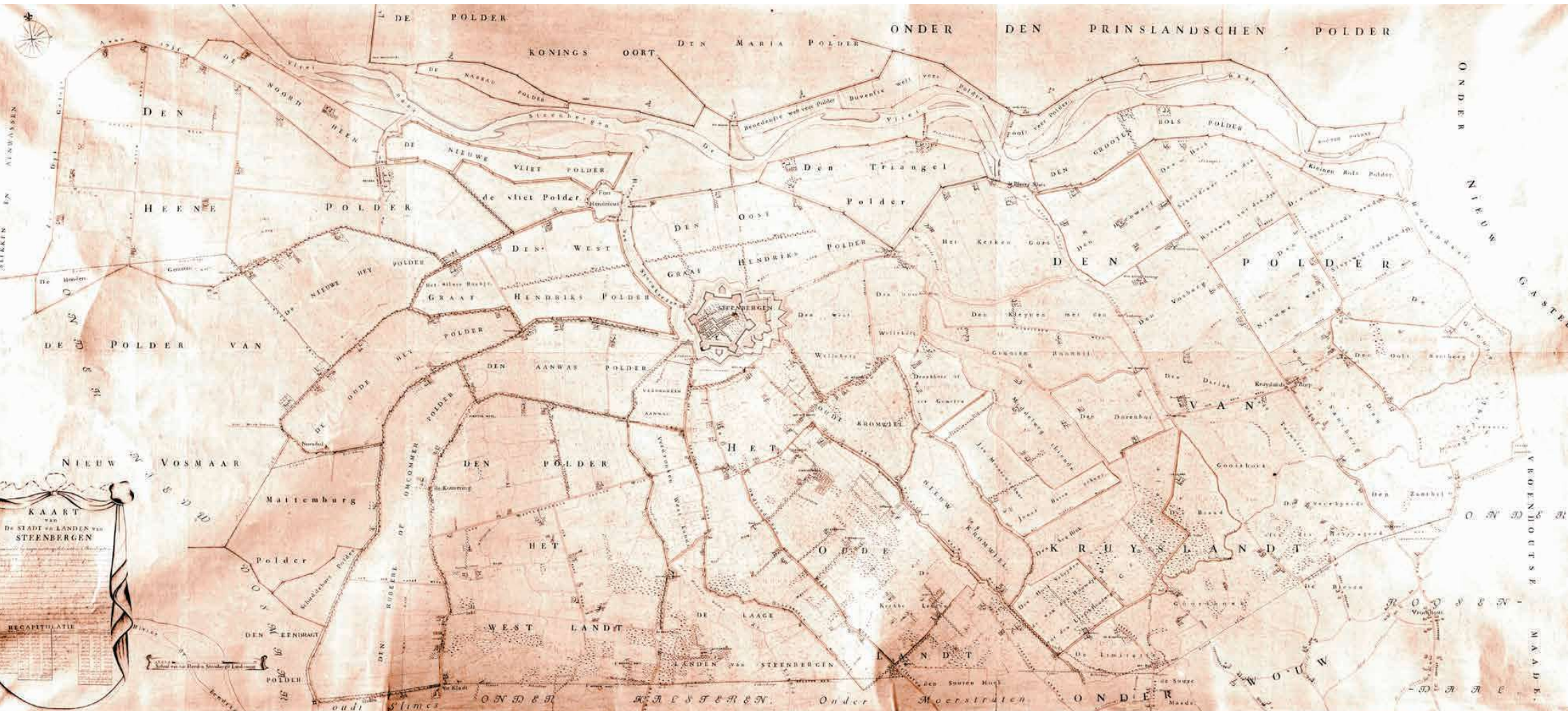
de haven geleidelijk in bedrijf gesteld. In het archief is hier niets van terug te vinden.

De haven was ook om andere redenen belangrijk. Steenberghe was tijdens de Opstand, ofwel Tachtigjarige Oorlog, een strategische stad. Het was niet toevallig dat Willem van Oranje persoonlijk druk zette en initiatief nam tot het heropenen van de haven. Dit deed hij niet alleen als heer van Steenberghe, maar vooral om in tijden van oorlog over een goede haven te beschikken. Kort hierna, in 1584, werd de Prins in Delft vermoord.

In de directe omgeving was de stad Steenberghe begrensd door polders. Op grotere afstand van de stad lagen nog veel gorzen die bedijkt konden worden.

Dijkplan van Andries Vierlingh, 1576 | © Tresory, Antwerpen

Polders rondom Steenbergen | © J.B. Adan, West-Brabants Archief

POLDERS EN POLDEREN NIEUWE DORPEN ONTSTAAN

De zee moest overwonnen worden en de gorzen rendabel gemaakt. Meer grond betekende meer macht en vooral een grotere opbrengst in moeilijke tijden. De heren van Breda en de heren van Vossemeer namen daartoe het

initiatief. Het werd een gevecht van vallen en opstaan, van winst en verlies. Dit resulteerde gaandeweg in het ontstaan van mooie dorpen en stadjes die tegenwoordig de gemeente Steenbergen vormen. **FvE**

Engelbrecht II van Nassau, circa 1480 | © Rijksmuseum, Amsterdam

De afwatering van de polder rondom Kruisland zou eeuwenlang een probleem blijven. Andries Vierlingh had het voorzien

De kwestie over de juiste verdeling van de tienden werd in opdracht van Karel de Stoute als hertog van Brabant op de agenda van de Raad van Brabant gezet. Diverse arbiters werd om advies gevraagd, maar de geschillen bleken lastig te overbruggen. Pas in 1583, dus bijna een eeuw later, werden de grenzen van de tienden definitief vastgesteld. Al met al was er een voor alle partijen aanvaardbaar compromis gevonden. Er was dus flink 'gepolderd'. Bij deze regeling werden de grenzen tussen Wouw en Steenberg vastgesteld. Die gelden heden ten dage nog steeds.

Paus Innocentius II keurde op 10 maart 1486 een verzoek goed van Engelbrecht II van Nassau, heer van Breda, om tienden te incasseren in het door hem te bedijken nieuwe land tussen Steenberg en Roosendaal.

ENGELSDORP - KRUISLAND

ENGELBRECHT II VAN NASSAU, geboren in 1451 in Breda, was de oudste van de twee zonen van Johan IV van Nassau en Maria van Loon-Heinsberg. Hij huwde op 19 december 1468 in Koblenz Simburga van Baden. Na het overlijden van zijn vader werd hij in 1475 ingehuldigd als heer van Breda en Steenberg. In opdracht van zijn meerderde, Keizer Maximiliaan van Habsburg, trok hij in 1486 ten strijde tegen de Franse koning Karel VIII. Engelbrecht werd op 25 juni 1487, tijdens de Slag bij Béthune, gevangengenomen. De Fransen hielden hem bijna twee jaar vast en tegen een enorm losgeld werd hij vrijgelaten. Tijdens zijn gevangenschap, mogelijk gedwongen door geldgebrek, werden de plannen om Kruisland in te polderen weer uit de kast gehaald. Dat bracht geld op, wat nodig was om het losgeld te kunnen betalen.

Dat deze plannen bestonden valt op te maken uit oudere teksten. In 1475 bestond een geschil tussen Engelbrecht en de abt van de Sint Bernardusabdij in Hemiksem bij Antwerpen. Het ging over de tienden van Wouw en Steenberg. Toen de abt en Engelbrecht dit in 1483 bijlegden, werd een overeenkomst opgemaakt. Daarin wordt melding gedaan van mogelijke bedijking en de deling van de tienden. Dit voorstel zou ter goedkeuring aan de paus worden voorgelegd. Bij de verdeling van tienden was de pastoor van Steenberg betrokken. Die maakte zich zorgen.

Koning Philips II | © Rijksmuseum, Amsterdam

Koopakte met lakzegel van Graaf Engelbrecht II | © West-Brabant Archief

Op 10 maart 1487 tekenden de Steenbergers Hendrik van Etten, Jan Pels, Joos Paessen, Andries Harmanszn, Merten Harmanszn, Adriaen Hugen, Jan Meeuszn, Marcellis Zazijs Pieterszn, Cornelis Wouterszn, Jan Aertszn. en Anthonis Jooszn. de koopakte goed. Het oorspronkelijke koopcontract met zegel van Steenberg is bewaard gebleven. Ook Vierlingh vermeldde het koopcontract in zijn manuscript.

Naast de gebruikelijke artikelen over het betalen van cijns aan de heer, zoals de elfde schoof en het tiende lam, bevatte de koopakte enkele bijzondere bepalingen. De landbouwers moesten alle in de polders geteelde graan naar de markt in Steenberg of Roosendaal brengen. De markt was afhankelijk van de jurisdictie en dus de plaats waar het graan was verbouwd. Alle meekrap daarentegen moest naar de meestof van Steenberg. Zelnering was in de polder niet langer toegestaan.

Een belangrijke bepaling gold het bestuur. Er werd een dijkgraaf met zeven schepenen aangesteld. Vermoedelijk had Engelbrecht op dat moment al het plan om de polder te verzelfstandigen. De polder was groot. Andries Vierlingh schreef dat de grootte van de polder riskant was. Hij was naast rentmeester van Steenberg ook secretaris van het polderbestuur van Kruisland. Hij had recht van spreken en bovendien kende hij het gebied zeer goed. Naar zijn mening hadden het twee polders, gescheiden door een watergang, moeten worden. Zijn voornaamste argument was dat de afwatering dan veel beter zou zijn geweest. Zijn gelijk is bewezen met de gedurende eeuwen telkens terugkerende problemen met de afwatering. Het waren problemen die hij moest helpen oplossen. Zo was er na de watersnood van Allerheiligen in 1570 veel schade. Zelfs koning Philips II ondersteunde de ingezetenen van Kruisland met een gift van maar liefst 146 pond. Dit had

aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog vast een politieke betekenis.

De bedijking werd kort na de uitgave voltooid. Vermoedelijk heeft Simburga van Baden haar naam aan de polder gegeven. Echtgenoot Engelbrecht zat op dat moment nog gevangen in Frankrijk. Zij noemde de polder Het Heilig Kruisland. Het is geen toeval dat zij deze vrome naam koos. Het kreeg op deze manier verband met haar leed.

Kort na de inpoldering ontstond het dorp met – uiteraard – een kerk als middelpunt. Al in 1485 verleende de paus toestemming om in de nieuwe polder een kerkgemeenschap te stichten en de kerk kwam twee jaar later tot stand. In een acte uit 1487 staat vermeld dat daarvoor vier gemeten land aan de dijk van Cleijn Sluis, aan de oost- of aan de westzijde van de vaart, beschikbaar werden gesteld. Hieromheen moest het nieuwe dorp ontstaan.

Kruisland, 1565

Proefgraf Engelbrecht II, Breda | © Richard Broekhuizen

Het nieuwe Engelsdorp werd genoemd naar zijn stichter Engelbrecht II van Nassau

Proefgraf Engelbrecht II, Breda | © G.Lanting

Prins Maurits, geschilderd door Michiel Jansz. Mierevelt, circa 1620 | © Rijkmuseum, Amsterdam

De kerk en ook het dorp zijn echter niet op deze plaats gebouwd. Steenberg en zou daar bezwaar tegen hebben gemaakt. Volgens die plannen zou Kruisland op deze locatie aan de Vliet een haven hebben gekregen en zo een concurrent voor Steenberg worden. Het eerste kerkje in Kruisland werd gebouwd in het huidige dorpscentrum en dus ver van de Vliet verwijderd. Er kwam ook geen haven, zoals te zien is op de Gastelsekaart uit 1565. Kruisland is daarop een klein dorp met een kerkje.

Het nieuwe dorp werd aanvankelijk Nassau Engelsdorp of Engelsberg genoemd, naar de stichter Engelbrecht II van Nassau. Engelbrecht overleed in 1504. Hij en zijn vrouw Simburga zijn bijgelegd in een praalgraf in de Grote Kerk van Breda.

De benoeming van een pastoor in Kruisland was aanleiding voor de nodige tegenstellingen. De conflicten tussen de pastoors en tussen Steenberg en Kruisland kregen hiermee een vervolg.

Kort na de vestiging van de inwoners scheidde Engelbrecht op 22 december 1497 het nieuwe dorp bestuurlijk af van Steenberg. Zo werd Kruisland een zelfstandige gemeente met een eigen schepenbank. Nog geen eeuw later werd deze zelfstandigheid alweer opgeheven.

In 1568 en 1570 bekwam Willem van Oranje, de landheer van dit gebied, de autonomie van Kruisland. Zijn zoon en opvolger Prins Maurits liet de zelfstandigheid van Kruisland in 1590 volledig opheffen en de administratie onderbrengen bij de magistraat van Steenberg. Kruisland werd een kerkdorp onder Steenberg. Het kreeg wel het recht op het benoemen van twee schepenen in het bestuur van Steenberg. De stad had zijn zin gekregen. Het kon de inkomsten van het dorp en de polders goed gebruiken, want de stad werd zwaar getroffen door de oorlogshandelingen van de Tachtigjarige oorlog. Er was behoefte aan geld en aan eenheid.

Dintsee Gorzen | © Anjella Buckens

HET ONGEWENSTE DORP HOGEDIEP

“DE GORSINGEN VAN CAKELO, de Tobe ende Karckers gelegen onder Steenberg, de Steenbergse vliet noortwaerts, zullen goede Dijkagieën wesen, want zij nijemans water te losen en hebben dan het heure. Oock zal mede een goede dijkagie wesen aengaende des waters losinge de dijkagie van de Hennen, westen van Steenberg te ijnde de vliet; tgorz en is oock niemants water subject.”

Andries Vierlingh had het in 1579 goed gezien. De Prinsen van Oranje namen het advies van hun deskundige rentmeester ter harte en initieerden de inpoldering van zowel de polder De Heen (Hennen) als de polder Prinsenland (Cackelo, Tobe en Karckers). Daar ging een geschiedenis aan vooraf.

In 1515 gaf Hendrik, graaf van Nassau, het gors De Heye ter bedijking uit. Deze lag buiten Steenberg tussen de dijk van de Sint Ontkomerpolder en de Steenbergse Vliet. Vijftig jaar later, in 1565, werd een ernaast gelegen polder uitgegeven. Deze polder kreeg de naam Nieuwe Heije en de polder uit 1515 de naam Oude Heije. In de dijkbrief van de nieuwe polder werd gesproken over de aanwas noordelijk van de nieuwe polder en dit werd ‘de Henen’ genaamd. Dit is dezelfde naam die Vierlingh voor dit schorregebied gebruikte. Het werd toen al verpacht voor de visserij en de jacht op watervogels.

Eind 16de eeuw is het gebied al zodanig droog komen te liggen dat het voor andere zaken dan vissen verpacht kon worden. De burgermeester van Steenberg, Jan Adriaanszn, betaalde er jaarlijks 1000 gulden aan pacht voor. Dit was een hoog bedrag en dit impliceert dat het droogvallende land al de nodige oogsten opgebracht moet hebben.

In 1607 gaf Prins Willem opdracht tot bedijking van de gorzen van De Heen en Hoge Diep. Na uitvoerige onderhandelingen tussen de heren van Vossemeer werd in 1609 overeengekomen dat de nieuwe dijk mocht aansluiten op die van Vossemeer. Ook was het de bedoeling om in de nieuwe polder een dorp te stichten.

Toen dit bekend werd ontstond grote beroering in Steenberg. Het stadsbestuur maakte in een brief naar de Prins van Oranje bezwaar tegen dit voornemen. Zij stelde dat het oud gebruik was dat nieuwe ingelanden van de polders hun producten ter verkoop aanboden op de markt in Steenberg. Een dorp in de nieuwe polder zou hier afbreuk aan doen. Vanwege de grote uitgestrektheid van de nieuwe polder Kruisland was daar een uitzondering voor gemaakt. Daarentegen mocht het centrum van Kruisland niet aan het water gebouwd worden en miste daardoor een haven.

De vrees van Steenberg was begrijpelijk. De stad had zwaar geleden onder het krijgsgeweld en was bijna tot een ruïne verworven. Het stadsbestuur had verzocht om uitstel van cijnsbetalingen, de kerkklokken moesten verkopen en bovendien waren veel inwoners weggetrokken, waardoor de landerijen er verlaten bij lagen.

Steenberg besloot het verzoek aan Maurits, Prins van Oranje, met de woorden dat een verdere ondergang toch wel triest zou zijn voor deze oude stad en voor zijn heer. Het stadsbestuur wenste geen dorp in de nieuwe polder. Een nieuw dorp, direct gelegen aan de Vliet, zou de stad in welvaart voorbij kunnen streven.

Het dorp is er toch gekomen. Volgens archivaris Delahaye omdat de ingelanden geen belangstelling in handel en verkeer hadden. Zij wilden geld verdienen met de verkoop van agrarische producten en wilden niet concurreren met Steenberg. De goeie burgers uit Steenberg, zoals de schout en burgemeesters, dachten bovendien vooral aan hun eigen portemonnee. Zij hadden kavels gekocht in de nieuwe polder. Ook dit kan politieke intenties hebben gehad, omdat zij daarmee invloed konden uitoefenen op de gang van zaken in de polder en op die manier het belang van Steenberg dienen.

In de zomer van 1610 is de polder bedijkt. In september dat jaar werd de inpoldering voltooid. Het dorp is enkele jaren later in 1614 gesticht.

De eigenaren in De Heen van de percelen aan de Achterstrate (Dorpsweg) in 1610

OOSTZIJDE WESTZIJDE

1. Pauwels Cornelis Romeyn	1. Johan van Daesdonck
2. Stoffel Cornelissen	DIJKGRAAF DINTELOORD
3. Adriaan Zeenen	2. in cijns genomen bij
4. Crijn Cornelis SCHIPPER	Johan van Daesdonck
5. Joffer Rosa ECHTGENOTE VAN LANDMETER ROSA	3. in gebruik bij
6 / 7. Pieter Arentse Jonge BODE	Adriaen Bastiaense
8 / 9 / 10. Matthijs Hollander	4. Rogier Benet 'ENGELSMAN'
13. Cornelis Adriaenssen	5 / 6. Jan Michielse
14. Adriaen Burgers van Alphen	7. Adriaen Thnissen
15. Jacop Herrentse en Merten Jansse	8. Aelbrecht Jacobssen van der Haven[e]
16. niet uitgegeven	BINNENBURGEMEESTER EN TRESORIER VAN STEENBERGEN
17. geen gegevens	9 / 10. Willem Huijbrechtsen
18. Ghijsbert Egbertssen	11. Boudewijn Pauwelssen
19. niet uitgegeven	12 / 13. Jan Pietersen van Noort
20. Pieter Pieterss SMID	14 / 15. Thonis Egbortssen
21. Jan Adriaenssen ALIAS 'DOM JAN'	16. Anthonis Janssen
22 / 23. Ghijsbert Egbertssen	17. Thonis Egbertssen
24. Adriaen Daemen	18. niet uitgegeven
25. niet uitgegeven	19. Crijn Adriaenssen
	20. niet uitgegeven

Velen hadden ingeschreven op een kavel langs de straat, maar slechts weinigen gingen er uiteindelijk wonen. Misschien was dit de invloed van de Steenbergaren.

Opvallend is dat in het dorp geen kerk kwam. Dat zou mogelijk ook moeilijk zijn geweest begin 17de eeuw. Een katholieke kerk stichten kon zeker niet. Dat werd immers verboden door de Staten-Generaal. Voor een gereformeerde kerk waren er ongetwijfeld te weinig lidmaten om een kerk te stichten. Niet eerder dan in 1837 kreeg Hogediep een kleine kapel. Deze werd bediend door een kapelaan uit Steenberg. Tien jaar later werd het een eigen parochie.

In zijn oordeel over het gedrag van de dijkwerkers stond Andries Vierlingh niet alleen. Ook het bestuur van de polder De Heen was beducht voor de uitpattingen van dit ruwe volkje. Daarom werd verzocht om eigen jurisdictie tijdens de werkzaamheden. Dan was de polder be-

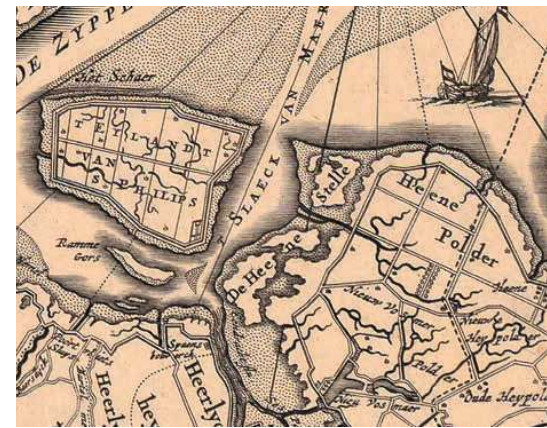
Waarom had De Heen slechts negen jaar lang een eigen schepenbank?

voegd tegen misdrijven op te treden en die te bestraffen. Deze bevoegdheid werd verleend en na de inpoldering is die behouden.

De Heen kreeg zelfs een eigen schepenbank, inclusief de daarbij behorende bevoegdheden, zoals het passeren van akten van grondverkoop. Het polderbestuur kwam vrij los van Steenberg te staan. Ook financieel was er een grote mate van zelfstandigheid. De kosten van het bestuur werden in hoofdzaak gedekt uit de accijns op bier. Aan de hand van de opbrengst van deze cijns is berekend dat er in de polder jaarlijks minstens 300 tonnen bier gedronken werden.

De zelfstandige administratie van De Heen heeft slechts negen jaar bestaan. De bierinkomsten bleven prima. De magistraat van Steenberg moet dit met lede ogen hebben aangezien en verzocht Prins Maurits om De Heen onder te brengen bij Steenberg. Zulks geschiedde op 13 april 1619. De particuliere rechtbank en vierschaar van het dorp Hogediep en het land van De Heen werden opgeheven en ondergebracht bij de schepenbank van Steenberg. In polderzaken is het polderbestuur van De Heen wel autonoom blijven functioneren.

De polder en het dorp staan in de archieven vermeld onder de namen Heen en Hogediep. Andries Vierlingh gebruikte het woord 'Heen' voor het soort riet dat op de gorzen groeide. De naam Hogediep is afkomstig van een kreek, die voor de inpoldering ongeveer door het midden van de polder liep. Deze namen zijn lang naast en door elkaar gebruikt voor polder en dorp. Vaak werd met 'Hogediep' het dorp bedoeld. Zeker tot eind 18de eeuw was dat de naam voor het dorp. Pas daarna kwam de naam 'De Heen' meer in gebruik.

De Heen, 1655

HET LAND VAN DE PRINS

ANDRIES VIERLINGH HAD IN ZIJN ANALYSE niet alleen een gunstige 'dyckagie' gezien voor het gebied Henen, maar ook voor een ander gebied ten noorden van Steenberg. Tot de heerlijkheid Steenberg behoorde het omvangrijke, onbedijkte schiereiland tussen de Dintel en de Vliet. Op de Gastelse kaart uit 1565 is dit gebied met veel gevoel voor detail opvallend goed weergegeven.

Bijzonder is de vier kilometer lange strackdam (Den Dam) van oost naar west. Deze dam op de gorzen is aangelegd op voorstel van Andries Vierlingh. Naar zijn mening zou een dergelijke dam in onbedijkt land de opslibbing bevorderen. Na verdere opslibbing raakte het gebied begroeid met zeggen en biezen, ook wel henen genoemd. De bodem werd daardoor hoger en bij normale vloed overstroome het niet meer. Omdat op de drooggevallen gorzen grassen groeiden, werden zij gebruikt als schapenweide. Op kleine hoogten werden schaapskooien gebouwd en soms ook een woning voor een herder, een werf. Op de kaart zijn de schuren of schaapskooien zichtbaar. Twee heten Toobe en een ander, meer zuidelijk gelegen, Cackeloo. Het houden van schapen was eveneens een advies van Vierlingh. Naar zijn mening traptten de schapen de nog jonge kleibodem dusdanig aan dat dit na bedijking goede akkergrond opleverde.

Op de zogeheten Mauritskaart uit 1590, dus 35 jaar later, is te zien dat het gebied van de toekomstige polder van Dinteloord al is veranderd. Tegenover de graaf Hendrikpolder bevindt zich een uitgestrekt rietveld. Een groot deel van het schiereiland is donkergroen gekleurd en in gebruik als weidegebied. Toobe is herkenbaar met de vorm van een woonhuis. Datzelfde geldt voor het huis met de naam Hooghsant. Kreeken doorstromen het gebied. Ook de dam van Vierlingh is op deze kaart goed zichtbaar.

In 1590 was het gebied klaar voor bedijking en inpoldering. De Tachtigjarige oorlog zorgde echter voor vertraging en uitstel. Tijdens het 12-jarig bestand, na 1609, is het rustiger en komen de plannen weer uit de kast. Filips Willem nam hiertoe het initiatief.

Prinseland, 1565 | © Gastelsekaart

Schapen op de dijk bij De Heen | © Mark Koonraad

Cackeloo 1565 | © Mauritskaart

Prins Philips Willem van Oranjes, in 1608 geschilderd door Michiel Jansz. Mierovelt | © Rijkmuseum, Amsterdam

Filips Willem was de oudste zoon van 'vader des vaderlands' Willem van Oranje. Hij studeerde in Leuven. Hij werd daar in 1568, in opdracht van Philips II, door Alva gegijzeld en direct naar Madrid gebracht. Daar kreeg hij een streng katholieke opvoeding. In 1596 mocht hij terugkeren. Als oudste zoon kreeg hij de door de Spaanse regering geconfisqueerde bezittingen terug. Meestal verbleef hij in Diest waar hij in 1618 overleed en is begraven.

Filips Willem had bij zijn terugkeer niet alleen de eigendommen van zijn vader gekregen, maar in 1600 ook de titel van heer van Breda en Steenberg. In 1601 werd hij door twee leden van de magistraat van Steenberg in Diest bezocht. Als geschenk hadden ze een groot geldbedrag meegenomen. Filips Willem verkeerde namelijk voortdurend in geldnood. In 1609 vond de traditionele 'Blijde Inkomst' plaats in Steenberg. Vanwege de tijdelijke wapenstilstand tijdens de Tachtigjarige Oorlog kon weer vrij worden gereisd in de Nederlanden. Onderzoeker Han Leune is de rekeningen nagegaan van 'Inhalonghe ende defroyeringe van Sijne Furstelijcke Gnade den Prince van Orangien'. Het feestelijk onthaal van de Prins kostte de stad een klein fortuin. De Prins logeerde in het huis van schout Cornelis Imans van Zuylant op een duur gehuurd bijzonder bed. Voor zijn gevolg moesten ook twaalf bedden gehuurd worden. Er werd gezorgd voort stro en haver voor de paarden en door het gezelschap werd het nodige verteerd. Op het menu stonden steur, zalm, kapoenen, patrijzen en vele vaten wijn. De totale kosten bedroegen meer dan 1500 florijnen. Dit was een enorm bedrag voor een eenmalig bezoek. De stadsschoolmeester had er bijna twintig jaar van betaald kunnen worden.

De Prins heeft die dagen ongetwijfeld gesproken over zijn plannen om het Prinsenland te bedijken. Niet alleen hier was hij een actieve initiator van nieuwe polders ten noorden van de Vliet, ook ten zuiden van die rivier was hij aan de slag gegaan. Mogelijk was dit een van de redenen hem zo warm te onthalen.

De kleinere polder Triangel, een mooie gelijkzijdige driehoek, werd in 1609 bedijkt. De toenmalige schout van Steenberg, Willem De Ro-

Philips Willem van Nassau laat zich in 1609 verwennen in Steenberg met een menu van steur, zalm en kapoenen

vere, had dit poldertje al in 1565 van Willem van Oranje gekregen om te bedijken. Dat kwam er toen niet van, omdat de bedijkers moesten vluchten voor het oorlogsgeweld. In 1609 gaf Filips Willem de bedijking uit aan Johan van der Veecken, een rijke koopman uit Rotterdam. Ook de naast en tegen de polder Triangel gelegen Ferdinanduspolder en de Helmondspolder werden in 1609 bedijkt. Enige jaren later volgden de Grote en Kleine Bolspolder. Deze lagen noordelijk van de polder Kruisland. Met deze bedijkingen kreeg het grondgebied van Steenberg praktisch zijn definitieve en huidige vorm.

Op het land van de voormalige gemeente Dinteloord en Prinsenland werd in 1605 de grote polder van Prinsenland bedijkt. Later kreeg deze de naam Oud Prinsenlandsche polder. In 1649 werd de kleinere aangrenzende Willempolder bedijkt en kort daarna de Mariapolder. In de 17de eeuw volgden de polders Oud-Beaumont en Koningsdorp.

De bedijking van de grootste polder vond plaats in oorlogstijd, nog voor het Twaalfjarig bestand. Een bedijking begon in die tijd anders dan nu. Tegenwoordig zouden er eerst een plan, een bestek en tekeningen komen en vervolgens de aanbesteding en de uitvoering. Toen diende er door de eigenaar, in dit geval Filips Willem, eerst een verzoek aan de rechtmatige vorst gedaan te worden met een zogenaamde octrooibrief. Dat lag op dat moment zeer complex. Het was oorlogsgebied met wisselende heersers en dus wisselende eigenaars. Zelfs de nazaten van Willem van Oranje waren verdeeld. Diens oudste zoon Filips Willem was in conflict geraakt over de erfenis met zijn jongere halfbroer Maurits. Ook was het de vraag wie feitelijk het beheer had over Steenberg en zijn polders. Zijn zus, gravin Maria van Nassau, speelde eveneens een rol in deze erfeniskwestie. Filips Willem was katholiek en had een sterke band met de katholieke Zuidelijke Nederlanden, die onder het bewind stonden van de Spaansgezinde Aartschertogen Albertus en Isabella. Dat lag natuurlijk gevoelig bij de streng calvinistische Maurits, de Stadhouder van de Noordelijke Nederlanden.

Hierdoor moesten er twee octrooibrieven worden opgemaakt. Eén uitgegeven in 1603 door de Aartschertogen Albertus en Isabella van

Polders Triangel en Oost Graaf Hendrik, 1797 | © West-Erbsarchief

de Zuidelijke Nederlanden en een op verzoek van Maurits, verleend door de Staten-Generaal van de Noordelijke Nederlanden in 1604. De originelen zijn bewaard gebleven. In de octrooien werd veel aandacht besteed aan het feit dat Steenberg en omstreken oorlogsgebied waren. Zowel kopers als bedijkers kregen van beide partijen vrij toegang en saufgarde (bescherming) om zich naar Steenberg of Prinsenland te begeven. Datzelfde gold voor polderwerkers, ambachtslieden en kooplieden. Niettegenstaande dat werd er op die afspraken nogal eens inbreuk gemaakt. Soldaten van beide partijen stoorden zich er niet altijd aan en namen mensen en vooral buit gevangen. De betrokken personen kregen

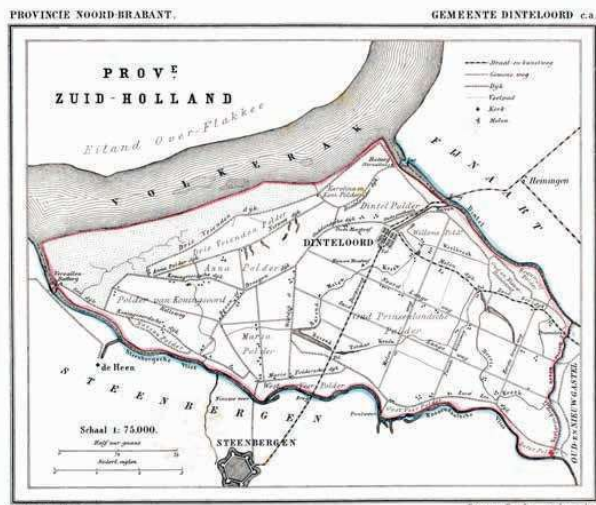

Francois van Aerssen, heer van Sammelidijk, geschilderd door Michiel Jansz. Mierovelt, 1666 | © Rijkmuseum, Amsterdam

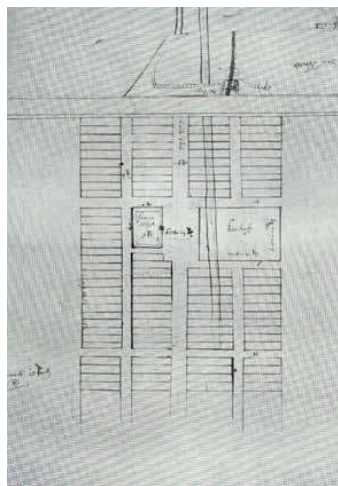
meestal, vaak tegen betaling, de vrijheid, maar hun materiaal en voedsel waren zij wel kwijt.

Met de octrooibrieven konden kopers gezocht worden. De aanvang van de inpoldering werd op maart 1605 gesteld. Er werd een dijkgraaf met gezworenen aangesteld. Alleen ingelanden met minimaal 75 gemet grond kregen stemrecht. De heer zelf benoemde de penningmeester. Dat werd zijn eigen administrateur Jean Baptiste Keeremans, Heer van Hooghberge.

In de zomer van 1604 had de rijke diplomaat Francois van Aerssen al grote delen van de toekomstige polder gekocht. Van Aerssen was in Parijs als vertegenwoordiger van de Staten Generaal om daar

Prinsenland 1867 door Jacob Kuyper

Plan van het centrum van Dinteloord © archief gemeente Steenberg

Nederlands Hervormde kerk, Dinteloord | © Mark Koornraad

te onderhandelen met de Franse koning over diens steun aan de Nederlanden. Hij was een zeer rijk en invloedrijk man.

Tussen 9 oktober en 9 december van dat jaar werden in herberg 'De Eenhoorn' in 's-Gravenhage 28 koopakten getekend. Tot de belangrijkste kopers hoorden naast Van Aerssen de Rotterdamse koopman Johan van de Veecken, raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt en diens broer Elias van Oldenbarnevelt, pensionaris van Rotterdam.

Andere kopers waren over het algemeen geogoede burgers, dijkgraven en schouten. Een van hen was niet toevallig de schout van Steenberg Cornelis Imans van Zuylant, dezelfde schout die het grote welkom voor Filips Willem in Steenberg georganiseerd had.

Historicus Hallema heeft berekend dat er ongeveer 2300 ha is verkaveld alvorens de polder bedijkt werd. Dit bracht naar zijn berekening een totaalbedrag van 120.000 gulden op, wat in die tijd zeer veel geld was. Dit geld kon Filips Willem goed gebruiken. Hij diende in Brussel en Diest zijn status hoog te houden en moest zijn omvangrijke schulden aflossen.

Na de bedijking, inpoldering en verkaveling werd er voor het eerst gezaaid in 1605. De eerste gewassen waren, naast het eerdergenoemde hempte of heen, andere grassoorten voor de beweiding. Deze beweiding bracht de heer snel het eerste geld op. Daarna werd op de nieuwe gronden gerst, vlas, kool en rapzaad verbouwd.

De bewoning in de polder was eenvoudig. Het waren kleine woningen met daaraan verbonden, of op zichzelf staande, graan- en hooischuren en eenvoudige stallen.

Een kaart uit 1867 toont een plattegrond van het dorp. Een rechthoek met acht huizenblokken. Deze grondvorm wordt binnen inpolderingen vaker aangetroffen. Kunstmatig gestructureerd en doelmatig ingericht om zo weinig mogelijk kostbare akkergrond verloren te laten gaan.

Van het oorspronkelijke plan uit 1605 resteert nog een wat onduidelijke tekening. In het centrum kunnen ruim honderd erven worden onderscheiden, een markt, een groot herenhuis, vermoedelijk voor het polderbestuur, en een opvallend groot kerkhof. Ook het grote kerkhof is vervallen.

Dit dempen is waarschijnlijk te kostbaar geweest. In het latere plan uit 1613 is de kreek behouden en is het dorp aan weerszijden ervan gepland. Het was een vierkant met twee voorstraten en twee achterstraten in oostelijke en westelijke richting. Ook het grote kerkhof is vervallen.

Het dorp Dinteloord is gesticht door Prins Filips Willem. Hij was het die de eerste schout van Dinteloord, dijkgraaf Johan van Daesdonck, benoemde. Op zijn voorstel werden vijf schepenen benoemd. De 'moedergemeente' Steenberg moest goedkeuring geven aan dit nieuwe dorpsbestuur. Dit geschiedde in 1605. Hoewel volgens de wet nog enigszins afhankelijk van Steenberg, ontwikkelden Dinteloord en het Prinsenland zich steeds meer als een zelfstandige plaats met een eigen lokale ontwikkeling.

Al kort na de stichting van het dorp ontstond behoefte aan een huis of kamer voor de vergaderingen van het bestuur en de schepenenbank. Op de kaart van het nieuwe plan uit 1613 staat een ruimte gereserveerd voor een Herenhuis.

De katholieke Filips Willem heeft zich nauwelijks bemoeid met de stichting van de Hervormde kerkelijke gemeente in Dinteloord. Hij was, net als zijn vader, tolerant en vond dat iedereen vrij was in zijn of haar gewetenskeuze. Maar mocht hij de wens hebben gekoesterd om in het begin van 17de eeuw in Dinteloord een katholieke kerk te stichten, dan was hem dat niet gelukt. Niet alleen uit politieke overwegingen, de Staten-Generaal stonden geen nieuwe katholieke initiatieven meer toe, maar ook omdat dat de meerderheid van de inwoners van het nieuwe dorp en de nieuwe polder hervormd was.

Kort na het sluiten van het Twaalfjarig bestand (1609-1621) werd begonnen met de stichting van de nieuwe gemeente en kerk van de hervormden. De Dordtse classis gaf hier de belangrijkste aanzet toe. Na een verzoek vanuit Tholen en Dinteloord werd in 1613 de eerste predikant benoemd. Financieel was het niet eenvoudig om voldoende geld bij elkaar te krijgen om een eigen predikant te bekostigen. De keuze van de gemeente was gevallen op Ds. Johannes Maresius. Hij moest examen doen bij de classis van Dordrecht en voldeed aan de gestelde eisen. Naar hun mening was hij zuiver in de leer. Hij ondertekende dan ook het classisreglement.

Johannes bleef slechts heel kort dominee in Dinteloord. De reden hiervan is niet bekend. Het kerkenraadsarchief is tijdens de oorlogsramp in november 1944 verloren gegaan. Al in 1615 moest er een nieuwe predikant benoemd worden. Het waren roerige tijden en ook deze predikant zou maar kort blijven. In 1616 werd ds. Lemnius predikant en deze zou voor enige continuïteit zorgen.

Omdat er nog geen kerkje was, gaf de kerkenraad hem in 1617 de opdracht om de ingelanden te vragen delen van hun Herenhuis als kerk te mogen gebruiken. Dit werd goedgekeurd. Er zijn in dat vergaderhuis kerkdiensten gehouden. Dat kon destijds nog vrij goed, omdat er naar schatting niet meer dan 50 lidmaten waren. Nadat er een eigen kerkje kwam, bleef de predikant in het herenhuis wonen. Hij gaf daar zijn catechisatie. Ook de ingelanden bleven er vergaderen. Hun deel van het Herenhuis werd in de loop der tijd 'Het dorpsgedeelte van het Herenhuis' genoemd.

Over het eerste kerkje is weinig bekend. Het zal een eenvoudig gebouw geweest zijn. De kleine hervormde gemeente had nog steeds geldproblemen. De ingelanden moesten het predikanten-traktement opbrengen. De bevolking van het dorp kon er nauwelijks aan bijdragen.

Het oorlogsgeweld, de komst van de Spanjaarden en de soms rond-

trekkende katholieke priesters, die het gebied als missiegebied zagen, maakten het werk van de predikanten niet eenvoudig. Het aantal katholieke inwoners in Dinteloord zou laag blijven. Soms kwam er heimelijk een priester in het dorp om te dopen of de laatste sacramenten toe te dienen. Hallema schat dat in de 17de eeuw minder dan 15% van de inwoners van Dinteloord katholiek was. Gedurende nog veel eeuwen daarna bleven de katholieken in de minderheid, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Steenberg, waar de verhoudingen juist andersom lagen.

In 1653 deed de kerkenraad een verzoek aan de ingelanden om geld ter beschikking te stellen voor het onderhoud van het kerkgebouw vanwege de 'houvallicheit van het tegenwoordige predickhuys'. Dat bleek tevergeefs. Eind 1685 volgde een nieuw verzoek, en ditmaal ook aan de Raad en Rekenkamer van de Prins van Oranje. Daarin werd gewag gemaakt van het bouwvallige preekhuys dat bij harde wind dreigde in te storten. Omdat het te gevaarlijk werd moest de predikant enkele malen voortijdig zijn preek afbreken. Nu kwam er wel een oplossing. Stadhouder Willem III, ook koning van Engeland, Schotland en Ierland, de ingelanden, alsmede bezitters van de landerijen in de polders, richtten samen een bouwfonds op voor een nieuw te stichten hervormde kerk van Dinteloord.

Pas in 1693 kon, mede door een extra gift van Willem III, een mooi en waardig kerkgebouw gerealiseerd worden. Dit gebouw siert heden ten dage het centrum van Dinteloord. Een uitvoerige beschrijving van de kerk en zijn interieur volgt in een verder hoofdstuk.

Dinteloord werd een soevereine heerlijkheid van de vele Prinsen van Oranje, die heer van Dinteloord en Prinsenland waren. Geen van hen echter had zich zo met het ontstaan van deze heerlijkheid bemoeid als Filips Willem, de oudste zoon van Willem van Oranje. Overigens mag de begunstiging door de latere stadhouder Willem III niet worden onderschat.

DE VOS MET EEN MARE OF VOSVLIE T AAN HET WATER

HET WAS IN 1410 dat hertog Willem van Beieren, graaf van Holland, het eerste deel van de bedijking van de heerlijkheid Vossemeer uitgaf. Deze uitgave viel grotendeels samen met de Oud-Vossemeerse polder. In 1415 kwam er een tweede uitgave van een iets groter gebied. Dit nieuwe land mochten de heren van Vossemeer bij hun heerlijkheid

voegen. Het gebied kreeg de naam 'Vrijheid van Vossemeer'. Naar de mening van archivaris Albert Delahaye is deze naam afgeleid van de Vosvliet, een stroom die na de eerste bedijking rond vrijwel de hele Oud Vossemeerse Polder slingerde. Mare heette een water of gors op de grens tussen Vossemeer en het land van Steenberg. De naam Vossemeer is waarschijnlijk gevormd uit deze twee toponiemen, vos en mare.

Avontuurlijker en fantasieër is het woord Vossemeer als het gezien wordt als een vos met een 'mare' (een soort worst of een maretak) in zijn bek. Deze uitleg is gebruikt in afbeeldingen van het wapen van Vossemeer zoals te zien op een set 'Schandstenen'. Deze stenen zijn bewaard gebleven.

Schandstenen hebben te maken met de middeleeuwse rechtspraak. Ze moesten bij wijze van straf gedragen worden. Het was een straf die vooral bij vrouwen werd toegepast. Bij kwaadspreken, schelden, vechten, diefstal, overspel of hoerij kon men veroordeeld worden tot het dragen van deze schandstenen. Daarmee moest men door de straten lopen, zulks tot schande en vermaak van de medebewoners.

Hoewel het gebied in Zeeland lag, was de ambachtsheerlijkheid Vossemeer de eerste twee eeuwen van haar bestaan een Hollandse

leen. Pas tegen het einde van de 16^e eeuw gingen de Staten van Zeeland zich intensiever met Vossemeer bemoeien. Deze tweeslachtige status treedt ook op bij het dan nog te stichten Nieuw-Vossemeer, aan de overkant van de Eendracht. Door de heren van Vossemeer en de Staten van Zeeland werd het gebied als Zeeuws grondgebied aangemerkt, terwijl het nieuwe dorp op Brabants grondgebied lag. Nieuw-Vossemeer werd pas in 1809 als deel van Brabant aangewezen en kreeg een zelfstandig gemeentebestuur. Dit werd formeel bevestigd bij Koninklijk Besluit van 20 juli 1814.

De heren van Vossemeer hebben zich nadrukkelijk beziggehouden met het bestuur van hun dorpen. De naam Oud-Vossemeer bestond al in 1433. In dat jaar werden de schepenen van Vossemeer genoemd. De bedijking van de polder waarin Vossemeer lag dateert echter van om en nabij 1450. Rond die tijd moet het dorp ontstaan zijn. Zoals hiervoor beschreven werd kort na de uitgave van een te bedijken gebied een schepenraad benoemd. Dat was ook hier het geval. Voor 1567 bestond er geen ander Vossemeer dan dit Vossemeer. Pas na de stichting van het dorp aan de andere zijde van de Eendracht in 1567, is er sprake van een Oud- en een Nieuw-Vossemeer.

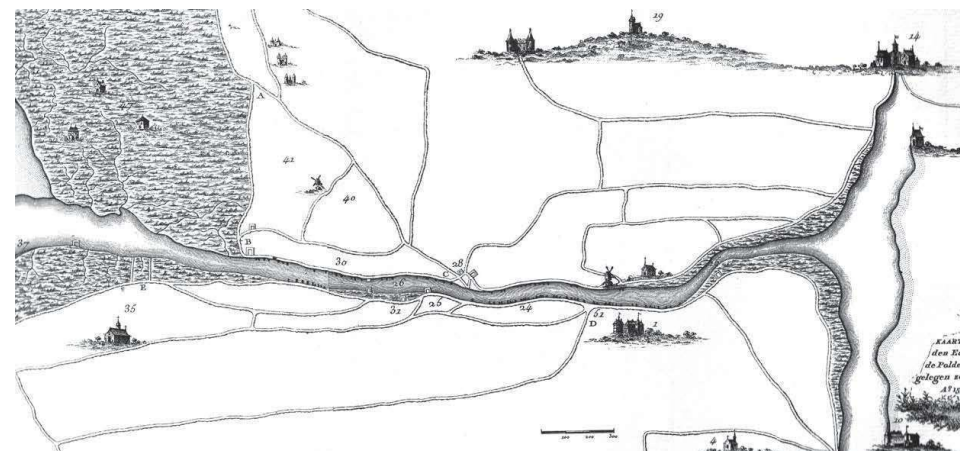
De beide dorpen werden lang gezamenlijk geleid door een dagelijks bestuur, bestaande uit een baljuw, een burgemeester (oudste schepenen) en zeven of acht schepenen, waarvan er vijf uit Oud- en drie uit Nieuw-Vossemeer kwamen.

Dit boek wordt toegespitst op de geschiedenis van het op Brabants grondgebied liggende Nieuw-Vossemeer, sinds 1997 deel van de gemeente Steenberg.

Een van de eerste polders op Brabants grondgebied was de polder Nieuw Keikuit. De heren van Vossemeer waren in 1489 begonnen met een dijkage voor deze nieuwe polder aan de overkant van de Eendracht.

Schandstenen met het wapen van Vossemeer | © Zeeuws Museum

Francis Reen maakte in 1555 de gravure 'Kaart van de Eendracht', waar bovenstaand figuur een weergave van is. Nr. 14 is Bergen op Zoom, nr. 19 Halsteren, nr. 35 Oud-Vossemeer. De polders zijn: nr. 31 Oud Keikuit, nr. 30 Nieuw Keikuit, nr. 40 Schuddebeurs en nr. 41 is Mattenburg

Zoals vaak bij nieuw land en nieuwe bewoners ontbrandde strijd over de vraag aan wie de nieuwe inwoners hun kerkelijke tienden moesten afdragen. Het kapittel van Bergen op Zoom en de pastoors van Halsteren en Vossemeer gunden het elkaar niet. De pastoor van Vossemeer meende de meeste rechten te hebben. Bij laag water kon hij immers te voet vanuit Vossemeer de Eendracht oversteken. Hij vond het dus zijn parochianen. Halsteren lag echter ook dichtbij en was altijd bereikbaar. Het kapittel van Bergen op Zoom was het machtigst. In 1502 zou er een akkoord gesloten zijn. In het archief zijn veel kwitanties ten gunste van het kapittel van Bergen op Zoom te vinden. De tienden zijn dus daarheen gegaan. De heren van Vossemeer kwamen de pastoor van Vossemeer enigszins tegemoet door hem een deel van het nieuwe land te schenken, het z.g. 100de gemet. Dit was in Zeeland een oud gebruik.

De naam van de polder Nieuw Keikuit is afgeleid van Oud Keikuit. Dat voor de beide polders aan weerszijden van de Eendracht dezelfde naam is gekozen, duidt er volgens Delhaye op dat de heren van plan waren de Eendracht af te dammen. De plannen daartoe zijn er daadwerkelijk geweest.

Indijken en polderen bleef een riskante aangelegenheid. Dat bleek ook toen op 21 februari 1512, nog geen dertig jaar na de indijking en drooglegging van de polder Nieuw Keikuit, de dijken bezweken en de polder overstroomde. De dijk moest hersteld worden en dit kreeg enkele jaren later zijn beslag.

Deze herdijking ging gepaard met een groot aantal conflicten met de heerlijkheid Steenberg. De dijk grensde namelijk aan het gebied van Steenberg. Zodoende moesten er afspraken gemaakt worden met de machtige heer van Steenberg, graaf van Nassau, Hendrik III. De he-

ren van Vossemeer moesten vaak schikken over de begrenzing van hun gebied dat op Brabantse bodem lag.

Over verdere inpolderingen rond Nieuw Keikuit bereikte men overeenstemming met de graaf van Nassau door aan te sluiten bij de dijk van de Sint Ontkommerpolder. Dit werd de polder Schuddebeurs. Omdat tijdens het werk in 1514 de polder drie keer vol liep, werd de dijkage een zeer kostbare aangelegenheid. Dit is waarschijnlijk de verklaring voor de naam van de polder; er moest flink met de beurs worden geschud. De heren van Vossemeer rekenden ook deze polder tot hun heerlijkheid en dus onder het bestuurlijk recht van Vossemeer en Zeeland.

Engraving van Hendrik III door Pieter Claesz. Soutman, 1643 | © Rijksmuseum, Amsterdam

Het gors Mattenburg bestond al een eeuw eerder. Begin 16^e eeuw ruilde de graaf van Nassau het met de heren van Vossemeer voor het gors de Heije bij Steenberg. Het verhaal luidt dat de heren van Vossemeer er niet gerust op waren dat het tot een akkoord zou komen. Zij riepen daarom de hulp in van boven en lieten ter ere van de in Steenberg vereerde Sint Ontkommer een mis opdragen. Dat heeft kennelijk geholpen, want het akkoord kwam tot stand.

Reeds in 1510 wilden de heren de polder Mattenburg uitgeven. Dat is toen niet doorgaan. Of de heren wederom in conflict waren gekomen met de graaf van Nassau, valt niet te achterhalen. Het formele besluit tot dijkage van de polder Mattenburg werd pas in 1526 genomen. Een jaar later werd het gors feitelijk bedijkt en werd de grond uitgegeven.

Al na vier jaar ging het mis. Tijdens de St. Leonardsvloed in 1530 brak de dijk door en ging het land verloren. De Prins van Oranje beschuldigde de heren ervan dat zij ondeskundig gehandeld hadden en dat hij daardoor veel schade had geleden. De heren herstelden de dijk nog datzelfde jaar.

Nieuw-Vossemeer, 1701 | © Fr. Resen

De schade aan de dijk van Steenberg moest nog worden geregeld. Er werd een afspraak gemaakt met Mr. Raes van Liedekerke, rentmeester van de Prins van Oranje in Steenberg. De heren van Vossemeer maakten er letterlijk en figuurlijk 'goede sier'. Zij schonken de rentmeester een fluwelen wambuis en zodoende vond men elkaar in een overeenkomst. Het 'polderen' moest soms een beetje geholpen worden.

De heren bezaten al een molen in Oud Vossemeer en in 1532 volgde in de nieuwe polder Mattenburg een tweede molen. Het was verstandig en handig om aan beide zijden van de Eendracht een banmolen te hebben. De eigenaar van een banmolen was de heer en boeren waren verplicht hun graan daar te bemalen en te betalen.

Zoals zichtbaar op de prent uit 1555 lag er tussen de Eendracht en het land van Steenberg een uitgestrekt gorzengebied. Dit was eind van de 16de eeuw rijp voor bedijking. In 1553 vond een overleg plaats tussen de heren van Vossemeer en een vertegenwoordiging van de Prins van Oranje. Daar was onder meer Andrius Vierlingh bij aanwezig. Hij was rentmeester in Steenberg. Hij genoot toen al bekendheid als expert in waterzaken en bedijking. Vierlingh had ernstige technische bezwaren tegen het bedijkingsplan van de heren van Vossemeer. Er kwam weliswaar een akkoord, maar de plannen zijn nooit doorgegaan. Het kan zijn dat de heren andere en grotere plannen hadden, zoals de gehele afsluiting van de Eendracht. Ook die plannen zijn niet doorgegaan. De heren vonden de Staten van Zeeland op hun pad en die maakten er bezwaar tegen.

Ten langen leste werd in 1566 een begin gemaakt met wat de polder Nieuw-Vossemeer is gaan heten. Het lag al direct in de bedoeling om in de polder een dorp te stichten. Ook werd aan een nieuwe haven gedacht. De eerste kavels van het nieuwe dorp waren snel verkocht, maar daarop stagneerde de groei.

In 1568 brak de Tachtigjarige Oorlog uit. Het nieuwe dorp had daar zeer onder te lijden. In 1578 ging het bijna geheel door brand verloren en waren de inwoners gevlucht. Nog dramatischer was het jaar 1583. Omdat de dijken waren doorgestoken gingen de polder en het dorp geheel verloren. In opdracht van Willem de Rovere, schout van Steenberg, werden ook de dijken van de polder Mattenburg doorgestoken. Ook werd de molen van Mattenburg vernield en afgebroken. Deze mocht immers niet in handen komen van de vijand. De ondergelopen polders moesten de Spaanse vijand op afstand houden. In 1584 noteerde

In opdracht van de schout van Steenberg, Willem de Rovere, zijn in 1583 de dijken van de nieuwe polder Mattenburg doorgestoken

de rentmeester dat in Nieuw-Vossemeer geen sterveling meer woonde.

Bijna het gehele gebied van Nieuw-Vossemeer ging voor langere tijd verloren. Het gebied verwerd tot oorlogsgebied. Troepen van beide partijen struinden plunderend door de bijna verlaten polders. Ruim 25 jaar later, in 1609 tijdens het Twaalfjarig bestand, brak een rustiger tijd aan en werd de Nieuw-Vossemeerse Polder hersteld. In dat jaar werd de herdijking uitgevoerd. Bij deze herdijking is het gebied van het voormalige dorp buiten de dijkage gebleven. Tegelijk met deze werkzaamheden werd een gedeelte van het Boerengors weer ingedijkt.

Molen Assumburg, Nieuw-Vossemeer | © Mark Koenraadt

Op de dijk van de Mattumburgerpolder werd weer een molen gebouwd, een houten Standermolen. Ook deze nieuwe molen kende maar een korte levensduur. In 1622 trokken er weer troepen door de polders. De Spaanse troepen hadden Steenberg weer ingenomen. Uit vrees dat zij de nieuwe houten molen zouden vernielen is deze door de Staatse troepen afgebroken. Er zouden meerdere molens in de omgeving van Steenberg en Bergen op Zoom uit voorzorg ontmanteld worden.

Na de afbraak van de molen 'Mattenburg' zou er daar geen molen meer gebouwd worden. Wel kwam er in 1628 een molen aan de Prinseweg, op dezelfde plaats waar nu de Heense molen staat.

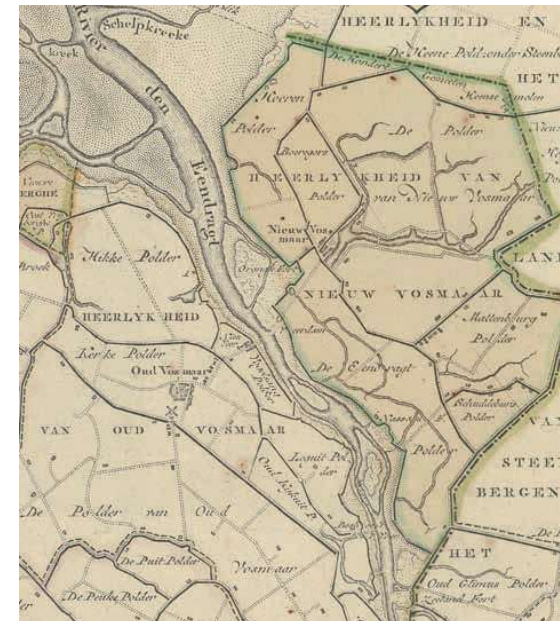
De molen 'De Assumburg', die in 1778 in Assendelft in de Zaanstreek gebouwd was, werd pas eind 19de eeuw naar Nieuw-Vossemeer getransporteerd en opnieuw opgebouwd.

De heren besloten om bij de sluis in het Boerengors een nieuw dorp te stichten. Dit is te zien op bovenstaande kaart uit 1747. Ook hier verliep de verkoop traag. Tien jaar later waren er nog maar 25 kavels bezet.

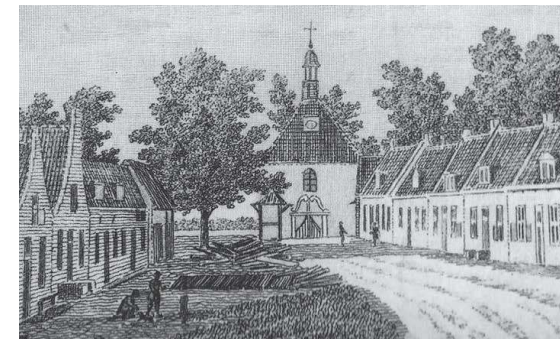
Na afloop van het Twaalfjarig Bestand in 1621 werd dit stukje West-Brabant opnieuw oorlogsgebied. Nieuw-Vossemeer bleef een 'klein dorpke'. In 1626 werden in het dorp elf huisgezinnen geteld. In de polder stonden negentien hoeven met daarin evenveel gezinnen.

Het dorp werd gesticht onder een hervormd regime, terwijl de bewoners overwegend katholiek waren. Zij verzochten al snel om een bedehuis dat tevens als school dienst kon doen. Het dorp lag vrij afgelegen en dit zal de reden zijn dat er in 1612 om een eigen schoolmeester werd gevraagd. Voor de financiering van het bedehuis annex schooltje wilde men een deel van de accijns op de bieren gebruiken. In 1649 verzochten de enkele hervormde bewoners de heren van Vossemeer om een predikant. Levinus Becius werd de eerste predikant. In 1654 kwam ook een kerkgebouwtje. Het was een 17de-eeuws zaalkerkje, zoals er in Zeeland meer voorkwamen. Het kerkje was fraai gemeubileerd met een 17de-eeuwse kansel, een dooptuin en een koperen kroontje. In de gravure van Willems Abrahams uit 1784 is het kerkje in zijn oorspronkelijke staat te zien.

Voor het bedehuis van de katholieke inwoners lag het na 1648 altemaal nog moeilijker. Net als overal in de Nederlanden was het uitoefenen van de katholieke eredienst verboden en priesters mochten zich niet in het openbaar vertonen. De meeste katholieke inwoners kerkten in Lepelstraat of in andere plaatsen waar een schuurkerkje of iets soortgelijks was. Pas in 1795, bijna anderhalve eeuw later, mocht in Nieuw-Vossemeer een eigen katholieke schuurkerk worden ingericht.

Heerlykheid Nieuw-Vossemeer, 1747

Pentekening Nederlands Hervormde Kerk in Nieuw-Vossemeer | © A.M. de Jong Museum

Uit voorgaande historische beschouwing komt duidelijk naar voren dat alle dorpen en plaatsen, die nu samen de gemeente Steenberg vormen, ieder een eigen ontstaansgeschiedenis kennen. Een geschiedenis met verschillende perspectieven, verschillende politieke belangen en verschillende religieuze overtuigingen. Wat ze gemeen hebben is de grond waarop ze zich bevinden en een bestaan moest worden opgebouwd. Deze stevig uit de zee gewonnen vruchtbare kleigronden zouden eeuwenlang de belangrijkste middelen van bestaan verschaffen en de inwoners met elkaar verbinden.

Met hun voeten in de klei!